

Абдимитал Камалов

ТАҢДАЙГА
АТЫЛГАН ОК

«Бийиктик»
Бишкек-2012

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
К 87

Абдимитал Камалов.

К 87 Таңдайга атылган ок. – Б.: «Бийиктик», 2012. – 260 б.

ISBN 978-9967-13

Абдимитал КАМАЛОВ, Жолон Мамытов сыйлыгынын лауреаты,
Кыргыз Жумуриятынын Эл агартуусунун мыктысы.

Ош облустук теле-радио компаниясынын улук редактору, жазуучу
-журналист Абдимитал Камалов «Дарман» (1972-ж.), «Бакыт сереси»
(1973-ж.), «Азиреттин көздөрү» (1979.), «Көңүл» (1982-ж.), «Бешик
ыры» (1987-ж.), «Ортолуктагы өмүр» (1991-ж.) прозалык китептери-
нин автору. Оболку СССР Жазуучулар союзунун, азыркы Кыргыз
Жазуучулар Союзунун 1981-жылдан берки мүчөсү. Мындан башка да
ондогон очерк, фельетондордун, адабий макалалардын автору.

К 4702300100-12
ISBN 978-9967-13-842-1

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
© Камалов А., 2012.

АВТОРДОН: – Жетинчи китебимди алып олтурасыз, окурманым! Аны сабырдана сунуп атып, эмнегедир мындан дал отуз жыл илгерки устат тутунган жазуучумдун ошондогу сөздөрү-өзү элсетей кетти...

Өмүрдөгү мындай дем байлаткан, жалтырак сезимдерди кантип унутасың – ал дайыма адам-инсандын шарапаттуу жакшылыгын коңгуроолоп турат эмеспи.

1964-жылдын күзү болуучу. Уииверситетти тамамдап, ошондогу талап боюнча, атайын жолдонмо менен Араван районунун эң четки, эски мектебине чегирилип, эне тили, адабияты мугалими, көп өтпөй, директордун окуу бөлүмү боюнча орунбасары болуп, дикилдеп иштеп жүргөн маалым. Ишим өтө кызык болуучу, күн өткөнү билинбей, тамак кургаганча саймедиреп сабак өтөм, берген сабагыма бүйрүм кызып ардемеден бейкапармын.

Жаз малы экен, кандайдыр кусалануум артып, өзүмдү купуя кемчил сезип жүрдүм... Шамшидин аке аттуу биолог мугалимдин үйүндө жашап жүргөн күндөрдүн биринде түркүккө желөнгөн калыбымда эс-мас тура бериптирмин.

Тааныш, коңур үн радиодо жаңырып атты. Эчтемени сезбей-нетпей жанагы үнгө сорулуп, жаным жыргап тура бердим.

Кечөлөрү Фрунзеде экенимде биз ыйык көргөн ак сарайлардын адабий жыйындарында, китепканаларында, университеттин шаңкайган залында чыгармачылык, анын татаал нары ыйык даргөйү жөнүндө сүйлөгөн адам!

Болгондо да өзгөчө салабат, бөтөнчө кыраат менен жан киргизе, өң сала айткан – мүлдө журт кастар туткан инсан.

Мынакей, чыгармачылык дегениң! Бакыт-бахыбаттык деген ушул эмей?

...А мен болсо...: Баарысын нарыга калтырып, кийинкиге деп, минтип жалгыз бой башым менен Агартууга жан салчу тейде дарексиз жүрөм....

Чыңгыз Айтматов өз аңгемеси «Кызыл алмасын» окуп жаткан... Мурда бул аңгеменин кабарын билсем да, азыр автордун өз үнүндө туулган айылымдан оолакта жүргөнүмдө укканым мага катуу таасир этти. Өзүмчө өксөп алдым. Ал адабий чөйрөдө оолак калганым экенин бир билсем өзүм билип, өкүнүп турдум. Мектеп кызык, бирок алигүнчө бир сап бирдеме жаза албаганым—андан бетер өкүнүчтүү эле...

Бул сезим менен көпкө кармаштым. Соңу ушул – купуя вазийпе үстөмдүк кылып, өзүм жактырган мектеп, сүймөнчүк окуучуларым, ылым санаалаш мугалимдер менен кош айтышып, Ноокаттагы редакцияга иштөөгө кеттим. Гезиттик турмушту жандай жакшы көрүп, түнөп-нетип гезит чыгарганга кайыл болуп, иштеп жүрөм. Анын бетине чыгарган жазмаларым айлыктын аз экенине карабай мага арка-тирек өңдөнүп, өзүмдү бараандуу сезем.

Бир күнү чыгармаларына ынак жазуучум Шабданбай Абдыраманов Оштун редакциясында жолугуп калбасы, сөзүбүз түгөнчүдөй эмес. А кезде райгезиттер Оштон чыкчу.

— Кеч үйгө бар!—деп, дарегин берди. Гезитти чыгарып бүтүп, басма боёгу жыттанып, Шакемин үйүн араң таап бардым.

Ал бала-чакасы, жарашыктуу келинчеги менен бапырап, жайыл дасторконунда жайрап-куунап олтуруптур.

«Шота Руставели... көчөсү» —деп, күбүрөнүп коём,— жазуучу акындын ысымындагы көчөдө жашаганы андан бетер кызык!» – Сыймыктануум артты.

Эртеси Шакем жаңы чыккан «Арстанбап аймагында» китебин берип узатты. Кол тамгасы жазылуу экен. Окуп алып, күтүүсүз дүйнөм аңтар-теңтер. Бала болуп башыма жүн чыкканы, адабиятчы атанып каадалы кеп айтканга

көнгөнүм биринчи мерте жазуучудан кол тамга алганым. Кол тамгада: Урматтуу иним Абдимитал, китебиң чыкканча, карызга бердим» – деп, жазылганы бар...

«Кызыл алманы» радиодон уккандан кийинки абал кайталангандай болду. «Чын эле менден жазуучу чыгабы? – деп эрксизден өксөп алдым. Чыкса, Шабданбай акенин бул карызынан качан кутула алам? – деген сүрдүү собол эзе берди..

Ал карыздан ушундан жети жыл өткөндөн кийин 1972-жылы чыккан «Дарман» китепчем менен кутуларымы, дагы бир кызыгы ушундан дал 17 жыл өткөндөн кийин 6 кыздан соң, уул көрөрүмү, анын атын Дарманбек коёрумду бир Теңирдин өзү билсе билгендир – мен билалган эмесмин...

Дагы бир кызыгы – аталган «Таңдайга атылган октун» каарманына да «Дарман» чыккандан 17 жыл өткөндөн кийин жолугарымды, аны аздек тутуп, ал эмес саал апыртып болсо да, «кыргыз, тажик элдеринен чыккан Ата Мекендик согуштун атактуу Алексей Мересьеви» – деп, атоого батынаарымды, ал чыгармамды өмүрүмдө кадыр тутунган, анда чыгарма жазууну эңсеген Орусиядагы айтылуу Малеевка чыгармачылык үйүндө жазаарымды да билген эмесмин. Кана эми жазуучуга СССР кезеңиндеги Малеевкадагыдай камкордук болсо...

Айтаарым: «Таңдайга атылган октун» башкы каарманы – Юнус Ташанов фашисттик тозок оттун каарына капшырылган эмес, багынбаган. Тири укмуш эрдик жасап, тирүү калган. Азыр «Үч-Коргон» кыштагында жашаган ардагер.

Ал эми бул китепке кирген «Сыркердин сырдуу жолу» повестинин жаралыш таржымалы жөнүндө айтууну ниет кылбадым. Анткени, балалык таржымалымды, адамдык аруулукту, көр пенде алдындагы жоопкерчиликти, ыйык ыйманды окурмандар анын өзүнөн таап, канааттанар,

Эгер андай болсо, ошондой руханий табит-рахат бере алган жазуучулук тагдырыма канааттанган болом.

Эмесе, андай калыстыкты Сизден күтөм, кымбаттуу окурман!

Таңдайга атылган ок

Аны атып салмак болушту. Беркилердей эле жашын жайратып, карысын каржайтып, жылас кылып туруп, басып кеткиси келди. Эпсиз кыжынгандан, тиштери кычырап, заардуу көздөрү туткунду олуй тиктеп, ачуусунан ары-бери басып турду.

Тапанчасын салмактантып, бир колунан экинчи колуна өткөрүп, аны кыжынычтуу мээлеп, кескин бурула калып октолгондой сес берет. Канткен менен анын бул жаалы Юнуска тааныш боло калды. Жана артына өтө калып, кежигесине тапанча такап кара кушу ченди куралынын учу менен каккылап атканда чиркин жан таттуу эмеспи, жүрөгү опколжуп, бир титиреп алды эле, эми так маңдайында чаңырса да, бу жаш улан кебелбей койдү. Неси болсо да, ок үзгөнүн, машааны басканын көрүп турайын» – деп аста өзүнө ишенич жыйнады. Ирмемге болсо да, өзүн жоготпоону, душманга сыр бербөөгө көзү чакчайды.

Ал дагы кескин бурулуп, тактайды тарсылдата чакчаңдап басып келди. Нестейген өңүн кубултуп, жаналы эле сөздөрүн тоту кушча жаадыра баштады:

– Эй, иттин тукуму! – деди тапанчаны маңдайына такап, – сага; ушул мүнөттөрдү тартуу кылып турган мага эмес, мына бул фюрердин ыйык куралына тооп кылышың керек. Билесинби сага ок чыгарыштан эринип турат... Ушундан пайдаланып кал, болбосо көзүң ачык кетет, мерез!

– Эчтеке айтпайм, менден сөз чыкпайт. – Ал

жалтаңдабай тик карады. «Тайсалдаганда эмне, баары бир ата турган болуп атпайбы».

Бүшүркөп, үч бүктөлүп жалынганда чымындай жаны чыркырабай калмакпы? Дегеле немец дегендин ырайым кылганын көрканча, же жана эле жаны бирге, максаты бир болуп сапарга чыкбөдү го бул согушта. Ичер суусу түгөнүп, күнү бүткөн экен, арга жок жолдошторунан мунун артыкчылыгы бар беле? Же бул «Туулдум-өлдүм» деген пенделик ырды ырдабай төрөлүшпү?... Ырдап – ыйлап төрөлгөнү чындык.

Кана эми мурчасы жетип, мындан 15 эле мүнөт мурдагы эркиндиги өзүндө болсо, жок эле дегенде жерден жарым метр бийикке көтөрүлүп туруп, көз ачып жумганча кош буттап тээп калмак да, беркисин мылтыктын кундагы менен сулата чабууга, качып калууга үлгүрмөк. Анан мунун караанын биерден издеп көр!

Эх, эркиндик! Ушунча да бааң кымбат беле-ов!

Мына эми ал–туткун. Куралсыз, айласыз сурак берип олтурат.

Ушул бычактын мизинде кылтылдап турган кооптуу өмүрүндө эки саат мурдагы 13 киши болуп чалгынга чыкканын эстеп алды эле – өзүнө саал демөөр байлады. Булардын полку кезектеги чабуулга даярданып жаткан. Ошонун алдында Юнустардын тобуна күжүрмөн тапшырма жүктөлдү. Эки саат чалгында болуп, душмандын ахывалын ийне-жибине чейин иликтешип, кайра кайтышмак. Баары ойдогудай бүтүп аткан. Аз жерден иштери бүлүндү да, калды... Ошондо командиринин жан соогалагандай айткан сөздөрү кулагында. «Ар бириң өз жаныңды аман алып чыгып кетүүнүн амалын тап, тирүү курчоодон чыккандар баягы көпүрөнүн алдынан учурашабыз» – деген акыркы үнү жаңырыктады. Анан эле тири укмуш атышуулар, бетме-бет салгылашуулар жүз берип, булар бет алды жүрүп калышты. Жыйынтыгы ушул – булар

дын тобу туткундалып, экөөсүн азыркы немецтин офицери буйдалтпай атып салды.

– Дагы үч мүнөт убакыт берем, айткының мусулмандын дөбөтү – Ал сүйрү жаагын кемечтентип, ачуу кыйкырды – айтасыңбы деп атам?

– Айтпайм! – Ушуга удаа чак эте түштү, бет талаштыра пистолет менен согуп калды. Көздөрү караңгылай, чалкасынан кете жаздап, жер таянып оңолду. Кайрыет, талпак болуп жатып калбады.

Экөө табалап, «Ха-халап» каткырып жатышыптыр.

– И-и, айтпайсыңбы?

– Айтпайм! – Юнустун көздөрүнөн от чагылды. Тик кароодон жалтайлабады, – бул менин акыркы сөзүм: айтпайм дедим.

Мундирчендин дээрине бир ой келип конгонсуду. Экөө өзүнүн тилинде каңкуулап, сүйлөнүп калды.

– Анткени менен бул мусулмандын дөбөтү мага жагып турат – деди беркинисине, – айтканынан кайтпаганы жагат. Иттей тырышкан көк неме го бу? Ушунусу жагат маа... — Кекээрдүү жылмайды.

– Анысы бар. – Бери ыткыйган пекене бою ырастагандай үн кошту.

Өзүбүзгө иштетсек кантет? Карышкырдай качырып тиктегенин кара!

– Сынап көрбөйлүбү?

Мундирчендин жүнү жата түштү. Таклибин орусча аралаштырып, чала-моңол түшүндүрө кетти...

— Жок, жок!

Кирпигинен заарын чачыратып, оңдоп тиктеди. Туткундан оң жооп ала албаганын сезип, заматта жаалдана түштү. Кутургандай жулунуп, көздөрүн аңтара тиктеп, туткундун оозуна тапанчасын малып алды. Юнус кетенчиктей, көздөрүн алачакмактантып, бирок таңдайына такалган муздак немеге туруштук берип, көжөлүп турду.

– Бешке чейин санайм, айтасыңбы, жокпу? – Саатына көз кыйыгын таштап, – бир... «Бир» деп, санады мундирчен. «Бир» делинген каардуу үн мээсине кагылып угулду, улам жаңырыктап кетти айбаттуу тартып...

«Өлөт деген ушул экен да? Атылат деген ушул экен да Кудай? Күнүмдүн бүткөнү ушулбу чын эле? Келип-келип күтүүсүздөн колго түшүп, анан ачуусунан өзүн жутуп ийчүдөй болгон азезилдин колунан мерт таап кете берет экенмин да, арманым айтар киши жок? Менин кантип өлгөнүмдү, атам айткан аталык осуятын орундаттымбы, орундатпадымбы аны эч ким көрбөй-билбей, аккаралыгыма айгак боло албай көздү жуумп кете берет экенмин да арманым аттын келдесиндей болуп?...

Ушу «Бир» деген-санак, «бир» деген цифра анын тагдырын күмжам кылчудай тескеп, эми атылар окту туурап, азыр атылар ок болуп, эсин эңги-деңгилентип, мээсине кадалып атты зып-зып...

Ал өзү да ошол мисалында түйүлүп, октун өзүндөй ачырканып, ошол жапан душман огуна жем болгонуна арданып, ушу убаккаче көргөн өмүр насибине чуркап кетип калгысы келди. Эсинде калган, андан наар алгансыгандарын көшөгөлөнтө эстеп, анткенинде кана эми мурчасы жетсе, өзү да ок болуп атылып кеткиси келди...

Өткөнүнө чуркап кетти күрпөң-күрпөң... Туулган айылына Үч-Коргонго жете барды зып-зып учуп, өзү атар огу болуп...

Эртеге Армияга жүрүп берем деген күн эле. Атасыныкына барса, Ташан аке жакага эми эле түшүп келген экен түйшүк тарткан түрү бар. Бирок өмүрү бирөөгө өз машакатын зынарлап, айтып көргөн жан эмес, уулуна да көйгөйүн айтып, тиш жарбады, кабагын чытыбады.

– И – и, келиптирсиң? – деди, – тынч жатасыңарбы, апаң жакшыбы?

– Жакшыбыз, ата. Мал-жан тынч. – Кыргыз апасы ушул аралыкта дасторкон жайып калды. Жактырган-

жактырбаганын билдирбей, ал да күндөшүн сурамыш этип, бирок атасына үйрүлүп түшчүдөй болбогон жумарымбекке ичи тарып не куштарланып карап атканы белгисиздей эле. Айтор, кирип-чыгыш айтып, тапкан-тутканын ортого коюп жүрүп, кантсе да эне эмеспи кан жолго аттанып аткан өгөй уулуна жан тартып, ийип кетти эми ата-баланын көзүндө күйүп жанган алоого аралашып...

Юнус дале баягы сөзүн кайталап, атасына тигилип турат бир айтканын эки айтуудан тайманбай. Ташан аке баарысын ичинен кайталап, купуя бүтүрдү өңдөндү. – Батаңызды бериң ата!

– Батам ушул уулум, жаман айтпай жакшы жок. – Жакшы болуш аста-аста, жаман болуш бир паста. Батам ушул: адал жүрмөк-ак, башка түшсө адал өлмөк-ак! Жоо-керчиликте кокус башка иш түшсө башыңды ийип бербе, душманга сырыңды айтпа-балам, аталык батам–ушул! Батам ушул: бөөдө-бетинди көөлөгөнгө батынба. Кыйыңды бет алып качыр, оңойду оңуттаба. Жигиттиктин, жигит-атанын наркы ушул балам. Аны сен апаңын ак сүтү менен ичкениңи, атаңдын деми менен кошо жутканыңды аңдап бил – батам ушул балам!

Атасы ооруксунуп алды: – Башың кичүү болгон менен сапар жолуң улуу балам. Мен барсам болот эле алдыңа, ата-а билбей калбадымбы эртең кетериңди... – Сыртка чыгып, уулун узатып атып, мобуну кобураган атасы.

– Жаман айтпай, жакшы жок балам, кокус душман бет келип, колуна түшсөң, жеңилип бербе, атаңын бетин карай турган иш кыл, ата-бабабыздын салты ушул: жоо бетине тик кара! Ошондо мобу баскан топурагың, мүлдө атаңын журту, сөөгү тазарып карайт саа... – Жаамы бизди сөзгө сөлтүк, кепке кемтик кылбайсың, балам... Адал жүрүшлүк, адал өлүшлүк ак – о-омийи-ин- аллоуакбар, –жигит пирим колдосун!

Келатып, атасынын батасынын төркүнүнө сарасап салып, өзүнчө күлүп алган. Кызык, атам элдин аталары-

чылап, жандатып кыйытып айтканды билбейт. Билсе да ороп-чулгабай, өзүн айтат, жашырбайт. Ошон үчүн Ташан акеби, таштан бүткөн тагдыр күткөн табышмактуу жанбы атам? ...

Ушу он жети жашка келгенче канча баталарды эшитишпеди дейсиң? Теспенин ташындай тизилген даяр сөздөрү бар, эчен сылык-сыпаа баталар бар: «Өмүрүң узун, ырыскың улук болсун!» «Өлбө-житпе, очок башынан кетпе!» «Жорткондо жолуң, кызыр жолдошуң болсун!»

Коёндой окшош ниетти аркалаган, аруу-тилек баталарды, эшитпей чоңойду беле же? Эшиткен. Эшиткенде кандай, баарынан кабардар болгон. Ошентсе да, атасы алардан кыя кетип, ак өлүмдү (Эгерим өлсө), жашаса ак жашоону каалап, ошону ыраа көрүп олтурат – болгону ушул...

Жаш эмеспи, келатып, дагы бир дейди ойго жетелене калган! «Атам, ушул атам мага дурусураак батасын да, олжо тутпаганы неси? Же менин башка энеден экенимден ушинтип атабы?» – Ушинткенинде кадимкидей ызага ууккан. Кантсе да, атасынын каададан тайбас катуулугу, башынан талапчылдыгы, аталык адил көзү уланды нарытан ынандырган. Ал эмес, купуя суктандырганы бар. Ал ошону аркалаган сайын, чытырманда чыңалып, кетилерде куралып келатканы төгүңбү же?..

Жанагы-чуулган: чалгындын бүлгүңгө учураганы, командиринин «Ар кимиң жаныңды аман алып чыгуунун амалын ойлогун» деген жан соогадай сөздөрү, ошондогу айбаттуу кармаш көздөн сыдырылды. Ал түбөлүк жанын жечүдөй сес берип, кулакка өңчөй кооптуу энчи тагып, жанын жеп баратты. Кулагы өңчөй жер оодарган дүнүлдөк-даңылдактарга, жарылууларга толуп кетти.

Атамын батасын актай албай өтөмбү? Өлөт деген ушулбу, Теңир? Жашымда жайрап калганым эмне? Октоло албай, ок жутуп кете бергеним эмне? Атамын ак батасын кайра угуп, Үч-Коргондун акак суусун кочуштап

жутуп алсам, ушу немецке, анын огуна туруштук бере алар белем Кудай?!

«Эки-и!» – деди мундирчен. Оозун кемечтентип, сынап тиктеп атып, отургучуна отура кетти. Беркинисине «Мылтыкты оозуна жакындат» дегендей ишаарат кылды. Токочтонгон жыландай түктүйүп, көзүнө, суюк кирпичтерине заарын топтоп, анан «5» – деп санаганында огу менен кошо бүркүп ийчүдөй жаалдуу. Ирмемдер учту зып-зып. Ал өткөнүнө, айылына чуркады күрпөң, күрпөң...

Жакшылык-жамандыгын, пенделик жаздым-бастымдарын көшөгөлөнтө эстеп алгысы келди. Эстеп атты, апдан кубат-наар алгысы, же кечирим сурагысы келди... Төрөлгөн чөлкөм Үч-Коргон көзүнөн учту. Ал үч тамчыга, анан бир тамчыга айланып, көзүнө сиңип кеткенсиди.

Ал ошол тамчыга он жети жашын, мүлдө жер шарын батыргандай көз карегине батырып, андан баарын – өткөндөрүн боолголобой көрүп турду калтаарыбай...

Идиреги бар жаштар илгиртпей эле тракторчулукту өздөштүрүп алышты. Юнус да ошентти. Анан талаага чыга келгенде ал биринчи болуп рулга олтуруп, бороз салды. Кырк биринчи жылдын жазында булардын айылына биринчи трактор келди. Анан калса, жаркыраган 1 -май майрам эмес беле. Юнус, Рашит, анан ким эле? Эсинде калбай атабы? Жоок, эсинде калып атпайбы. Рашит менен Хасанбай мелдеше кетишкен, анан Рашит жеңип чыгып рулга отурган. А Юнусту маалими мурда эле чектеп койгон. Үч-Коргон чөлкөмү боюнча бир трактор биринчи бороз салбадыбы ошо майрам күнү. Баары жаш карысы дебей бороз артынан далбактап ээрчишип, жаштары «ураалап» кыйкырышып, а карылары салт боюнча Темир атанын арбайына ырым үчүн бата окушкан. «Согуштагыларга нан эрте жетет экен» – дешип...

Баары майрамдай, майрамдын шаан-шөкөтүндөй өтүп жаткан. «Кайсыл Юнус, кимдин баласы эле? – дешип,

таңырканып сурашкандар канча. Билегечтер тактап-ныктап жооп кайтарышкан:

Тиги... Атасы кыргыз, энеси тажик Юнус балачы – ошо да...

– А-аа, курама темир курч болот дечү эле, нускасына барган экен да?.. Тажиктен башка табылбаганын кара кысталак...

Түшкөчө тынбай жер айдашты. Түшкө барып-барбай жардамчысы Хайтбай иш көрсөтө баштады: «Өзөрүп калдым» – деп, чын өзөргөндөй түрү бар. Тиги өрүкзардагы көөгөргөн короолорду үзүп жеп жүрөт кыртылдата чайнанып. Юнустун боору ачып кетти. Тракторунан түшө калып, өзүнө деген жарты нанын бере салбасы. Хайтбай аны бурдап жеди. Анан жата калып, арыктан суу ичти. Каадалы кишиче отура калып, «Ишиң ирбажы тапсын» – деп, Юнуска батасын берди. Юнус ошого ыраазы, кишинин ажатын ачса, жаманбы баса? Тракторунун тынбай тыркырап, айылды жаңыртып жүрүп турганына ыраазы. Жер-аалам күлүп карап жаткансып кетет. Бакдарактардын жалбырактарынын желге ыргалганынын өзү ал кол чапкылап атканга окшоп турат, арык бойлой жамырай ачылган ала какымдар ушу жашыл түстөрдүн арасынан, те суу түбүндөгү акак таштарга окшоп кеткени анын кыбасын кандырат. Тушоого чаба өскөн чөптөр, каңылжарды жарган жалбыздың жытын бой салган, ай тамак тажик кыздарынын жытына окшош, буруксуган жийде бурактын жыттары басып кетет...

Юнус өрөпкүп алат мындайда бактысынан-тактысынан канат-бутак алган тейде. Телегейи тегиз: жанагы жыттарды тракторунун өзүнө тааныш жыты басып кетет. Тракторунун көккө серпкен көк түтүнү мүлдө жашыл ааламды коштоп турганы кызык жаш уланга, анан бир ааламга: көк-жашыл алкакка биригип, бир бүтүн дүйнөнү түзүп турганы демдендирет аны... Айдалган жак

каралжын тартып, жалтырап жатат. Аста булоолонгон-суп турганы көзгө ташталат. Соко тийелек тилкелер ала-бата, кекире менен мия өскөн түсүнөн кагажыгандай, мелтиреп туру...

Юнус каткан загыра нандын калдыгын сууга малып жеп, эптеп курсагын төмпөйттү. Кайра рулга олтуруп, башы-көзүнө карабай, айдап кирди. Аңгыча каш карайып кетти. Аны кызык бир сезимдер дөлөөрүттү: негедир эле үйүнөн кабатыр болгонсуппу, кабыргасы кайышкансып, кызыктуудай боло берди. Анан чырагы иштебей калса дагы жүрүп жаткан тракторунун жүрүшүнө ыраазыланып, чери жазылгансып кетти. Азыр айдоо күйүп-жанып турган кези. Мындайда: «урушта–туруш жок» – дейт эмеспи! Болду: айдап калуу керек, жетишип калуу абзел. Үрөн өзү эле кыртышка түшөм дегенсип, секирип турат жаныбар...

Трактор үнү талааны жаңыртып терebelди жайпап турду. «Тр-ра-р а-ртра а»лаган үндөр жаш уланды ал-дейлеп, күчүркөнө калганда «темир-тулпары» титирей түшүп, Юнус анысына бейчен курсант. Ананчы, жер айдалып, атпайбы. Мүлдө эл күткөн, мүлдө Мекен күткөн мүдөө аткарылып жатпайбы. Ишке жарайт деген ушул эмей, Мекендин жүгүн аркалайт деген ушул эмей?...

«А-ай!» – деген үн жаңырды арт тараптан. Ага удаа «А-ай!» – деп барып кескин унчукпай калды. Жаш уландын жүрөгү атып, кандайдыр соконун учуна бирдемкенин урунганын байкагандай болду. Секирип түштү.

– Хайтбайсыңбы? Соосуңбу айланайын?

– Соолем, биче көзүм ызгып кеткен экен, жаным сеп алсын дебедимби. – Ал үшкүрүп алды, – у-х-ху!...

– А жериң түгөнгүр ушул соконун мизи тийчү жерге кынтаясыңбы анан?

Бая сен берген нанды жегенимден кийин эле, көшүп кетпедимби жаным жер тартып.

Караңгыда ким билет, азырынча соконун удулу «сыйпап» өтүптүр деп билди. «Сыйпаганда бешенесинен сылап-сыйпар беле» – деп, ичинен Юнус кымырылып алды.

– Соконун удулу тийсе, жыргатып койчу беле? Чыныңды айтчы аба, тени-кардыңа зыян келтирген жокпу, ыя?

– Жо-оң, биче тийип өттү окшойт....

– Өйдө болчу кудай жалгагыр. Мындай туруп көрчү!

– Жо-оң, биче эс алып алайын, Тие көрбө, ата! (Ал Юнусту жакшы көргөнүнөн «ата» дечү) – Көңүлүм айлангансып турат. Азыр жакшы болуп кетем. Тие көрбө ата!...

Юнустун көздөрү алачакмактанып кетти. «Эс алса эс алатурсун деди да, бригадирге айтмакка атып жөнөдү. Бир эсе Хайтпайга тууган эмеспи. Не бар, не жок айтып койгон ийги да...

Бригадир келип көргүчө, «Качан, кантип» – деп эле сурай бергенин бир билет Юнус. Айтор, бул суроосунун өзүндө сырдуу мандем жаткансып, жүрөгүн опколжуттурду жаш уландын.

Келип көрүшсө, Хайтбай кыймылдабай койду. Тил-ооздон калган өңдүү.

– Кантет? Тур, эй, өйдө! Мен сени жатып ал дептир-минби, Юнуска жардамчы кылып бербедим беле, эй. Тур акетай!

Турбады. Бороздун чыйырында катып калыптыр. Бригадири зоңгурап ыйлап кирди: – Боорумоой, бо-орум-ой! Эми кандай кылайын. Жан боорумдан айрылдым! Тууганымдан айрылдым! Тууганымдан айрылдым!

* * *

Юнустун кулагы тунуп туруп алды... Ал ушуну эстеди. Кайра өзүнө келгенсиди. Немецтин обер-лейтенантынын жанагы «2» деп санаганын эстеди. Анан өмүр өлчөмүн эсептеп турганын, кыл көпүрөдө турганын эстеп алды.

Ичинен сыйрылып, ыйлады ченемсиз, сыртынан баягы колго түшкөн тейинен жазбай койду. Баары жакшы келаткан: анан эле анын жоокердик турмушунда түн түштү да калды.

Чалгынчылык милдет так аткарылган: Юнустун вазийпасы өзүнө жадыбалдай жат эле, ал белгиленген мөөнөттө немецтик оор артиллериянын эсебин алып, картага түшүрүп чыкты. Беркилери өз милдетин аткарышты. Анан эле кайтышаарда душманга кептелди да калды – атышуулардан, тири укмуш кармашуулардан азыркыдай кулагы чуулдап туруп алды. Колго түшкөнүндө иш бүттү деп, эсептегенинде, үмүтү үзүлгөнүндө жүрөгү титиреп, кулагы чуулдап кетти..!

Ал тиштенди – немецке кекенүүсү башынан ашып кеткенсиди.

Ал баарына кайыл: камырдай ийленсе да мейли, таарындыдай быркыранса да мейли. Мейли, мейли жана да-мейли, бирок ал бир гана нерсеге мейли эмес – багынбоо керек.

– Ташта куралды, ыргыт тиякка! – Немецтин көзөлү чирене басып келип, демитип турду.

– Таштабайм!

– Эмне-е? – Оозун аңырдай ачып, катуу чаңырды, – эмне дейт мобу доңуздун мегилжини?

– А-а, тамаша али ушуякта де! – Ал булардын командирин чакырды. Зайцев ындыны өчүп басып келди. «Жыргатканга чакырып атат дейсиңби» – деген тариз бар. «Баса ушу Зайцевдин да жолу болбой калган кези болот экен э?» – деп ойлоп коет жаш улан командири жөнүндө, биз колго тушсөк да, анын чыгып кетпегенин кара! Бешенебиз тыртайган экен да, Кудай? Чын эле «өлөт» деген ушулбу, ыя?

Өлөт деген ушул экен да? Күнү бүтөт деген ушул экен да, Теңир!?

– Мобул мегилжинице буйрук бергиниң! – деди кекээрдүү, командири таштагандан кийин буга эмне шам десең? Сары ооз балапан экенин аяп турам, болбосо бар го...

Зайцев да, көжөлүп койду.

– Мен командир эмесмин биерде, мен туткунмун, – баарыбыз туткунбуз. А туткунга туткун командирлик кыла албайт, кылса да буйругу өтпөйт.

– А-а, ошондой де! Акылыңа келип алган экенсиң, доңуз. Буйругуңду аяп атасыңбы? Мына-а! Мынаке-ей! – Ал күтүүсүздөн жаакка чаап жиберди да, ачуусуна чыдабай, Зайцевдин офицердик белгилерин, анан погондорун бүтүндөй жулуп ыргытты. Ага канааттанбагандай жерге былчырата тепсеп-тепсеп алды.

Ушунда бир көзү карарды Юнустун, ушунда бир көзүнөн чаар чымын учту уландын... Карапайым жоокеринин көзүнчө командирин шылдыңдайт, жазалайт деген эмнеси бу?!

Зайцевдин иниси өңдүү эле ал, ошондой мээримге тымызын эгедер болуп алганын не өзү билбейт, не Зайцев билбейт. Тек гана согуштун күндөлүк чайкамы (капшабы) аларды купуя ага-ини кылып койду окшоду. Дайыма чалгынга барар алдында командири чакырып алат да, аны менен өзүнчө коштошот. «Аман барып, аман кел. Жашсың, өзүңдү сактай көр» – дейт, камбыл атача.

– Айтканыңыз келсин! Ырахмат, командир! – Ал мындайда атасын эстеп, узатардагы атасынын берген батасын эстеп, ушунда бир дүйнөсү түгөл болуп алат өзүнчө бактыга маркып...

Командирге Юнустун ашкере ачыктыгы жагат. Качан, каякка жумшабагын, кабак-кашым дебей кете берет. Кандай буйрук болбосун, жадырап тосуп алганы, муңбаганы кызык. «Энеден төрөлгөндө ыйлап эмес, күлүп төрөлгөн го бул?» – деп, Зайцевдин таңданганы бар.

Чалгында ал баарын үйрөндү. Ким тана алат, муну ал чалгындык сапардын кызыкчылыгы үчүн үйрөнбөдүбү. 17

жашында келбеди беле согушка. Узун бойлуу, бирок тартагай. Ошон үчүн балдардын кийимин кийсе эле сөлдөйүп, качкын таризденген баланын кейпин кийет да, калат.

Мурдагы бир сапарда бул алдында болчу. Чындыгын айтканда, ал чалгындык топтун жылкычкачы сындуу эле. Жаздын белгиси келе турган паренделердин биринчиси жылкучкач канаттарын өйдө-төмөн каккылап, тумшугун ийрелеңдетип сайрап коёт дейт: – Ой, былтыр көргөн киши дагы эле жүрөт да, ыя?».

Ырым кылгандар жерге түкүрүнүп, анын сөзүн өзүнө айтат:

Ой, былтыр көргөн чааралакей жылкыкучкач дагы эле мында сайрап жүрөт да, ыя?

Юнустун чалгындагы ниет-тапшырмасы бирөө. Эмне көрсө, аны чалгын үчүн маанилүү деп билсе, токтоосуз арттагыларга кабарлоо. Ошондо да, ал таштанды балдардын кейпинде болчу. Жонунда көөнө калта, колунда циркачтыкты төгүндөгөн буюм-тайымдар. Кокус жол ортосунда, кесилиштерде балдар жолугуп калса, аларга чолок оюн көрсөтө коюу, акыл уурдоо анын көнгөн адаты. Анан алардан маанилүү кабар топтойт.

Азыркысында балдар жолукпады. Токойдун ичиндеги жалгыз аяк жолдо эле. Ээрчиткен кичинекей кызы менен кемпир келаткан экен. Алар оболу чырдаша түштү. Сыягы, тигилердин «үйрөтүлгөн мышыгы» деди окшойт. Юнус аны ишендирди, анан жүнү жатты кемпирдин.

– Эне жанылыктан сайраңыз! – деди сагызганча шапыкыктап, – кандай таршан болуп атат?

Ал дагы эле этиеттенип, эки жагын элендей карап алып, анан божурап кирди: – Э, кайсыл жаңылыкты сурап элең? Кечээтен бери тиги желмогуздар бүт айыл аттуунун малдарын чогултуп, камап олтурушат, Германияга алып кетет имиш. Поезд келсе эле дыр коюп жүктөп кетет дейт.

– Чынбы эне?

– Чын эмей. Башыма көрүнсүн калп болсо...

– Ишендим, ишендим. Анда жолуңузду улаң да, балаңызга жооп бериң. Артына кайтып, бу кабарды жеткире көрсүн, макулсузбу?

– Макул болбосом, макоо болбоймунбу, жөнөп кал берекем.

– Анан эне... Юнус кайрылып шыбырай калат, сиз да этиет болуңуз: Төө көрдүңбү – жок, бээ көрдүңбү – жок! Немеңтердин шимшүүсүнө илинип калбаңыз...

– Кудай сактасын, сактыкта кордук жок.

Бачым жылып, кабарды командирге жеткирген. Алар дароо эле полкко келишти да, мал-мүлктү алып калуунун амалын табышты. Максатка жараша куралдана коюшту. Баарынан да, поезд жолду талкалоо үчүн керектелүүчү замбиректи унутушкан жок...

Зайцевдер эки саатка жетип-жетпей, белгиленген аймакта болушту. Айткандай эле баскынчылар топтошкон мал-мүлктү алып кетүү үчүн камынып жатышкан экен. Каңк-куңк сүйлөшүп, кескин кол шилтешип, чини жогоркуларга рапорттон рапорт жаадырышып, өзлөрүнчө чуулганга түшүштү.

Малдарды жүктөөгө буйрук берилери менен булар да, кескин бүтүмгө келишти. Замбиректи темир жолду карай онуттап, темир жолду талкалап жиберешти. Немеңтер кандай шойком башталарын биле коюшту. Чакчелекейге түшүп калышты. Анан «мага тийбеген көтөн богу менен кайнасын» дештиби, убал-сообуна карабай, камактагы уйлардын эшигин ачып жиберишип, өкүртүп-бакыртып туруп, окко тутуп кырып жиберешти. Уй жаныбардын өлгөнү курсун, көз көрүп, кулак уккус апаатка айланды. Өлүктөрү заматта додолонуп тоого айланды да калды.

Биздикилер чабуулга өттү. Кол жеткенин өрттөп, кысым жакындап келгенде жалтандап, качып ийишти жарыбагырлар...

Жай күнү эмес беле, аялдап калчу болсо эле, кырылган уйлардын эти чирип кетмек. Бардыкы барман, жоктуку арман эмеспи, алышынча чогулган элге берилди, партизандарга азык катары таркатылды. Зайцевдик чалгындын оперативдик иши үчүн полктун командири Воробьев буларга алкыш жарыялады.

Юнустун кулагы чуулдап кетти...

Өлгөн уйларынын башын кучактап алып, буркурап ыйлап турган энелер... Адашып кете тургансып, анын этегин кармап, эмшиңдеп, бирин-экин балдары турат, көзүн мончоктотуп...

Алиги катындар утур-утур үндөрүн каргылдантып, бакырып коёт: – Бир кашык сүтүңдү ким берет, бир тартым сүтүңдү ким эме-ет?

Ошол Зайцевди немецтин мундирчени минтип, кордоп олтурат... Туткун уландын көздөрү караңгылашып, жүрөгү көөдөнүнө батпай, суудагы чабак өңдүү ойкукайкы урунуп, түрсүлдөп согуп атты.. – «Жашоо» – деп сокту жүрөгү, «Жашайм» – деп какты жаш жүрөк...

Мундирчен нак азезил болуп көрүндү. Жан алгыч болуп, жок, жаңылып жатыптыр: нак Ажал болуп көрүндү, ал аны айныбай көрүп, мойнуна алып турду. Анткени, ошол немец офицери эми оозун кемечтентип, «ү-үч!» – деп, санап атты – Эмне дейт? – Ал селт эте чочуп, анткенинде жаңы оозуна келип, «үч дедиби» – деп, ичинен диртилдеп, арманга жык тулку менен кайышып алды, чиркин!

Өлөт деген ушул экен да, Кудай! Туткун болуп, туткун атыгып өлгөнүм курусун! Мына эми «төрт» – дейт да, атып салат болду. Кимге ким түшүндүрүп олтурат? Атам маа ушуну осуяттадыбы эле Теңир? Атам?...

Жок эле дегенде чабуулда кетип баратып, ок жесем не?.. – Ушуну жалган тагдыр маа ата кылбаптыр да? Сарандык кылыптыр. – Ал биерде өзү гана тургандай бол-

ду. Көзүнөн чыкчу, карегине тегеренчү кургак жашына өзү киришип, ошол жер көтөргүс муңу аралаш бүткүл руху жарыкчылыкка «ыңаа» – деп келген, Үч-Коргонуна чуркап кетип калды. Күрпөң-күрпөң жүгүрдү... Баарысы: көргөн-билгени, жаштайында жыйган-тергенн көшөгөлөнө эстеле берди алчыланып... Көшөгөлөндү зып-зып учуп...

Баягы «тууганым» – деп ыйлап аткан эми тракторчуга догуруна баштады: – Ой, сен менин тууганымды тебелетип ийипсиң го? Тууганымдын кунун алам сенден, адам өлтүрүп атпайсыңбы, адам?! Тек коймокмунбу сени, көргө кирип кетсең да, этегинден тартып алармын. Кайра ыйлап коёт: – Тууганымдан айрылдым, боордоштон айрылдым.

– Аке, көрүп турасыз го мен кантип тебелетмекмин? Өзү жатып алыптыр да, жатып алган жерин көрүп турасыз го, эй? Бирөөнү бөөдө күйгүзбөсөңүз, эй! Чырагы иштебей атканын билет болучу, кантип уктап калган биерде билбейм? Өзүңүз чырагы өчсө да, айдай бергиле, бүгүн бул тактаны бүткүлө дедиңиз эле да, аке... Мен кантип эле?... Өзүм жей элек нанымы бергем курсагым ач дегенинен...

– Э, наныңы жебей ырысын жесин. Сенин наныңы жегенде эле ырысын кошо жеп алган экен.

Анын кулагына трактордун үнү угулбай, өңчөй бригадиринди дооматы, ыйы угулуп туруп алды. Ызага ууккан жаш өсүпүрүмдүн иреңи жездей саргайып, шыбыш аралаш эрини кеберсиди... Илгери умтулсаң торой чалышка уста. Өзлөрү боло алышпайт, болгонду көрө алышпайт. Жана эле жерге-сууга тийгизбей көкөлөтүп атышкан. Биздин эл нарытан ушуга көнгөн эл беле же? Түртө салмай, сүртө салмай. «Курулай дооматтан, күтүүсүз балэден сакта» – дегениң ушул беле, же ата?

Ал бекерден долуланбаптыр. Кайып болуп кеткен-сиген бригадир кайрадан пайда болду. Бирок, өзү эмес,

Хайтпайдын тууган-уруктары, коңшу-колоңдору – бүт аны тааныгандар колдоруна чочмор баш союл алып, ороп, качырып келатышат. Кудум Юнус бул чөлкөмдөн безип кете тургансышып...

– Эй, трактор минген көзөл, биздин тууган жер болуп калган экен да сага?... Каалаганыңдай курсагына бороз салып кете бере турган?

– Мунун көзү бүтүп калган тура, эртелеп ачып коёлу.

– Ошону айтсаң, лөлүдөн баатыр чыкса чатырын чабат имиш. Муну карабайсыңбы, жардамчысын соконун алдына таптап коюп, койдон жоош болуп турганын!

– Анжирин чыгарып коюш колдон келе-ет....

– Мындан башка адам жок бекен трактор айдай турган, а кызы гана талак!

Келатышат. Тим эле жоо чаба тургандай, шайма-шай болуп, ороп алышкан. Дирт-дирт этип калчылдап кетти. Башы айланкөчөктөнүп ымыр-чымыр көзүнө толгон элес-буластар утур-тетир кошул-ташылданып, бирин-экинчиси ээлеп, бир башы, бир тени аны көтөрө албагандан солкулдап кеткендей... Жана туткунга түшкөндөгү айкырык-кармаш илгеркиси менен алмашып, ошондогусун чакырып, илгеркиси азыркысына аралашып, анын баары келип, мобу мундирченге такалып кайра өткөнүнө кайкып учуп... зып-зып этип, алма телме көрүнүп, эсин эки кылды, эңги-деңгилентти...

Юнус «ак-көк» деп актанбады. Тек гана туруп берди. Актанып болобу ушуларга. Булар бир кара таан, же күргүштөнгөн сел да. Селди токтотуп болобу? Миң даттангын, өзүңдү пас тутуп ыйламсырагын, баары бир сел селдигин кылбай койбойт.

Ушу жапан каалайыкка нени түшүндүрөт, кантип? Териштиргиси келишсе, мындай бир адам сыяктуу болуп, келип сураса болоор беле? Бирге иштешкени ырас, а өлтүрүп койгону ырас эмес да? Мунун эмнеге чындыгына жеткиси келбейт булардын?

Өз тагдырына, ушуга туш болгон өзүнө нааразыланды. Ушуларга деп, элим үчүн деп жаштык жүрөгү трактордун мотору болуп атпадыбы эле?...

– Абайлагыла, биче сабыр кылалы, баатырлар. – Баштаарын баштап келип алып, бригадир калп эле тигилерди тыйган болот.

Сабыр болбойт мындайда, анжир болот, анжирин чыгарыш деген болот. Итке ит өлүм! – Мына! – Карс-курс эттирип, тарсылдатып салып жиберди. Биринчисинде жазгана кетти эле экинчиси тийгенде Юнус учуп жыгылды. Бирөөсү (Сыягы бригадир болсо керек) өйдө кылып койду. Балким мындайлардын далайына чыдоого туура келет дегени окшойт. Юнус муну ушундайча түшүндү.

Бул таймаш көпкө созулмак. Эгер Юнус кол кайрыса эле бырчылдашкан салгылаш өкүм сүрмөк. Аңгыча кимдин бакты экени белгисиз, милиция кызматкерлери келип калды.

– Эмне кеп? Ким? – Баарысы аны ороп алышты. Анын оозунан чекирээк эле сөз чыкса, Юнусту тытып кетишмек.

Кана көрөлү, ким өлтүрдү? – Анан жыйынтыкка келели. Айдалган жакка басышты. – Ансыз мен эмне дей алам?

Өлүктүн турпатын шашпай көрүп болду. Ары оодарып, бери оодарып, күмөнсүгөн жерлерин колу менен сыйпалап, көз элегинен өткөрдү.

– М м... Түшүнүктүү, соконун үдүлү тийди дегин?

Юнуста жан жок. Бул да тигилердин сөзүн сүйлөйт экен деп, дүйнөсү тарып, түңүлүп турду эле, ал сөзүн али жыйынтыктабаптыр, анан айтпадыбы киндик кесер сөзүн:

– Азырынча сенин сөзүңө ишене туралы. Калганын догдурлар аныктайт тамам. – Анан берки топурап ээрчишкендерге күүлүү сүйлөдү:

—Мейлиса бар жерде силердин ишиңер жок. Тарап калгыла кандай келсеңер ошондой. Көрүп көкшүнүңөр суугандыр. Эмне, бу баланы тирүүлөй жутуп бер деп турасыңарбы? Көрдүңөр го, тракторуна тебелетбептир, бычактабаптыр. Кепти эми экспертизадан угабыз – вассалом.

– Жолдош мейлиса, менде сөз бар – баягы «анжирин чыгарчу» кашка баш, балжагай бет опурулуп калды: – Эмне бир адамдын өлүгү бир улактын өлүгүнчө болбой калганбы?

– А мен эмне деп атам баятан бери? Бир адамдын өлүгү бир улактын өлүгүнчө болбой калган деп жатамынбы-а? Ушундай дедимби деп атам?!

– Жо, андай дебедиңиз.

– Анан эмне тантырайсың, төө десе, бээ деп?...

– Сабыр кылгыла баатырлар., чын-төгүнүн өкмөт текшерет.

– Ооба чуу кылбайлы. – Бригадир бөйпөңдөй кепке кыстарылды. Тергөөчү эми ага суроо салды.

– Сиз эмне, чырагы иштебесе да, бүтө салгыла деген белеңиз?

Кыңгырата, аста үн катты.

– Жо-о, андай деле эмес... Жаштык кылды да балаң түшкүр, – Ыйламсырай үшкүрүнүп койду, – Хайтбай адамдай адам болсочу, атаганат!

– Сиз айтыңызчы тракторчу бала жаштык кылдыбы, кастык кылдыбы? Сиздин оюңуз? Экөөнү тең билет элеңиз да, ушундайбы – Ушундай го, ушундай деңчи. Айтбай (Негедир ушундай атап ийди) куда момуну адам эле, чөптөн башкага зыяны тийбеген...

– Анан бу жигит кандай жаштык кылат? Сиз бирдемкени айта албай турасыз го? А сиз... – Тергөөчү ныктай каадаланып, сынагандай көздөрүн сүздү.

– Айталы өзүңүз рулда болгонуңузда бороздо жаткан Хайтбайды көрө алат белеңиз?

– Эми биз кексе киши көрсөк көрүп калат белек?

–Кандай кепилдик менен айтмаксыз?

– Лапай?

– Кандай кепил? Мисалы, кандай далил менен далилдей алмаксыз, борозодого өлүктү көрө турганыңызга? Айталы, маселен Хайтбайдын кийиминин түсү менен кыртыштын өңүндө айрыма жок!... Сиз кандайча билип калмаксыз?

– Мен эми... Секинираак айдап, көрүп калмак белем дейм да?!

– А-а... Божомолуңузбу бу? Бизге далил керек, кыял колго кирбей турган нерсе. Мынан келди, тракторчу сиздин оюңузда жаштыгынан гана өлтүрүп койгон го, э? М-м...

Эртеси тергөө мындай бир жыйынтыкка келди: – Азырынча экспертизанын жыйынтыгы так эмес – аны күтүүгө туура келет. Ошондуктан, мындай кылалы: чапкан сайын эле көз чыга бербесин (муну менен Юнуска боор тартып атканын ачык эле билдире салды). Айтып коёюн: тракторчу баары бир айып тартат–камалат, эң болбогондо кайдыгерлиги үчүн. Бирок, мында бир факт дайын: Хайтбайды тракторчу өлтүргөн эмес! Муну билип алалы чаташтырбай. Ошон үчүн биз ойлойбуз: Жер айдалсын, үрөн себиле берсин. Тиякта согуш жүрүп атса, биякта үрөн себилбей күн күйүп атса...

Кыскасы, тракторчу подконвой жер айдап турат. Экспертизанын жыйынтыгы чыгаар замат... Ал кечээтен бери жанчылган, өңү ак бышар өрүктүн өңүндөй агарган – азгын Юнусту карап койду.

Жигиттин кулагы ачыла түштү, кыялында тракторунун моторун от алдырып жатыштыр...

Ошол эле күндөн тартып, Юнус күн-түндөп күзөт менен жер айдады. Ичи-тышынан трактору экөө озондоп да, туш болгон бактысына ыйлап да жер тилишти. Хайтбайдын туугандары өңүттөп келип атышты, көзүндө огу болсо атып жиберердей кектүү карап, күзөт гана чеп

болуп тосуп турду окшоду. «Эми алардын арты үзүлдү» – деп, санаасы тынчыганча, дагы бир караан алыстан буластай калды, Жакындап келсе баягы кашка баш. Эми оозунан анжири түшүп калган шекилдүү.

– Үкө! – дейт майпаңдай басып, – болор иш болду, боёсу канды, өткөн ишке салават. Көөнүңө алба бая күнкү кептерди. Бу тиригиликтин шоораты (Керемети дегиси келди окшойт), ошондой үкөм. Үзүр сураганы келдим.

Ишенип-ишенбей, тракторундай калтырап-титиреп, Юнус турат дагы кандай жыландын башын кылтайтар экен» – дегенсип. Жо-ок, эчтеке дегиси жок экен. – Эми укам макул көрсөң, биздин тамарканы чийип берсең. Карындаш-үкалариңа мактанып чыктым эле сени келет деп...

Юнус ойлуу турду. Үйүнө алып барып, балталап салса муну ким кой дейт? Ошондой ээндете албай жаткандыр, калп эле жерин шылтоо кылып?..

– Барар элем күзөттөмүн да аке.

– Э, сен эле макул болсоң, күзөтчү менен өзүм сүйлөшөм.

Ошентти. Жанталаша майпаңдап барып, улам Юнусту кол жаңсай көрсөтө коюп, «тууганым эле деп жатып, «Жээним эле» деп, үбөлөнө кетип, өзү жакындабагоого ант берип отуруп, күзөтчүнү көндүрдү.

Анын жерин айдап бүткөнчө Юнус адам аттуунун көп кырдуулугу жөнүндө ойлоно берип башы катты...

Кечээ эле «анжириңди чыгарам» деген адам минтип, бөжүп алдым турса. Же, ал кечээ эле тууганына боор ачып бүгүн караманча унутуп калдыбы? Бирер күн гана күйүмүш болуп, (Эл көзүнчө) анан мындай басканда тууганынын зыйнатын тебелеп кете берүү – бу окшогон инсандарга топ тепкендей кеппи? А кечээ тамаркасы жөнүндө эмне ойлонбоду десең, бу кишилер?.. Ошондо да трактор турбадыбы жанында.

Бир кишинин эки түр болуп көрүнгөнү кандай ыңгайсыз? О-о, наалаты сага, эки жүздүүлүк! – Ушинтип атып, тракторун бурушун унута койгонун билди, шакка чыгып баратыптыр. «Тиги сербейген дарактарын бастырып ийип, дагы кутулбаган куяга калбайын» – деп, жүрөксүй калды.

Дагы эки айланды эле майпайган кашка баштын тamarcaсы айдалып бүттү. – Үйгө киргиле, дасторкон улук үкө, беймарал олтуруп чай ичебиз.

– Ырахмат! – деди Юнус рулдан колун албаган тейде, – Иш... Ал ниетиндегисин билдире албай, туттуруп калды. Болбосо, тигинин каадалы сөзүнө жооп кылып, «Иш улук» – деген сөздү айткысы бар эле.

Тигил башын ийкеңдетип, колун көкүрөгүнө коё, теңселип койду: – Кем болбоң, рахмат үкө!

Жооп иретинде бул да, «Эл камындабыз» – деген нускоону билдирип, баш ийкеди. Тигил ылжайып, күлүмүш болду эле жама-жайы жайылып, балжагай бетин бүтүндөй ат тиштүү оозу каптап тургандай көрүнүп кетти...

Юнус азыр айдап жаткан жердин сол жагынан Үч-Коргон аласалып, күрүлдөп агып өтөт. Айылдын эң чети, башы кууштанып барып, тоодой караан берген, жарымысынан жерге чөккөн, эбегейсиз зор кара ташка барып такалат. Айдоого, айрыкча сугатка ыңгайлуу өзүнчө тегиз тектир.

Оң жагы айдөштөнүп барып, чоң жолго чыгат. Тигил айыл жаккы учунда эки үй турат, жакыныраак тигилген үч түп жаңгак алыстан өзүнчө бир түп болуп көрүнөт, Бараандуу, салабаттуу каралжын жалбырактары ыркырап сокчу желге термелип турабы, же тек гана дымып. өзүнчө үргүлөп турабы – улан аны байкай албай бушайман. Бороздун оң жагындагы кара ташты, сол жагында экенинде ошол жаңгакты ойлуу, ары кыялдуу карайт. Анткени эртеңки коогалуу турмуш эмне болот – аны менен иши жок. Айтор, уландын көзүнө жаңдудан бир түп жаңгак (Үчөө бир түп болуп көрүнгөнү кызык) жансыздан

түбөлүк сыр катчудай бөгүп, кампайып жаткан кара таш көңүлүн бурат. Ошо таш жөнүндө баятан дагы бир түрдүү кыялданчу болду: Атаганат, ал жетсе, анын үстүндөгү тегиздикке кыргыздын боз үйүн тигип койсо кандай жарашар эле?» – деп, ойлонот. Ага чыкчу тепкичтерди да, таштан чегип жасасаң, өзүнчө бир жыргалдуу сере пайда болор эле... Ушундай көзгө жалт деп көрүңбөгөн серениүйдү күтүүсүз бүтүп коюп, элге – көпчүлүккө сунсаң...

Ал бейтынч сезимден чочуп алат: – Ошондо да «Анжир кылам» дечүлөр табылбас бекен? Эми «Кара таш кылып катырып коём» деп отурса, жең ичинен пайда боло калып...

Юнустун бул кыжаалатчылыгын тектирдин оң жагындагы айдөшкө ташталган көз жоосу алагдылантип жиберет. Айдөштөн ары чоң жол сайылып келип, жанагы кара таштан кескин бурулуп, дайраны ээрчип кетет. Аркы жоностор кырдына бийиктеп олтуруп, азыр төшүндө ак кар түнөгөн зоокалуу тоолорго барып туташат. Ошо адырлар, жол алдындагы айдөш жазындасы биринчи болуп, байчечекей сайынып, таажыланып, анан барып кызгалдактуу кыраңга айланып, гүлкайыр менен кулунчак өңөрүп, бир жаздын өзүндө түркүн түс кубулжуп турат.

«Эгер өйдөңкү чоң арык жакшы иштесе, биерге үй салып, тигил айдөшкө бак тигии, чардап жашасаң» – деп кыялданды. «Кайсыл «арына үй салганды кыялданын, сага түрмөнүн эшигин ача албай атышса, ит ичпес ашынан үмүт этет болуп атканыңды кара-а» – деп, дагы бир ою уланды жекирип өттү.

Ал тракторун токтотуп, шакта турган сууну апкелип, шашпай «унаасына» ичирди. Канааттануу менен тракторун карап, чоң дөңгөлөгүнүн арсак, бекем тиштерин кармалап, курчтугун алаканы менен ургулап, сыймыктанып койду.

«Кандай бекемсиң? Майышпайсың, сынсаң-сынасың Үбөлөнүп майышып бербейсиң – ушунуң мага жагат...

Теребелде бир түрдүү үндөр: нарыда Үч-Коргон суусу, мында (Бу тектирде) трактор үнү айланадагы жашыл түстөр арасынан агылып келип жаткандай, ал табияттын бир түрдүү мыйзамын бөктөрүп алып, өзүнүн таркырап-шаркыраган, мындай жүрбөй турганда бир кылка «борс-борс» этчүдөй жоош дабышына сиңирип алган тейде жашыл тектирде үстөмдүк кылат. Мына ушундайда, сени эч ким шашатырбачуда, сага эч ким көзүңө сайып кожоюн болбочуда беймарал өз ишинди аткарып атып, учу-түбү жок, (учу-түбү бар кыял ойлонулган, даяр нерсе эмеспи) кыялга берилип, жыргалга батсаң болот-ов!

Былыркы жылдары китептенби, же туугандарынын эскирген альбомдорунанбы, айтор өзүнө жаккан бир сүрөттү таап алды. Бара-бара аны жан-кыялындай кастарлап, кыздардын таш күзгүсүндөй колунан түшүрбөй көрүп жүрчү болду. Ал бир анын жан дүйнөсүн түгөл байыткан ата-бубаларынан муундарга калган, колдон-колго өтчү эстеликтей (Эгер тумарга батчу болсо, мойнуна тагынып жүрүүгө даяр эле) ыйык сезилчү, артыкча кээде ышкысы түшкөндө бирөөгө көрсөтүүдөн кызганып кетер эле...

Азыр ушул Жыргал-Тектирде жер айдап атып, эртеңкиси менен кымындай иши болбой дагы бир азга жан-чөнтөктөрүндө жок сүрөтүндөгү жашыл дүйнө менен жашагысы келди.

* * *

Күзөтчү экөө түш оой тамактанууга олтурушту. Жашыл майсан үстүнө нан оролгон жоолуктарын жая коюшуп, чөйчөккө арыктан суу алып келишип, эптеп кайсалай тойгон болушту. Ушу ченде айдөш жактан тааныш баш кийим көрүнгөнсүп, ал заматка жоголуп кетти да, көкүрөгү анан буттарына чейин дааналанган адам басып келе жатты.

– Атам! – Юнус ыргып тура калды. Күзөтчү мылтыгын кармалап, эмне дээрин билбей турду. Аңгыча ата-бала көрүшүп, кучакташып, о бир топко моокум кандырышкан соң, атасы үнсүз терең күрсүнө олтура кетти. Милиционерди оңдоп тиктеп алып:

– Тоодон келишиңизби, ата?

– А-а, тоодон. – Баласын санаалуу тиктеди. Үнүндө жабыккандык бар.

– Тынчсыңбы анан, балам? Бу Үч-Коргонду түп көтөргөн коога чыгарыпсыңар го жардамчы экөөбүң?

– А-а, ушундай болуп калды ата, менин колуман келер иш болсо. Колдон келбес иш экен, Хайтбай акени келбес сапарга жөнөттүк.

– Арты кайырлуу болсун! – деди ойго төнүп, анан баласына тигилди, Кудай зор сактаптыр. Бир аптадан бери түшүм оңолбой кыжаалат болуп аттым эле. Көрсө, сен ишкаш тартмакчы болуп жаткан экенсиң да балам. Ох-о-о! Эми майли балам, атадан алтоо болсоң да бир жалгыздык башта бар» – деген. Жалгыздын жары Кудай болот. Ишиңи Кудай оңдосун, пенденин бергени эчтеке болбойт.

«О кызыталак кантип нес басып, айдоодо жатып калды десең? Эс-песи жайында беле өзү? Же наша-паша чегип алып, сенин көзүңү боёду беле?

– Жо-ок, ата баары жайында болчу. Курсагым ач дегенинен нанымы бергенмин. – Уулу баарын төгүп айтып агып күйгүлтүк тарткан көздөрүнөн жаш сызылып, эки күндөн берки абыгерлигин баарысын саймедиреп берди.

– Болор иш болуптур. Уулум! – деди Ташан аба, – кандайдыр олуттуу кеп баштачудай, – менин балам болсоң, асти көзүңдөн жаш чыгарчу болбо. Көздөн жаш чыгаргандык уул баланын иши эмес. Мен тирүү турганда сен, тирүү болгонунда мен көзүмдөн жаш албайм, балам. Тирүүлүк дөөлөт, дөөлөтүң турганда мине ыйлайсың? Кудай сүйгөн пендесине кабак-каштын ортосундагы кырсыкты, оору-сыркоону берет дейт.

Эгерим пендеси кабак-кашым дебей, зынарлабай чыдай билсе, анан пендесине сабыры үчүн бакыт сунат дейт. Ошон үчүн айтат балам: «Карыганда берсин дөөлөттү, жашыңда берсин мээнетти».. Тарта бер жашыңда мээнетти – көзүң ачылат...

Кайра өзүнчө сүйлөнүп, кейинип алды: – Жамандын жарасы жугат дейт мына жукту да калды, а кызыталак арыраак бар күчаланы ким берсе, ошерге барып жан бер – ээсин таап анан өл!» – дегени бул. Тапырка кылыш керек да акыры, тапыркадан табат адам... – Ал эми күзөтчүнү карап алып деди: – Сен да билерсиң балам, бизде дагы бир кеп бар: «Жакшы ит өлүгүн көрсөтпөйт» – дейт. Имнеге? Ал каерде томпоюп өлүп калса, ошол үй докко калып кетет. Мына караң-таңырка кылың. Ошо ит башы менен өлгөнүнөн кийинки көйгөйүн ойлоп атат. Ошончо да болбойбуз-а? – Баш чайкап, дагы терең үшкүрүп койду, – бекер баланы өрткө таштады да, кете берди... Ох-х-о-о, кам сүт эмген пенде-ем!

Өлгөндөн кийин кантип калабыз? Имнеге муну ойлобойбуз? Артында калгандарына салакаң тиер-тийбесин неге ойлонбоду пендеси-а?..

Ата-бала, кыйлага асиреттешип, бугун чыгарышты. Ташан аба баягыдан демденгендей, бахыбат багжаят.

– Мылтыгыңды мага таштап, сен да балдарыңдан кабар алып кел! – дейт күзөтчүгө тамаша ыргытып, – мен да, бир-эки кишилик бармын. Баламы бир күн кайтарышка алым жетет, суук көздөн...

– Уруксат эмес чал! – Күзөтчү чындап кетет, – балаңыз үч-үн башым менен жооп берем.

– Ал айтканың ырас балам. Окүматтин азырлыгына (Этиеттигине дегени) балли! Болбосо сууга сийген кыз-талактар күтүүсүз келип алышып, тирактир-практири менен сууга томолотуп ийсе, ким кой дейт. Сенин мылтыгыңдын пешинен жолой албай тургандыр кудай тааныбастар.

* * *

1942-жылдын 4-майы келди. Кимди күттүрдү, ким аны күттү, бирөөлөр көпчүлүктүн гана шарданы менен келдиби? Айтор, баары аралаш: санаа менен уктап, санаа чегип ойгонгондор, Үч-Коргон дайрасындай күчкө толгондор, эртеңи менен иши жок, арам-алыш жашаган кыйды жанкечтилер, үмүт-намыстын айкүр шооласы астында аруу тилек тиленип, чекиликтин сур чыйырынан денеси үркчү адал-арым ак кызматчыл пендезаттар – баарысы ушул таңды тосушуп, ушу күндүн өзүндө өз түйшүктөрү менен жашап жатышы.

Ушу кез Москва коргонуп жаткан. Мекен жүрөгү Москва душманы аңдап, туя алгыс толгоо тартып бир кырынан оодарылып атып, деңиздеги тогузунчу баллдын кубатындай күч жыйнап, тиш кайраган душманын титиретчү жаалын аста ичине катып, коргонуу тейинен утур-утур чабуул коюу алкагына өтүп жаткан...

Ушу таңды Үч-Коргон вилеатиндеги кыртышка биринчи болуп бороз салчу тракторду биринчи болуп талаага булкунтуп минип чыккан Юнус Ташанов да, сабылтаар санаасы, алдыга купуя бой таштаткан аздек үмүтү менен тосту. Көчө-көйдөгү айыңчыл күбүр-шыбырлар, нугу табышмак миш-миштер уландын шаасын суутуп, иреңин жездей саргайтып ийди. Анткени менен турмуштун утурумдук бороон-чапкыны аны буюктура алган жок. Ал өзү кабылган туңгуюктан өзү тумшук матырып, жылчык издеп, ала салып, чыгып кетти өңдөндү...

Бул окуя процесс жүрүп аткандын аяк ченинде жүз берди. Эксперт адистери Хайтбайдын өлүмүн эки нуктан карап, бүтүм чыгарышты. «Анын башына катуу сокку урулган эмес, ал коркуп кеткенден жүрөгү жарылып өлгөн».

Тракторчу чын эле кайдыгерлиги үчүн жоопко тартыла турган болуп калды. Ушу кез улан сабылып туруп, сөз сурады. Анын сөзүн укмак болуп тыңшап калышты.

– Мени кечиресиздер! – деди ал мукактанып, мындан аркы сөздөрүн таптап айтмакка оюн жыйнап.

– Кечиресиздер! – дегенин карабайсыңбы, куду бирөө үйрөтүп чыккандай, чоңдорго жабышып... – Арттан жактырбагандар кобурап калды.

– Үйрөтсө, үйрөткөндүр. Үйрөтчүсү жок беле? Өзү деле майып эмес, үйрөнүп ала тургандан! – деп дагы бирөөсү кебине мурч кошуп өттү.

Улан эки жагын карап, оңдонуп алды: – Эгер – деп барып, ушу сөзү азыр ордунда эмес экенин андай калды да, ушуга удаам үнү ачылып кеткендей болду, – Хайтбай аке экөөбүздүн ортобузда кылча нааразылыгыбыз болгон эмес, анын өлүмүнө кейийм. Караңгы эле аңүстүнө а кишини аерде жатып алат деп, үч уктаса түшүмө кирген эмес. Эгер андайын билсем, тракторуму токтотуп туруп, кыйкырмакмын. Укпаса көтөрүп алып чыкмакмын. Билген эмесмин. – Калтырап кетти, үнүнөн кардыккандыктын, өкүнгөндүктүн жышааны билинип, бошошуп, алдагандай болду.

Айыбым бар. Айыбым – бирге болгонум, бирге иштегеним. Айыбым анын аерделигин билбей калганым. Шон үчүн мени жоопко тартсаңыздар да мейли дейм. Бирок, мен о камакта эч бир өкматка пайда келтире албайм го? Жөн эле жатып, нан жегенге жарап, пайда келтирбеген болом. Эгер мени пайда келтирет десеңиздер, ушуну туура көрсөңүздөр: анда мени туура урушка жөнөтсөңүздөр. Ошондо мен айыбымды актайын: өлсөм–өлүмүм, тирүү жүрсөм ак ишим менен актайын. Жок дегенде эле жоонун бирин жок кылып, атып өлсөм арманым болбос...

Азыр камап ийсеңиздер арманым ичте кетер. Жалгыз өтүнүчүм шу!...

Дымып калышты. Анчейин жактырбай кол шилтегендер, Юнусту ишенбей кайра карап, эми аелуу отуруп калгандар болду. Айтор, өспүрүмдүн ниети тиги кишилерди өз ара кеңешүүгө чакырган таризди таштады.

Бүтүм ушундайча болду: Айыпкерди согушуп жаткан армияга ушу бүгүндөн тартып, токтоосуз жөнөтүү – максатка ылайыктуу деп табылды.

«Төрт!» – деди сур жылан кейиптенген ошол немец офицери. Ачыркана айткандан оозунан буу атырылган окшоп кетти.

«Төрт! тө-өрт!» – Юнустун көздөрү караңгылашып, Бүттү – өлдүм!» – деди. «Эми окту тосуп көрөйүн, канткенде жыгылбай калам? Ушу жексурдун огуна туруштук бере алар кереметиң барбы, мени төрөгөн апа! Аталык демиң мени жөлөп, мындан ары, оолак качып кетишке кудуретиң тиеби атаке? Мени көп эле балекет кырсыктарыңан коргоп келбедин беле өскөн жерим Үч-Коргон! Рано, бир көрүп, тун сүйүүмдүн акыбетин кайтарып, дидаарыңды көрсөтүп койчу, менин эч кимге тең келбес Рано-тайым!...

Мына, «төрт» – деди. Эми «Беш» – дейт да, анан чиренип машааны басып коёт. Болду уулундун жаны аркы дүйнөгө кайып болуп учуп кетет. А бу жаналгычтар анысына моокумдары канбай, сөөгүмдү дагы канча жазалашат – өзүлөрү билишет. Буларлык көрсөткөнүм үчүн оозумдан таңдайыма ок үзмөк болушту, Кудай. Менин мендик тагдырым жексурлардан ушуну сурап алып олтурат, билип койгула, көргөн-билген жер-аалам!

«Төрт» – дээрин деп коюп, мундирчени маузери менен беркисине сестүү жаңсады. Анысы Юнустун оозуна дал баягындай, маузер малгандай тиштерин кычыратып туруп, ырахаттана малып алды. Юнус көзүн бир жумду да, кайра оңдонуп, эми окту тосмокко тиштенип, көздөрүн жаалданта ачып, тик кароого батынды. Кирпиктери сайылып, муз болуп тоңуп, бириндеп титиреп турду...

Юнустун үмүт танкасына, душмандын бомбасы жарылып, жалбырттап күйүп кетти. Ошол алоого аралаш, каңтарылып, ыргыган чачырандыга аралаш анын руху

азыркы эле каадасына окшоп, Үч-Коргонго учуп кетип калды зып-зып... Ирмем – учту... Ирмемдер. Зыпылдап учту тууган жер тарапка...

О, касиети күчтүү өскөн жер, өмүр өлчөмүнүн ар бир ирмеинде сенин барк-бааң өрүлүү экен го, чиркин!.. Сенден айрылган жүрөк жүрөк болмокпу?

Үч-Коргон эзелтен жер соорусу: күтүрөтө мал айдап, жерге үрөн сээп коюп, анын түшүмүн пулга чагып, мөмөлүү дарак көчөтүн эккенден соң, эки жылдан кийинки кирешесин эсеп китебине кошуп, кампая басып кыялдангандар канча. Адамдарын жер жетилтип, жерин колу гүл адамдары кулпуртуп, эриш-аркак дөөлөттүү турмуш кечиришкендер – ушул Үч-Коргондуктар...

Бир саржан жер баасы мында табылгыс олжо... Үч-Коргон байыртан эрте бышар кокон гиласы менен даңкталып калган. Даамы таңдайда калар өрүктөрү (өрүк кагы) накта алтын түспөл нашпаттары, кургаганда аны менен өң талашкан «сары алтыны» (тамекиси) ушу Исфайрам өрөөнүндө гана оожалып келгенин, башка эч бир жер чендей албасы муундардын газалында какшалып ырдалган, аңыз кептеринде жомоктолунган.

Алтын түс нашпат даамы, көз тайгылткан өңү кыздарынын айжамалын, бармак башындай бөрсөйгөн гиластар селкилеринин ойноку көздөрүн жазбай элестете алганы–табияттын ушул жерге гана энчилеш тартуусу-ов!

Үч-Коргондо нарктуу тажиктер жашашат. Юнус колун сураган Рано жибектей созулган тажик кызы болучу. Кышындасы Исфайрамдан ташуучуда (Бул элде, элет кыргыздарында суу ташыган кыз эрте сындан өтөт) Юнус алчылантып ат мииип, дайрага сугарганы түшчү. Эчен ирет кыздын чакасына билгизбей кар салып койчу да чыртыйбай-нетпей, кайра жооп иретинде жер тиктеп жылмайып коюп, уландын сугун арттырчу.

Ошондо да, Рано калтаарыбай ушул каадасын кармады. Жорго салдырып келаткан Юнус өтө берерде кар

сала койду кыздын чакасына. Бирге сууга келген кыздар кыткылыктап кулүшүп, буларды оолак калтырышып кетип калышты. Рано (Ранотай» дечү эмес беле ал) кабагын чытыбай, телмирип, жумшак тиктеди да, элпек эңилип суусун төктү жол четине.

Кайра дайрага кайтмакчы болду.

– Адепсиз окшойсуз...

– Неге Рано-тай?

Теңди Теңирим сүйүптүр – дейт, кар салса бардык кыздарга салат да, бирөөнү бөлөктөбөй...

– Кечир, Рано, мени ал кыздардын чакасы кызыктырбайт. Муну билерсиз. – Жигит арсак эте, дүйнөсү түгөл кыялда кызга эркей, күлүп койду.

Кыз жымыя берди: – Баары бир. Баарына салыш керек, анан бирөөнө...

– А мага баары бир эмес... – Атын кызды ээрчий бастырды. Эч кимди көрбөй, чилденин суугун сезбей өрөпкүп алган.

– Кашкатай, мына бу кызды таанып ал! – Атын көкүлүнөн сылап, темине берип, жанаша калат кызга, – жакшы кыз бул, өзүбүздүкү...

– И-и, эми атыңызга тааныштырганы калдыңызбы башка адам жоксунуп.

– Башка адамдарыма да тааныштырам, сен макулдук берсең, бул ат тил билет, Рано. Бизде ат – адамдын канаты – дейт, ошондой шерик бул. Эми мен жокто көрөсүң го, сени айныбай ээрчип алат.

– Өрдөгүнүз бар окшойт?

– Кайдан, «өрдөгүм» жок, таз болоюн «өрдөгүм» болсо...

Кыз кыйылгандай карап койду: – Али сиз карганышты да билесизби?

– Жо, Кудай сактасын, андан алысмын. Тек эле сени ишендирейин деп жатпаймынбы, Рано! – Ал элпектене кетти. Бир жагы кепти узарткысы келди.

– Келе чакаңды, меп апкеле коёюп. Силер кашка тай экөөңөр эс ала тургула.

– Балдардын суу ташыганын көрдүңүз беле?

– Балдарды көргөн эмесмин, бирок, жигиттин кызы үчүн бакандап суу ташыганын көргөн жайым бар.

– Ал силерде болоттур, бизде... – Андай каада жок.

Юнус жетине албай, чалкалап күлгөн. «Ошо болбогону үчүн сенин чакаңа кар салып жатпаймынбы, алтыным» – дегенин айта албай, купуя калтырып...Толкунданганынан атына камчы уруп, тизгин кагып, таскактаттырып, бута атым алдыга озгон да, кайра кайрылып, жакшы көргөнүнөн эзилип, кызды караган:

—Келе бе-ер, Рано биз Кашкатай экөөбүз чакаңа суу саздап турабыз.

Кыз күлгөн өзүнчө «бүлк-бүлк» этип: – Тообо, суу «саздай турганы эмнеси? Мине, Исфайрамды кочушу менен бөгөп турат бекен?.. – Эби менен болсочу?...

Минткенинде авазы дилдир. Чакаларын калдырттатпай, жолдун ойку-кайкысында аңгүдүк аттпай, бир нуска жарашык менен атлас көйнөгү жашырып турган ууз соорусун былкылдатып, жыбылжый басып, сууга келаткан кыз...

Шаңкайган өрөөндү жара бөлүп, агып турган Исфайрам кышындасы да тартылбай, күргүштөп, тайызыраак чет-чети гана муз кемирип, ак жал өңөргөн ортолорун суук каарый албай, ачууланганынан кайра сөөккө өтөр муздак шапата аралаш ак серпинди бүркүп, кадимкидей сестүү, ары сөөлөттүү болучу...

Ошол Рано-тай булаңгыр тартып, серпилип өтү, эми көз карегине чайылып, толуп туруп алды Юнустун... Бардык нерсенин башталышы, акыры учу-түбү боло турганга окшоп, бардык мезгилдин толукшуган учуру уучка толбой, кармалбай, кемирилээр-какшыган кезеци, өкүм сүрө турганга окшоп, өз тагдырынын өкүмдөр кулу Юнустун да, ирмемдик саналуу өмүрү жалп этип өчө турганга окшоп калды.

«Беш» – деп атып, кудум канын уурттап алганда көкшүнү канмай майыптын сыңары, өңү кубаңдап дордогой эрди кыйшык ачылган боюнча жумулбай, кыйладан бери күтүп аткан тамашаны самап, көздөрү чакырайды. «Беш, – бе-еш!» – деди жер тепкилеп чаңырып. Туткундан жооп болбогон соң, берки ыткыйганы «эми мага бийлик тийди дегенсип, жылмаңдап, немецтик канкор колдо байыртан сыналып келаткан маузеринин машаасына суу жыландын башындай соймоңдогон сөөмөйүн жиберип, жыргап туруп, анан кыжынычтуу басып жиберди...

Оозу өрт-жалынга толгон туткун ала салып, жыгылып кетип, анан жанын тиштеп таңдайы толгон канына тумчугуп, бирок, жан талпез качып жөнөдү.

–И-и, качып кал, канчага-че, качанга жарайт экенсиң доңуз?

Менин огумду жеген ит тирүү кете алган эме-ес! – Кайра ок жаңылтпай, аны ашыкча көрүп, тамашалап карап турушту.

Ал дагы бир нерсени Кудайынан суранган: душманынын алдында жыгылып кетпесин, өлүгү болсо өлүгүн, тириги болсо тиригин ала качууну көзү чакчайып күткөн! Эми болсо, ошо муратына жетип отурат көзүн жылтыратып, багынып бербеди – ушунусу каниет...

Мундирчендердин үндөрүн укпай калды, кетишти окшоду. Кайдадыр алыстан замбиректердин атылганы (Сыягы биздикилердики окшойт) снаряддын жер чапчып жарылганы, жооп иретинде немецтердин жанталашып атып калганы, жакын эле жерден оор автомашинанын иттерди авалаттырып жүктөп, жөнөп бергени угулуп калды. Юнус бул таршанды укту, укпады–биле албайт. Оозу толгон канына какап, жанталашып, кулгуп өзү менен өзү алышып атып, эми оңдонгонго араң жарады.

Кудайына айтканы бар экен: кайра эсине келди. Жашоосунун бүтөлө түшкөн жылчыгы кайра нур жиберип, тирилтип алганга окшоду. О, кудурети күчтүү Кудай!

Пендеңди ай талаада ит өлүмгө ыраа көрбөй кара мүртөз жопонун жапан казабынан калкалап калдың окшойт, жараткан! «Кырк жыл кыргын болсо, бейажал чымын өлбөйт» – деген бүтүмүндүн акыбети ушул беле же?...

Эзели бирөөнүн алдында бүгүлүп-чөгүлбөй, бар-жокту, чындыкты тике тиктеп чоңойду эле бул. Мунун бар жазыгы ушул: дээриндеги ниетин тартынбай айтып, ак-караны эрте тааныган. Оттон-суудан боюн ала качкан эмес... Баса, ушул Ата-Мекен согушуна да, жашын өйдө айтып атып, суранып келбеди беле. «Бир немисти, экини... Койчу, жобонун канчасын мертintсе да, ак сүтүн эмген Мекенине пайдам тиет эле» – деп самап келбедиби бул...

Жаагын таш өйкөп атканын, ушу жаккы ууртунан дагы эле кан тынбай агып турганын сизди. Эми чындап, жаны калганына, өлбөгөнүнө ишенди. Кулагы да ачылып калгандай. Бирок, баш көтөрүүгө кыпындай дарманы жок. «Алар эмне болушту? Командир тирүү бекен? Полкко жетип баргандар ахыбалды баяндай алыштыбы? Эми позицияны дароо өзгөртүү керектир. Мен го эчтеке айтпадым–моло таш болуп туруп бердим. Калгандар кантти?» – деп ойлой кетти.

Айтса-айтпаса, биздикилер чабуулга өтүшмөк. Чалгынчылардын кармалып калганын билишсе, ансыз да, бардык позицияларды өзгөртүү жөндүр. Анда Юнус күткөн чабуул башталмак.

Блдыйтадан мотоциклчендердин келаткан добушу угулуп, бат эле жакындай баштады. Юнус жан таслим тейде. Алар баркылдап, шайдоот келатышкан. Арабадагысынын колунда ичимдиктин идиши бар, анда-мында уурттап, беркинисине шыкап, кобураган сөзү аралаш каткырып коёт.

Чалгынчынын өлүгүн көрөр замат чок баскандай чо-чуганы, же кыжырданганы белгисиз, айтор, сөөлжан көргөн тооктордой чуркурай түшүп, токтоп калышты. Экөөсү түшпөй тамашалап, алдыңкы экөө секирип түшө калып, өлүккө жете келишти.

– Рус, рус! – дешти. Кадимкидей табасы кангандай, ансыз да, шат келатышкан. Кампадагысы кызылдай мас эле. Сыр төркүнү өзүлөрүнө тааныш эмеспи, ок оозунан атылганын илгиртпей баамдап, мунун өлгөнүнө бөркүндөй ишеништи. Тээп аңтарып көрдү. Кан жошолоп, жол чыланып аткан.

– Доңузга доңуз, итке ит өлүм! – Өзүлөрүнүн тилинде сайрап, жазылып күлүп алышты. Тапанчасын кайра кынына салып, ачкүсөндөнүп чалгынчынын койнун аңтара кетти. Дароо эле колго урунган окоп казчу кыска күрөктү зор дүйнө көрүп, сууруп алып, сүймөнчүк менен карап, мулундап, катып алганга шашты.

Анан экөөнө кандай ой келгени белгисиз, же жол булганбасын дештиби, же мунун өлүү-тирүүсүн тактап билгиси келиштиби экөө эки буттан сүйрөп барып, жолдун аркы бетине жийиркеничтүү ыргытып жиберешти. Чалгынчынын сулкуйган тени арыкка кептелип калды.

Алар шайдоот жүрүп кетишти.

Катуу ыргытылып, арыкка соктуккандыктан, Юнус бир топко өзүн билбей жатты. Канча убак өткөнүн ким билсин, ал акырындап эсине келди. Жер солкулдаткан немецтик таңкалардын кербени жакындап келаткан. Не ушул таршан козгодубу, не жарыкчылыктын туз-насибиби муну айрып айтуу кыйын эле...

Ал купуя ыраазыланып алды. Жанагы кутурган мотоциклчендер жакшы иш кылган экен. Жер титиретип өтүп жаткан таңкалардын кербени аны аяп коймокпу – жолго кадап, быт-чытын чыгарып кетмек экен жашында жайратып... «А-а, баягылар жол бойлоп барчу чалгынчылары турбайбы» – деп ойлоп койду. Арыктын ичинде арманын Кудайга айтчудай алсыз, кыймылсыз жатса да, өлбөй калган тагдырына сыйынып жата берди.

Бирер сааттар өттү. Бул аралыкта ал бир жоголуп (же көзү илинип кеттиби?) кайра келди. Көзүн ачса, жакшылыктанбы, жамандыктын жышаанасыбы, кандайдыр

шарпалар угула кетти. Юнус зааркангандай кулак түрүп, кандай экенин аңдай албай деңдароо болду. Эмнеси болсо да, тааныш шарпадай. Арыктан баш көтөргүсү келди. Ага кубат кайда? Каны менен кошо агып, кан жолдо көлкүп жатпайбы ташыган күч-кубаты.

Шарпалар жакындан угулду. Орусча сүйлөй кетишти – биздикилер экен. Юнус катуу түйшөлүп алды. Аны эч ким байкабоочудай, арыктын ичинде жатса, ким туймак кансыраган жарадардын муңун? Дабыш салып, кыйкыруу керектир балким?

– Жарда-ам! Э-э, жардамга келгиле! Жарда-ам! Кыйылдап сууга чөгүп бараткансып, алсыз кыйкырды. Кыйкыра берди.

– Мен мындамын, мында-а!

Биздикилер жакын ортодо эле тинтип жүрүштү. Акыры дабыш боюнча кулак салып, издеп олтурушуп, таап алышты. Жараатын таңып, жөлөп-таяп, алып кетип атышканда ал чындап эсинен танып калды...

Юнус бөлүктүн госпиталында көзүн ачты. Шашылыш операцияга даярдашып, дароо атайын бөлмөгө алып кирип кетишти. Маанилүү тапшырманы аткарууга барган чалгынчыга госпиталдын аты чыккан чыгаан профессору Гольцин Иван Федоровичтин өзү операция кылмак болду.

Таңдайга атылган октун таржымалы оңойго түшмөкпү – ал ушунча операцияларды жасоонун устатын – профессорду аябай таңдандырып койду. Ок таңдайга атылганы менен тайың тийгендиктен, кара кушту эмес, шилини көзөп өткөн. Дагы таң калыштуусу ушунда: моюндун тамырлары эсен калган. Тайып тийгенин – кексе профессор аткан немец офицеринин «ашкере ачуусу, машааны баскандагы кыжынычтуу таризи» – деп түшүндү.

Кан көп кеткен. Профессорду Юнустун ден-соолугу, организминин болуп көрбөгөндөй мүмкүнчүлүгү таң калтырды. Муну анын күлгүн курагына төңкөй түшүнгүсү

келсе, бул жаштагылардын далайын көрбөдү беле? Демек, бул Юнустун керт башына гана тиешелүү, сейрек учуроочу кошумча энчи эмеспи!

Жарыкчылыкка «ба-а» – деп ыйлап түшкөндөн, тагыраагы энесинин ичинде-жатынында түйүлгөндөн кошо пайда болгон артыкча энчи туруштук бердиртип, бир жанын уучтантып, ушерге аман алып келбедиби...

– Да-а... – Профессор кандайдыр бир кашкайган чындыкка баш ийгендей, баш чайкап, тунжураган ойго чөмүлдү, – таңдайга такап атылган ок уландын өмүрүн мүлжүй албаптыр, мында бир зор сыр бар... Кыслаты...

– Ал эмне дегениңиз, профессор? – Этиеттене жалооруй унчугушкан медсестралар аелуу карашты. (Адатта, операция учурунда чымындын учканы, мыңк эткен дабыш угулбоочу кезде хирургдун бул эмнеси» – деген көз караш бар). Табышмактуу кебинин жандырмагын операцияны бүтүп кол кабын чечип атканда айтты профессор. Дагы эле ойлуу, нарытан тан бергендиктин, оюна кескин ынангандыктын жышааны бар.

– Бул согушта немецтер уттуруп койду, Советтер сөзсүз жеңет экен! – Көздөрү бакырайып, чечкиндүү айткандыгынан жүзү албырып кетти, – ооба, жеңиш Советтер тарапта, ананчы, – деп, манжаларын кырсылдатты, – таңдайга атылган ок таамай тийбеген соң, ары жагын ойлоп бак... Оомат Советтерге – орустарга ооп кеткени эмей эмне?... Операциясы оң чыккандагы кебелбес каадасы менен бөлмөдөн чыкты...

Юнусту операция үстөлүнөн алып чыгып, керебетке жаткырышты эле араңжан сызыла дем алып, жутунган-жутунбаганын билбей, кыйылдап атып, уйкуга көшүлүп кетти...

Эртеси көзүн ачса, эринине нымдуу кебез сыйпачу орто жаш орус аялы олтуруптур. Экөө кездөрү менен саламдашкандай болду.

– Коркпой эле кой, тирүүсүң – деди ак халатчан, – бактың аттын келдесиндей экен. Чыда, эми өлбөйсүң. Кудай буюрусa өмүрүң узун болор.

Ал тирүү эле: бирок, тирүү туруп, өлбөй калыштын бир түрдүү күрөшүнүн башка сапары баштала турганын не өзү, не мындагылар али билише элек болучу. Орусиянын бул алкагында саналуу врачтар, медициналык кызматкерлер иштешчү, шашылыш жасачу операциялар ушуерде жүргүзүлчү. Мындай караганда тогуз жолдун тоомуна окшош, өзүнчө чакан бекетке окшоп көрүнчү. Анан «электен» өтүп узак жатчу жарадарлар бөлүктөгү башка госпиталдарга алынып кетилет эле.

Юнус тирүүлүк сыны кылып кадимкидей кыймылдап, тирүү калганына биротоло ишенип, өз төрүндө, өз Мекенинде, өзүнө бөлүнгөн керебетте өмүр кечире баштаганын сезип, жашай баштады. Кандай сөздү атайын таап, кай себепти айтпагын, ушу азыр биерде көзү жылтырап жатышынын өзү ашкан дөөлөт эле. Өмүр-өлүм таймашып, өлүм үстөмдүк кылып, жашоо деген кереметтин, жарыкчылыктын нурлуу жылчыгы ат чабым алыс калып, бир башына жүз катмар жүк түшүп, жаны оозуна келип, жан соогалап турганын эстесе, дагы эле жүрөгү «шуу» эте түшөт. Ал башка бир пенденин башына түшкөн мүшкүлгө окшоп элестей калат. «О кудурети күчтүү Жараткан, ушуга калганда дагы бир чалкыган айкөлдүгүңдү карматтың го!» – деп, ичинен кимгедир миң ирет жалына кетет.

Атасы айтып калар эле: балам, барып-келип эле адам ниетинен табат. Ниетиң, өзүң таза болсоң, эки дүйнөң жарык. Ниетиңди оңдо, асли арамзалыкты ойлобо...

Бу өкүмөттүн укуругу узун: ак-караны иргеп алат. Адамдын өз душманы – өзү, ал – арамзалык. Кызмат кылам десең, жаныңды сайып коюп, милдет өтө-ыраатка чыгасың. «Кандай болор экен деп» – кылчалык кыйылба, арсарсыба арабөк каласың. Өкүмөт-мийзам, мийзамдын

иши ак. Ошончүн мийзамдын ишине ак кызмат кетет. Ок жамгыр болуп, жаап турганда да, дилиң таза болуп, ак кызмат өтөсөң, ок сенден жанып өтөт ушуну бил, балам. Ким-ким болбосун, ак ишке кылча кара санаса, арабасы сынып жолдо калары бышык.

Ох-о-о, бу баш канча-канча калбаларды көрбөдү. (Өз башын көрсөтөт) канча-канча сыноодон өтпөдү–баарын көрдү. Бышып бүткөн баш атаңдын башы. Куда кааласа, атаңдын сөзү сая кетпейт – баары келип-келип айтканы туура чыгат балам...»

Демденип алат муну эстегенде. Ошончүн балдары үчүн «Ата сөзү – ок, эне сөзү бок» – деп, айтылат экен? – деп кайра санаасы санга, ою онго бөлүнүп, тунжурай түшөт.. Тамагы, мойну, оозу – бүт башы кошулуп таңылуу. Шапалактай болуп гана бети көзгө урунат, калган баарысы марли менен таңылып, кээ жерлеринде дарынып өңү сыртка тээп, дак калганы алейне байкалып турат.

Юнус сүйлөй албайт, сүйлөсө да ага тыюу салынган. Айрым зарыл сөздөрдү айтыш керек болгондо кагазга жазып тиешелүү кишилерге суна коёт. Калган убак тунжураган ой терметип, кыялы сабалап, өзү менен өзү сүйлөшүп, былкылдабай жата берет.

Кээде көкүрөктү өйүгөн ойлору тынчтык бербей, мындайда керебетти кычырата бир жамбашынан экинчисине оодарылып, тоголонуп алат. «Мен го өз киндигимди өзүм кескенсип, ажалдын арасында алпурушуп олтуруп, минтип бир жаңсыл болуп алдым. Беркилер кантти? командирдин тагдыры эмне болду десең? «Эсен-соо, тирүү жүргөндүн ооматы башка» дегендей, өзүлөрүнчө уюшуп алып, тешик таап, качып чыгышты бекен? Андай болсо, кана? Ага не жетсин...

Бир учур эшикке чыгып баратып, коңшу бөлмөдөгүлөрдүн кобурун угуп калбаспы. Кулак кагып, тыңшай калды.

– Биздин чалгынчылардын тобу экен, маанилүү тапшырманы аткарып атышып колго түшүшүптүр. Бирөөсүн

көрүнөө эле атып салыштыр. Бирок, колго түшкөндөр, тек жатыша бербей куш тилиндей кагазга дарегин билдиришкен жазуу жазышып, сыртка чыгарууга үлгүрүшөт. Анда кыска гана «Биз колго түштүк. Позицияңарды өзгөртүп алгыла – Зайцев» деген жазуу бар экен.

– Ошону бөлүккө жеткирүү менин үлүшүмө туура келбедиби.

– Ой, азаматтар десе – Бирге жаткан бирөөсү шыпшынып калды. – Сен да кур калбапсың, гезитке жаза турган иш көрсөтүпсүң. Тактап билсе аны айтып жаткан – биздин атчы болуп иштеген киши экен.

– Ошол атып салганы – менмин дегиси келди Юнустун кирип барып, – мени өлдү дешкен.

– О-о, анык көк жал турбайсыңбы! Атылып дагы өлбөсөң, эми өмүрүң жорунун өмүрүндөй узун болот экен – деп мактап койду.

— О-о, анык көк жал турбайсыңбы! – деп айтмак жанагы шыпшынып атканы, – таңдайга атса дагы өлбөй калыпсың, эми өмүрүң жорунун өмүрүндөй узун болот экен.

Бирок, ал кирип барып, муну билдирмек кайда? Тек гана билип айткан кишини таанып койгону жакшы болду. Саал тыңып кетсе, ийне-жибине чейин сурап алармын – деп, өзүн сооротту. Кандайы болбосун, кеч болсо да, бөлүккө кабардын жеткени Юнустун бир бөксөсүн толтуруп, эми командирлери жөнүндө гана ойлончу болуп калды.

«Атып салган «жигити» биерде жатат» – Ушинтип ойлоп, өзү да, кызыктуудай санаа-кыялдарга батат. Атып салганы го ырас дечи, деги эми тирүү калганым ыраспы, ыя? Майып болбой айыгып кете аламынбы? Кызыктуудай ала качма сөздөрдү айтышат: «Тигинтип калат, мунусу иштебей калат, үнү түбөлүк гыркырамай болуп калышы ыктымал жана башка. Дегеле ушул түкшүмөлдөрүнөн жадап бүтүм. Эмне болсо да, тезирээк болуп бүтсө экен, жездей саргартып жата бердиртпей... Мынабу «таңылчактардан» качан кутулам? (Мойнундагы

таңылгандарды айтып жатат). Куурчактай жасап коюшуп, тим коюшканы эмнеси? Же менин операциямдан кийинки жаратыма ушундай гана мамиле эп бекен? Кызык?... Келгенден берки тамак беришпегенин, мейли эми операциядан кийинки кармалган эреже деп түшүнөйүн. Оңдоп, кайра таңбаганычы. Же кагазга жазып эстерине салып көрсөмбү? «Бизден да билегеч болуп кеттиңби, унчүкпай жата бер» – десе, уят болуп калбайын. Кой, эскилер айтмакчы, «Сабырдын түбү – сары алтын» эмеспи, чыдап, булардын эрежесине моюн сунуп, Кудай деп жата берейин, калганын көрө жатарбыз...

Ушунча мээнет кылып келип, анан мени унутуп коймок беле?

Күндөр өтүп атты. Булар жаткан госпиталдын дубалдары зыңылдап, бош мыкталган айнектери акырын тырсылдап, термелгенсип калганда гана жакын ортодон биздикилердин ханкаларынын кербени өткөнүн аңдоого болот. Тэ-э, түпкүрлөрдөн оор артиллериянын боздогон үнү бүлүк салчу шарпалары кулакка илинет. Мындайда жаткан жарадарлардын ирендерине кызыл чуркагансып, акырын бири-бирине сүйүнчүлөгөндөй тариз менен карашат. Ошол айбаттуу дабыштарда, улам арылай төнүп кеткен замбиректердин үндөрүндө жүрүп жаткан согуштун тамыр кагышы байкалгансыйт. Өзүлөрү жарааттын залынан жапа чегип, дүйнө тарып көрүңгөнү менен ушул ирмемдеги таасирденүү аларга бел болуп, жоокердик сезимдерин козгоп өтөт.

Брянский аймагынын бир ыптасынан орун алган 666-эвакуациялык госпитал демейдеги түйшүктүү күнүн кечирип жатты. Ак халатчандар бөлмөлөргө утур-утур кирип-чыгышып, кабар алышып жадааттарын кайра таңууга чектешип, оорулууларды теспеден өткөрүп жатышкандай.

Экөө келип, Юнустун таңуусун көрүшүп, кайра мелтирей карап чыгып кетишти. Юнус өзү да, колу менен

бети-башын кармалап көрдү. Сөөмөйүн тийгизсе, ачыган камырга тийгенсип, жупжумшак. Кадимкидей шишик торлоптур. Кандайдыр сасыган жыт пайда боло баштаган. (Бул жыт, албетте өзүнө билинбес эле, анткени операциядан бери ал али жыт дегенди андай албай калбадыбы, аңдагысы келсе да биле албайт).

Юнус менен аякташып, жаздыгын бийик койдуруп алган киши поезддин машинисти экен. Немецтердин утуртетири бомбалоосунан поезд талкаланып, ал оор жарадар болгон. Биерде кыйладан бери жатат көрүнөт, айтор Юнус келгенде эле бар болчу. Ошо элүүлөргө таяп калган киши жүткүнө моюн созуп, кеп козгоп калды: – Көгүчкөнүм! – деди ал басмырт үн катып, – жаш экенсиң, сага бирдемени айтып коёюн, кулагыңа куюп ал.

Юнус баш ийкеп, кызыга түштү. Ушу ченде бөлмөдө экөө гана калган болчу.

– Андап жатасыңбы, бүгүнкү жаңылыктарды?

– Кайсы... Эмне жаңылыктарды?

– Кирип-чыгып жатышпайбы, буту үзүлгөнчө чуркашып... Көгүчкөнүм, түгүң түшө элек балапан экенсиң. Ошон үчүн айтып коёюн деп атпаймынбы, бала! Эмне мурда кирип, сенден кабар алып турушту беле, жараатыңы жаңылап таңып? Во, кеп мына ушунда... – Ал козголуп алды көздөрүн тегеретип, – башкы врачтын үнүн укпадыңбы сен? Ал баарын кууруп атат.

Мезгил түш чендеп аткан, булардын эшиги кенен ачылып, врачтардын шашпай кадам ташташкан тобу кирип келишти. «Машинист айткан комиссия окшойт» – деп боолголоду Юнус. Ортосундагы жоон үндүү, баркылдап, буйрук берчүдөй сүйлөп жаткан, көз айнекчен кашка баш кишинин башкы врач экенин туйгандан. Алар оболу машинистке токтолушту. Диагнозун, акыркы жылыштарын тактаганында берки бейтааныш аял дептерине шыпылдатып, жазып атты. Үчүнчүсү бая жапалдаш бойлуу

менен кирип, көрүп кеткени жүзүн ала качып, негедир шашылып аткансыды.

Башкы врач Юнусту өзү тиктеп, көздөрүн оодарып алды. Эңилип таңылуу оозун ачып көрдү.

– Бул эмиине-о? Бул? – Колдорун тигилерге сайып көрсөттү, – мыкаачылар! – Кармана албай калчылдап кетти, – Атыш керек силерди, согуштун кан күйгөн жерине жибереш керек силерди! Деги мен кандай адамдар менен иштешип жатам? Кара жүрөктөр!

Азыр таңуусун жаңылагыла, аз-ы-ыр! Менин көзүмчө-ө! – Тактайды тепкилеп ийгенин билбей, ачуусуна уугуп турду, – кан корло-ор!

Ушу күнү Юнусту башкы врачтын көзөмөлүндө бөлүктүн негизги госпиталына жеткиришти. Таң калганын жашырбай, баш чайкашып, не таңдайга атылган оккобу, не ушунча күндөн бери таңуусу жаңыланбай, тамактандырылбай келген таржималынабы, айтор ага боор ачыгансыгандар четтен табылгансыды. Оозун кемечтентип ачып атып, түтүктөп сүт менен азыктандырышты. Мунун өзү назик, бир жагы опурталдуу иш болучу. Кыйладан бери наар албаган неменин ичегилери бир-бирине жабышып, ичкерип бүткөндөй эле. Кыраакы врачтардын катышуусу менен ага белгилүү нормадан ашпаган сүттү беришип, абай карап турушту. Ал уктап кетти. «Эл Аман да, мен аман. Врач аман, биз аман» деген ыраазылык тейинде созулуп, кыйлага жыргалдуу уктады.

Врачтар арасында Юнустун оң чыккан операциясы, таңдайга атылган октон анын аман калганы, уландын дене түзүлүшүнүн коргонуу жөндөмдүүлүгү, ийилчээктиги, негизгиси уландын чыдамкайлыгы жөнүндө узун сабак кеп жүрүп, баары ага көңүл бурчу болуп, анын ирденишине кызыга башташты. Ушу тушта Юнустун апасы Хажаркан эже мындан бир жума илгери көргөн түшүн бирөөгө тиш жарып, айтар-айтпасын билбей, өзүнчө ырым-жырымын жасап, бардыгын жакшылыкка жоруп, ичинен толгонуп, санаа тартып жүрдү.

– Балаңыз келди. Райондо, Аскер комиссариатында күтүп атат, – дейт имиш кимдир бирөө. Айылдаштарына кошулуп өрөкчүп жетип барса, иреңи керсары, чоюлуп сүйлөгөн (Өзлөрүнүн эле Үч-Коргондук катындарына окшош имиш) аял: — Балаңыз келбеди, кийимдерин берип жиберди эле дейт да, ары узун коридорго кирип кетет.

– Эмне, эмне-е! Айланайын, мусулман эле экенсиң. Шашпай жөндөп айтчы! – Ал зарыгып, күтүп турат, – кийимдерин берип ийип, өзү келбей калганы эмнеси?

Аял чыгат да, түйүнчөккө түйүлгөн баласынын кийимин алдына таштайт: – Мынаңыз, түгөлдөп алыңыз.

Түйүнчөктү чечип, уулунун кийимине сугалактык менен көз жүгүрткөн Хажаркан эже таш тиштегендей, дал болуп олтуруп калат.

– Бул эмнеден аян? Жаңылдымбы, жаздымбы, Жараткан? Эмненин шоораты бул? Не анысын мына бул местейгенден батынып сурай албайт. Сураса эле оозуна берип койчудай аянбай туруп. Баарынан да анын кийгени жакпады. Доктор дейин десе, башындагы бир байлам жоолугунан башка көйнөк-көнчөктөрү ушул эле Үч-Коргондуктардан айрымасы жок. Антпейин десе, «башына доктурлардын жоолугун салынып алганы эмнеси?» – деп айран-таң.

Анын энелик таттуу кыялына бүлүк түшүргөн бул эле серт жосундар эмес. Ошонусун айта албай, анысын эле стетип, кайра көрө албай, жүрөк заадаланып олтурбайбы эне байкуш....

Юнустун буларга салып жиберген шинелинин далы тушунун жогорураагы, жакасынан ылдыйраагын ок көзөп өттү. Ошо көзөнөктү эне эмнеге жорушун, кандай түшүнсө болорлугун билбей, маң болуп отуру, маң болуп жүрү...

– И-ий! – дейт эне чый-пыйы чыгып, – баламдын чымындай жаны аман бар бекен? Шинелин ок тешип өтөт дегени эмнеси-и?, Эртеси эле жер жарый электе Исфай-

рамга жер менен жер болуп жорголоп жетип барды. Суу кечип отура калып, кочуштап туруп, кобурай берди: – Айланайын, атам кечкен, атам көргөн суу элең. Жаман түшүмү сага айттым, жакшы түшүмү өзүмө алдым. Ук-тум-укпадым тебе, жаман түшүмү сага айттым, жакшы түшүмдү өзүмө алдым. Оми-ин, балам аман-эсен келип калсын, – оллоу акбар!

Бул эле эмес, буту жеткен мазар-машайыгына барып, сыйынып, «Өлгөндөрдүн арбагы колдосун» – деп, бата кылып, жети тенге кудайы берип, санаасы тынчыбай жүрдү. Мына эми ботосун жоктогон ингендей мойнуна бото салынып, Юнусунун өмүрүн Теңирден жалынып-телинип сураганы сураган. Чын эле ушу кез эне-баланын турмушунда калпыс бир унутулгус ырай жүз берип жаткан. Юнустардын чалгынчылык тобу 22–24-сентябрларда кезектеги күжүрмөн тапшырманы аткарууга сапарга чыгышкан. Мында фронттун 120-Чапаев дивизиясынын 889-аткычтар полку көзгө көрүнөрлүк мурдагы басыгынан жазбай, демденин турушкан.

Зайцевдин чалгынчылар тобу күтүүсүз катуу мертинип калышты... Баса, ушул сапардын алдында Юнус түшүнөн чочуп ойгонду. Өзү кечип чоңойгон Үч-Коргондун Исфайрамында, акактай дарыяда аласалып, агып кетип баратат имиш. Кашкатай кошкуруп, дарыяны бойлой жортуп, ал жээкке чыга албай, гөмөлөнүп, сууга чакап, суу кулгуп, кыйкырса үнү жетпей...

Анан эле ак көйнөк кийип, буластаган Рано-тай пайда болот. Чуру-чууга түшүп, безилдеп нетип, жардамга эл-журтту айтып келүүгө чуркап баратыптыр. Кашкатайы эми Ранонун артынан калбай, ээр-токумчан ээрчип, уруп-салып, көздөн кайым болот.

Юнус кыйлага агып барып, жээкке самсаалаган дарактын бутактарын карманып, ыйынып-ычкынып атып о бир топто дариядан чыгат...

Чалымдын теспеси нени айтып атты экен дегендей, эки көзү төрт болуп божурап айтты: – Түшүмдө кыйналып... Түшүм оң келбей, чабалак ата берип, жанчылып калыпмын, – У-х-х!

Ташан аба айттырбай түшүндү. Тим койсо, сурап аткансып, четинен сайрап бермек.

– Шүк! – деди антип жөөлүчү эмес. – Катындын түшү – шайтандын түшү. Каадалы түш көргөнсүп, ооз ачканы калдың да? Түшүң-түлкүнүкү, өзүң... – Көрүнө эле тамашага чалды. Антип, көңүлүңө алба, кемпир, динден чыгасың. Кудайдын көзү түз болсун. Үйдөбү, Чүйдө болобу, бир Кудай өзү колдосун. – Дароо санаага малынды. Азыркы эле шаттуу үнү сына түштү, – Азыр кемпир жаамы журттун түшү бузулуп атканы. Эмине кылабыз? Көпкө түшкөн көйгөй.

Биз да, Кудай деген пендебиз. («Мен» дебей атайын ушинтти) Кудая кааласа, теспемиз оңунда. Баламын алты саны аман, бир күн жүрүп, жарк этип, кирип келиши ажеп эмес...

1943-жылы белгилүү Курский Догосу урушунун алдында фронттордун госпиталдарын аралап, Америкалык айтылуу гуманист-докторлордун тобу жүрдү. Алар биздин өлкөгө үчүнчү фронтту ачуу алдында тажрыйба алмашуу иретинде келшкен болчу. Ошол топ күндөрдүн бир күнүндө ушу Браянскидеги госпиталга туш болушту.

Юнустун тыңый баштаганына сүйүнүшкөн врачтар анын тамагына жасалган операциянын ийгиликтүү чыгышынын өзүн бүтүндөй Совет врачтарынын согуш кезиндеги чебердиги деп түшүнүп, ал эми Юнусту болсо, бардык азап-тозокторду башынан өткөргөн Баатыр жокер катарында көрүп, четтен көргөндөргө, тек гана госпиталдын турмушунан кабар аламын деген камбыл генералдарга тирүү маңдайда турган көрсөтмө курал кылып, аңыз кеп кылууну жакшы көрүшөр эле. Ал эмес, тамашалашкандар: «Тирүү экспонат» – дегенге батынышчу. Ары Юнус буга арданбай, көнүп алды.

Палаталарды көрүп жүрүп, госпиталдын башкы врачы Америкалык меймандарга суроо салып калды: – Сиздер күбө болгонсуздарбы, мындай бир олуттуу окуяга, же мейли дейли, кандайдыр бир турмуштук окуяга...

–Кандайча окуяга дейсиз, Мистер?

– Мен өзүм таң каламын – тамшанганын жашырбай, олуттуу тартып, – балким, бул дүйнөлүк хирургиянын тарыхында учураган эместир. Балким, сиздер күбө болгон жайыңыздар бардыр. Айталы ок жоокердин оозунан атылды. Ошол немецтик ок таңдайдан, же мойнунан чыгып кетти деп коёлу. Жоокер тирүү калышы мүмкүнбү?

– Тирүү калышы сейрек, ага кепил жок. Бул бир жагы, экинчи жагы тирүү калганда да, катуу майып болору анык, мистер доктор!

– Үчүнчү жагы! – деди меймандар тобунун дагы бир мүчөсү, – ооздон атуу фашисттердин өлүмгө ишеничтүү кепил болорлук көргөн ыкмасы...

– Да-а... – Башкы врач табышмактуу саамыктантып койду, – эми сиздер менен ошол жоокерди көрөлү. Анан жыйынтыкка келебиз. – Меймандарды баштап кирип кетип, кыйлада чыгышты. Өз кабинетине буларды баштап барып, отургузду да, табышмактуу кеп козгоп калды: – Эми ушул жарадардын ок көзөгөн моюнулгун сүрөтүнүн негativi менен таанышыңыздар. – Атайын даярдалып коюлгансыган пленканын негativин суна берди.

Баары жаалап көз айнек жаңылап атып, кайра-кайра көрүп жатышты. Топтун башчысы профессор экен. Ой басып, кумардуу баш чайкады:

–Бул согушта немецтер уттуруп койду. Да-а, уттуруп жиберди – моюнга алуу керек. Кечиресиздер, мен бул сөздү сиздерге жагалданганымдан улам эле айтып жатканым жок, же мунун тескерисинче антифашист болгонумдан улам айтып жатканым жок. Муну мени өз байкоомдонтапыркамдан соң, айтым жатам. – Ооба, Советтер сөзсүз жеңишке ээ болушат, ооба! – Көздөрү акылдуу бакырайып,

чечкиндүү айткандыгынын далили катары, ошону айгинелеп, жүзү албырып кетти, – ооба, жеңиш Советтер тарапта, ананчы, – деп, манжаларын кырсылдатты, – акыл жүгүртүңүздөрчү, таңдайга такап туруп атышкан октору таамай тийбегенден соң, ары жагын ойлоп багың... Оомат Советтерге – орустарга ооп кеткени эмей эмне?

Мына, дүйнө журтуна кан чачуунун акыбети! Балким... – Профессор ооруксунгандай каштарын жыйрып, таасирденип кетти, – балким эмей эле аныгы ушул, бул фашизмдин эртеңки трагедиясын айгактай турган алгачкы далил. Ошон үчүн да биз – Америкалыктар үчүнчү дүйнөлүк согушту баштоого чечкиндүү болуп жатпайбызбы...

Согуштук оорукананын 6-палатасында меймандар кеткенден кийин тамашалашкан сөздөр сүйлөнүп, ооруксунгандыкты сездирбеген жан жыргаткан кыска-кыска күлкү угулду.

– Эй, сен жок дегенге көнүп калыпсың.

– Эмнеге? – дейт Юнус ардемеден бейкапар.

– Жан жериң кыймылдайбы? – десе, «жок» дейсиң да? «Жок» дегенге көнбөгөнүң ошобу?

Минткенинде керебетинде соксоюп олтурушкан жардарлар жылмайышып, кеп нугуна кулакдар тейде ылжая карашат.

– (Кантчу элең, кыймылдайт дебейсиңби?)

– Кыймылдабаса кыймылдабайт дейм да... Жатамын го минтип, ичкеним, шимиргеним бир уурттам сүт болсо, анан кантем?

– Кантчи элең, кыймылдайт дебейсиңби?

– Жалган айтамбы анан...

– Кыймылдаган-кыймылдабаганын өзүң билбесең, анан тиги ак халатчан эжекең билмек беле, эй?!

Кээси каткырып ийип, анысынан чочугандай, эшик жакты карап, а кээси ычкынып, бөйрөгүн бүлкүлдөтүп жыргап алышат.

– Анда эртең кыймылдайт дебейсиңби! – дейт дагы бири сөздү ала качып, – айыкканымда.

Юнус өзү да, кошулуп жылмайып алат: – Андай дейин десем да, жалганчы болуп каламбы дейм?

– Туура эле, эмнеге жалганчы болмоксуң?

– Бу кысталак желмаяндын огу баары бир акыры бир мүчөңө зыян кылышы мүмкүн деп атышпайбы доктурлар...

– Эй, апенди, аерде «Мынабу мүчөсү» деп жазып коюптурбу? Ал – бешене базар... Мүчөңбү, сезимиңби – Кудай билет, эмиңе экенин...

– Ооба, азырынча иштейт дей бер сурагандарга. А то, катын аттуу жолобой жүрбөсүн, сени көргөндө думананы көргөндөй «дыр» коюп качышып?

– Ташкенге баралбай дегин, сен Ташкенден, Ташкениң сенден таарынып... (Юнустун фамилиясы Ташанов эмеспи, көпчүлүгү Ташанов дебей, «Ташкен» деп атаганга көнүп алышкан дарылаган догдуру баш болуп.)

– Бизде «Бошкоев» деген эргул бар болчу. – Юнусту «апенди» атаган жанагы шумпай дагы бирдеменин башын кылтайтканы калды, – Ах-х! Сенден сураган сөздү азыр ошондон сураганда – «Бошкоев». Догдурлардын өзүлөрү анын паспортуна белги коюп бергени бар. Келин-кесек, катын-калачтардын сазайын колуна карматат көрүнөөсү көмсөөсү менен. «Бошкоев» кыскартылган аты, асили өз аты: «Бошкоебергенов!»...

– Неге андай?

– Бизге адам керек да, бош коё бербесең – өлтүрүп аласың аны. – Табылгасына тамшанып алат, – и, ушундай, жалган айтсам, жарылып өлөйүн.

– А-а?

– Бошкоев шаарда жүрөт дегенде, атын уккан катын-калачтар кирерге жер таппай, кайсалап калышчу.

– Сен эмне, көзүң менен көргөнсүңбү?

– Анан эмнени айтып атам? Көрүп турганмын, и-и...
– Оозуңа түкүртпөдүң беле, батасын алып?
– Түкүрткөмүн, анын эмнеси бар экен?
– Анда Ташановдун да, корко турган жайы жок.
– Неге дейсиң?
– Сенин батаңды алып, оозуна түкүртүп алат – болду.
Өмүр бою Бошкоевдерге ыраазы болуп өтүп кетет, сөөгү агарып...

Бая каткырып ийгени ошондогудай эшикти коомай карап алып, мыңк этти.

–Эй, ошо Бошкоевдерди Берлинге барганда ала барып, немкаларга коё бериш керек.

«Хаа-ха» лашып, жыргап алышты боорун тырмашып... Кепти «Бошкоевчил» – өзү улады: – Мына мен баратпаймынбы, ме-ен. Эмне көрбөй турасыңбы? И-и, Бошкевдин жээнимин мен, анын жолун жолдогом. Макул көрсө, Ташановду алам катарыма, жанагы сөздү айткан оозуна уялчу болот. И-и, жараатыбыз айыксын эле, түптүз согушуп аткан армиянын өзүнө суранабыз, ана көрүп ал, бизди Э, Ташанов, туурабы?

– Эң туура!

– Экинчи бая кебинди айтчу болбо, суук кеп аның.

– Экинчи айтпайм.

Ары карап, жарадар бутунун тизесин кучактап ыкшып аткан Василий деген булардын аксакалы бери оодарылып: – Э-э, балдар Юнусту эрмек кылып, мына кыйла күлүп, жарпыбызды жазып алдык. Билгенге бул зор дөөлөт, тирүүлүк өзү дөөлөт, асыл баштарым. «Башың баш, багалчагың кара таш» — деген, жакшынын шарапаты ушундай болот. Жамандын несин айтасың? Эсен болсок, жоону сүрүп барып, кынына киргизип, алардын калаасында да, күлүшөрбү-үз арабызга чакырып алып –деди кыялдуу күрсүнүп, эки колунун манжаларын салаалап, бириктирип, желкесине жазданды да, уктагысы келди.

Юнус керебетин кыйчылдата өйдө болуп, сыртка чыкканга камынып калды. «Бошкоевчил» башын көтөрдү.

(Өзүн «апенди» дегенди ал эми «Бошкой–Маамыт» дегиси келип турду эле тилди кычыштырып, сөздү оңуттата койду).

– Шакирт, сыртка жөнөдүбү?

– Жөнөгөнүм болсун.

– Эмне, текшертирип келейин дедиңби?

И-и, ошентейин дедим. – Дилиндегисин тилине чыгарды. – Ошентейин дедим «Бошкой – Маамыт».

– Эмне, эмне-е?

– Сез бирөө, кулак экөө. Маамыттар угаган болчу эле, сенин кулагыңын мембранасы «бошоп» калган окшойт? – деп сөзүнө мурч сээп койду. Беркилер же күлүшүн, же коюшун билишпей, кандайдыр кызык кептин учугуна ынтызарланып турушту эле, Юнус кайра кайрылып туруп, кыргыздын эпосторундагы чыгаан – маамыттар жөнүндө айта кетти. Анын сөзүнүн орун таап, туздуу тартып баратканын сезип, дагы бир «чымчымын» серпип өттү.

– Текшертирип келейин: «Бошкой–маамытка» «Шакирт–маамыт» боло аламбы, жокпу – арабызды ачып алабыз...

Ачып алгыла, араңарды. Ачышып, ага-ини болуп алгыла биротоло...

Баары күлүп калды. Таңыраңдап, «Бошкой – маамыт атыккан» өзү да, күлдү.

* * *

Өткөн өтүп, кеткен кетип, баары артта калган өңдүү. Бирок, андан оолактоого, өткөндүн «кыл көпүрөсүн эстен чыгарууга болбойт. Качан болсо кылт эте эске түшүп, ой-кыялыңды бүлүккө салат. Сен андан чыга албай чабалактайсың, урунуп-беринесиң, баары бир «кыл көпүрөгө» чынжырланып, анын ириминен четке суурулуп кете албай, машакат тартканың-тарткан...

Ушинтип ойлонгон Юнус кайра эле дагы бир нугу билинбес санаага бата түшкөнүн сезет. Эми тамагымын кыл

«көпүрөсүнөн» кантип өтгүм деп алдастай калат. Эл катары сүйлөгөнгө, күлгөнгө жарап калгандан бери айрыкча ушундай суроого такалчу болду. Бир караса, чын эле тамагы (моюн жарасы) аркандап аткандай болуп, ансыз ал мурдагы кармалбас, октолгон тейинде булуттай жигит болуп чыга берердей, кыялга батып, ошол кезеңин сабылып сагынат. Үч-Коргонду: ата-апасын, билегин кармап, кумары канбаган Рано-тайын, төрт аяктуудан акылдуу бүткөн күлүгү Кашкатайын, бакытка да, анан калса өкүнүч-ызага белчесинен батырган Темир-тулпар рулунун убайын эңсеп, бир жаны миң бөлүнөт. Айтор, көп айлар бою жатса, жамбашы талыган, ойлосо ой түбүнө жетпеген эски керебетинде жатып алып, кайра экчелет, кечээки сүрү качкан сүрөт менен алышып, жадыбалдай жат таржымалы менен кайра таанышат... Бир караса... Наркы согуштук ооруканадан оңдой берди болуп, биерге түштү. «Эгемен айтпаса, эримен айтыптыр» дегендей, бул госпитал төшүн тосуп, мээримин чачыратып койнуна алды, Оозуна атылган октон чачылып кеткен тиштеринин мүлкү кадимкидей сасып, ирий баштаган. Сүткө өзөк жалгатып, жаны сеп ала баштагандан тартып, мунун оозун жууп, дарылап ок көзөгөн тешикти жамачылаган, эми кадимкидей чирий баштаган жиптерин сууруп алып, дарылап, бечара адам жандуу ак халатчандар мунун тагдыры үчүн чимирик атышты.

Илгертеден, жаштайынан тартып, Үч-Коргондо экенинде отуруп-туруп көз албай суктанып окуган «Эр-Төштүк» эпосунун каармандары, Эр-Төштүк аркалаган үч Маамыттар Юнус бел туткан кайрымдуу адамдар эмес беле? Мындай караганда, ал ошол үч Маамыттын тең кайрат-жигерин тенине сиңирген, көкүрөгүндө аздек туткан сапаттар бар деп билчү өзүн. Ошон үчүн да, туткунга түшүп калганын Төштүктүн жер алдына түшүп кеткениндеп сезип, эми өз жанынан эбак үмүт үзүп койсо да,

бир ойноку оюнда өзүндө калканч-тирөөч болуп жашагансыган ошо үч Маамыттын дээрине кыт сындуу куюлгансыган «купуя касиети колдоп чыгып кеткениби?» – деп, ок жеген жанына ала качканын ошого шоотуп, түшүнгүсү келет...

Ал алгач ушуерге туш болгондо эле өзү үчүн жанын таштап, чуркашкан мунун эртеңкисин көрө билгендей, ишенимдүү, жылуу сөз айтышкан үч Маамытты, койчу бардык Маамыттарды: жомок менен турмуштун жуурулушкан Маамыттарын камбыл, акжүрөк, билегеч асылзаада адам – Маамыттарды дал ушул согуштук ооруканадан бет келтирип, алар менен санаасын бөлүштүрүп, бирге жашап, жаны жагалданбадыбы...

Бала кезинде алгач ал жүгүрүк Маамытты тандап, анын баскан-турганын туурап, шамалдай ыркырап желгенди дегдеп кетчү. Өзү курактуу эки-үч баланы баштап алып күзүндөсү Исфайрам тартылган маалда анын тайыз жайыгынан чуркап өтүп, кургактагы ылдамдыгы менен суудагысын салыштырып машыгышчу. «От арабанын чуркаганын көрөбүз» – деп, ары Кызыл-Кыяга чейин ойноп барышып, темир жолду жандай чуркаган күндөрү эсинде. Кийин булардын айылына шайтан араба (Велосипед) аралай баштады. Өңгүл-дөңгүлү бар кыштак жолунда Юнус шайтан арабачандардан өтүп кетип, ал эми тегиз жол туш келгенинде андан калып калганына кадимкидей арданып, ичи ачышчу. Мындайда ал чуркап келатып, тык токтоп-токтобой дароо артка бурулуп, жүгүргөндү белгилеген маарага биринчи келгенде «жеңди» деп, эсептешип, албетте, мындай кездери Юнус мөөрөйгө ээ болор эле.

Ат таптап минүү, ары чабандестик жагынан Таштан аба айылындагы экинин бири эмеспи, Юнус да, ат үстүндөгү чабандеститикти каны менен кошо кабыл алып, эңишмей менен улак-чабыш оюндарында эрте оозго илинген...

Согушта анын «Чалкуйрук» деп билген Кашкатайы, Кенжеканы деп жүрөгү эзилчү Раносу гана жанында болбоду. Калган баардык Маамыттары канында ойноп, көзүндө купуя жашады. Пияз кабыгы сындуу кат-кат таңылган тамагынын «кыл көпүрөсү» кайра эле арсарланып, ал жана жадыраган жүзүн түктүйтүп, ичинен сызылткан муң жутуп отуру... Биерге жаңы келген тушта жараатынын залынан, бир кылка режим туткандан ырасы аябай азды, кабыргасы саналып, бөлмөдөгүлөрү алигиче күлүп айтышкан «экспонат» болуп калды.

Сыртта, коридордо эркектин кобуру менен аялдын. (Кыязы ооруканадагы каттагыч аял го) акыштанган күлкүсү угулуп аткан. Ошол аял айтыптыр эркекке: – Эй, сен мага көз артканыңды коюп, мобу жердеги кыяматтын кыл «көпүрөсүнөн» эсен кайткан солдаттыңды көрүп алсаң!» – дептир.

– Кайсыл солдат? – дейт офицер.

– 889-полк сеникиби, акыры?

– Ооба.

– Эмесе, кирип көр!

Аял жандуу эмес беле Воробьев. Эшикти ачып Юнусту тиктээри менен кайра жаба салган. Бир жагы ак марлиге чүргөлгөн «куурчакты» кароодон жүрөк задаланып кеттиби, же маңдайындагы аялга көзү катып бүткөнүн жашыргысы келбей, өз напсисин канааттандыргысы келип атабы, айтор жагымсыз кабарды жар кылгандын өзүн келеке кылган: – Кайдагыны айтасың? – Биз дегендин, («акендин» —деп, көрүнө төшүн какканы) биздей бүркүттөрдүн солдаты ушинтип, кырк «түйүнчөк» болуп, түйдөктөлүп жатмакпы? Генералдыкты көксөбөгөн солдат солдат эмес.

–А-а, ушундайбы-ы акеси? — Аял да, жүнү жатып анын сөзүнө ийий баштаганда Юнус саясий жетекчисин таанып, жана башбаккандагы ишенбегенин билип, куш

тилиндей кагазга чие салды: «Ырас айтат, мен Юнусмун, 889-аткычтар полкунун туткунга түшкөн чалгынчысымын». Күтүүсүз маалыматты окуган Воробьев сууда сүзүп келатып, урчук ташка соктуккандай чочуп кетти:

– Ыя, чын элеби-и? Тирүү бекен Ташанов? Полктун саясий бөлүмүнүн башчысы, капитан Воробьев бөлмөгө кайра атып кирди. Кучактап, өйдө кылып, чүңүрөйгөн көзгө бастырылган кашынын үстүндөгү таңуусун ары жылдыра берип, анан тааныры менен өпкүлөп-өпкүлөп жиберди:

– Ташанов, тирүүсүңбү кулунум? Аман чыктыңбы? О-о, биздин полк сенден айрылып калды – деп, жүрбөдүк белек? – Кайра кучактады, – Кандай бактылуулук! – Баласындай так көтөрүп, салмактап, камгактап жеңилдигине боору ооруп кеткен, – деги өпкө-бооруң сообу, кулунум? Өпкө-бооруң, соо болсо эле болду – калганы эчтеке эмес. Өтөт да, кетет. – Тамшануусу артып, бак-бак эткен. – Эми айыккын кулунум, айыга бер! Мен сени орденге сунуш этем. Полктун строюнун салтанатында сенин жолуңду жарыя айтамын.

– Жүр эми байболгур! – деген жанагы аял сыймыктуу кылыктанып, – солдаттыңды көрүп эле, калганыбызды унутуп жибердиң бейм?

– Ырахмат сага! Солдатымы таап берген сени кантип унутама? Деги жолдуу зайып экенсиң! – Аялды күлмүндөй караган капитан бөлмөдөгүлөр менен жылуу кайырлашкан.

Юнус «Бошкочев – Маамытты» эстегенде ушуну эстеп, ичинен кытылдап күлгөн. Капитанын тентек Бошкочевге теңештиргиси келип, «анын катынпоздугу болбосо, бул госпиталга кайдан келсин. Полк менин кабарымды, тирүү экенимди үч уктаса, түшүндө көрмөк эмес» – деп, капитанынын мүнөзүнө кайра эркектик сыймыктануусу артып караган...

Алты ай томолонуп, 1943-жылдын февралы келди. Юнус бир кылка эрежеден качып чыкчудай болуп, безилдеп калды. Айла канча, жан керек болсо, адам баарына чыдайт эмеспи – жан керек, жашпоо күтөт алдыда.

Түтүктөп берген сүт эмне болсун, ырасы курсагы ачып, аябай майышкан учурлары болду. Нанды эңсегенде, Үч-Коргондо апасы тандырга жапкан патир нандары сейданынын жытын буркурагып, кадимкидей көз алдына келет. Уктап кетсе, өңчөй патирлер түшүнө кирет: ал аны апсыга сугунат. Бирок, ийрейип курсагы ач уйкудан ойгонот. Мунусуна намызданып кеткен учурлары бар: «Соргоктун түшүнө-жарты нан, ыштансыздын түшүнө жарым метр бөз кириптир» – деген лакапты эстеп...

Адам напсиси күчтүү эмеспи, кээде алдына салып алып, адаштырып кетет. Адам күчтүү: напсини бууп коюп, акчадай санап күндөрдү чубуртат...

Мындай учурлары кайрале Үч-Коргон көз элегине батып, Юнусту убарага салат. Ал шаркыраган көк кашка сууну рахаттана балтырынан кечип барып, канганча жутуп ийет. Ойгонсо жок, кайрале таңдай кургап, Исфайрам суусун шилекей агыза эңсей берет.

Көпчүлүгү ичин малак жалагандай, курсагы ачып, эңшерилип, эсин эки кылганычы. Февралдын узак түндөрү ал таңды атыра албай, кабырылган курсагы муздап чыгат. Өзүн зордоп, уктайм деп атып, таңга маалда көзү илинип кетсе, кайрадан Үч-Коргондо жүрөт. Дүйнөсү түгөл, маңдайы жаркып, ата-апасы менен ала кийиз салынган сөрүдө койдун куурулган сызыгын кошуп жапкан нан жеп отурушат. Оозуна салып-салбай эрип, даамы таңдай жарат. Ойгонсо эле баягысы – көптөн бери арык жамбашын өйкөгөн керебетинде жатат.

Өзүн табалагансыган тааныш түшүнө итиркейи келип, түш көрбөөгө аракеттенип, анын көйгөйүндө убараланат.

Кээ күндөрү ат чаап баратып, нан жейт. Кашкатайдын таскактаганына кандай маашырланса, анын жапырылган жалы, же жапырган кулагы үстүнөн сунулган, пияз кошуп жапкан нандын кушкердигине шилекейи чачырап, тойбой чыгат. Нан сунган колдор апасы, же Ранотайынын колдору болуп чыкканы кызык. Анан кантип, «Жебейм» – деп баш чайкасын, ал колдорду кагып болобу?

Ах, кандай таттуу нандар!...

«Бошкой-Маамыт» казак жигит болучу.

– Сенин кадырыңа жетейинби, бүгүн? – деп сурап калды демиткендей.

–Кантип? – деп, кызыгып карап Юнус турат.

– Ушинтип эле, оозуңу ачтырып, катарыма кошом. Сенде режим дегендин энесинин акысы да, калган жок го, ыя? Баса, нан жебегениңе канча айдын жүзү?

– Үч күнү кем 6 ай.

– О-у, айтпадымбы, акесинин, шешесинин акы калбаптыр. Сен – сендигиңден чыдап жүрөсүң. Мен болгондо...

Юнус момооруп койду: – Сен деле чыдамаксың. Бизде айтылат: «Башка түшсө байтал ат болот» – деп...

–Койчу! – дейт анысы, – байталдын ат болгонунча күтүп жүргөнчө, өзүм эле азынаган ат болуп алмакмын. – Ал күймөнө калып, чемоданынан булычка өңдөнгөн ак тоочторду алып чыкты. – Бул бир өзгөчө ундан жабылган. Дегинкиси бул нандын деле катарына кошулбайт – жыргайсың. Мен сүткө жибитип берем, сен жей бересиң.

Юнус макул болду.

–Тамагыңдан өтсө эле болду, калганы сеники. Эч ким мышыгыңды «пыш» дешке акысы жок. – Юнуска карап тактап сурап коёт, – аш турган жерге, дарт турбайт» дегенди билесиңби?

–А-а, укканым бар...

–Уксаң. ошо. Чын айтылган сөз.

Юнус тойгончо жеп, курсагын кампайтып алып,

«жыргаганча уктайынчы» деп жатып алды. Казак досуна ыраазы болду.

Бирер сааттан кийин ал чабалактап ойгонду. Тили тишсиз оозуна батпай салаңдап, кургап, денеси от менен жалын болуп, күйүп атыптыр, өңү кара көк, көздөрү чычаладай кызарып чыккан.

–Э-эй! – деди шыбырап казак досуна, – өлдү-үм!

– Эмне болду, койчу?

Ээк-ээгине тийбей калтырак басып: – Сойдуң окшойт дос, чакыр врачты! – деди араң. Медсестра келип, колун кармап-кармабай тап өлчөөрүн колтугуна тыга салды. Карап көрсө, 40 тан ашып жүрөт. Дуулдап чуркап калышты. Врач жетип келди алыстан сарасаптуу, аңтара көз тигип.

– Шойкондопсун, ээ? Эмне жедин чынынды айт? – Билегиндеги тамыр кагышын, анан тамагын кармалап көрдү.

Кичине сухар жибитип жалмадым эле доктор!

– Эмне өз жуканыңы жалмайын дедиң беле? Сухар имиш... Өзү жакшы көргөн көнгөн сөзү менен ашатып атып, берки тыбыраган сестраларына атырылды: – Силер кайда жүрдүңөр? Э-эй?...

–Операция үстөлүн даярдап, алып чыккыла муну! – Каардуу унчукту, – Башка эч кандай жол жок. Операция гана алып калат «сухарчылдын» жанын!...

Операция үстөлүндө Юнус баарын сезип-билип жатты. Доктор өчөшкөндөй, бүтүп бараткан жарасын шалбырата-шалбырата тартты. Бирок Юнус бир жолу да, «кың» этип, бетин тырыштырып койбогону кызыктуудай болчу. Доктордун ал мамилесин бул жарааттын табиятын аңдабагандар «жанагы өчөшкөнүнөн, кыркына чыдап, бирине чыдабаган оорулуунун тартипсиздигинен улам ушундай кылып атат» – деп түшүнүшү мүмкүн эле. Жок, андай эмес. Таңдайды, моюнун тешип өткөн не-

мецтин огунан улам Юнустун денесинин таңдайларынын нервдери эбак өлүп, калбырланып калган...

Юнус жуткан нан өңгөчүндө эле тыгылып, андан ары жыла албай тургансыган. Доктор жаралууну жасалма дем! алдырып коюп, жегендерин тооктун жемсөөсүндөгү сүзүргандай сыдырып, шашпай тазалады. Аспиеттеп, кайра тикти бар чебердигин жумшап.

– Мына эми кайра алты ай артыңа кетесиң бала! – деди акырын какшыктагысы келип – «сухарчылдыгың» үчүн алты айлык мээнетиң күйүп кетти. – Өзү да кейигендей түс үйрүдү, – ай-ай! Кандан акыбетсиздик! Дагы алты ай кыл жуткандай, кыйрайып жүрүүгө туура келет тууган. Аз болгондо Ташкениңе баргыс болуп, тынчып калмак экенсиң. Канчалаган көздүн курчун кетирип, этиеттеп, таштан чегип жасаган ыйык буюмубузду өзүбүз колдон түшүрүп жиберип, кур жалак калабыз. Эх, көр пенде-ай – Доктордун кыңырылып Юнус үчүн ичи ачышканынча бар эле. Анткени, кийинки учурларда бул жарааттын табияты биерге туура келбей, ысык жактарда гана бат айыгаары баамдалып жаткан. Ашка аралаштырып, бир аз байкоодон өткөргөндөн кийин биротоло Ташкенине-үйүнө руксат берүү ниети күтүлүп турганын Юнус билген эмес...

Кагаз менен оюн билдирип, кагазда жазып сүйлөшкөн баягы жадатма күндөрү башталды. Күлүк ой канатында ааламды чарк айланып, көргөн-али көрө элек, тааныш-бейтааныш дүйнө менен бет келип, ошого жубанып, эс тарткандан берки өмүргө кулазык болор окуяларын эстеп, кыялында гана сайран курмай коңултак күндөр бир кылка чубуруп өтүп жатты.

Согуштун шарпасы, жер солкулдаткан артиллериянын үндөрү тээ алыстан кулакка араң жетип, уруштун алкагы батышка сүңгүп, тереңдеп кетип жатканын ар бир жарадарлар билип-туюп турушту...

Чыгышы Кызыл-Кыя шаарынан, батышы Кадамжай, Айдаркенге кеткен чоң, даңгыр жол мивалуу, ортосунан Исфайрам күркүрөп агып, берметтенген чачырандыларын силкип-булкуп турчу Үч-Коргонду аралап өтөт. Түндүгү тилкелерден турган ойдундуу талаалардан салааланган адырларга барып такалып, түштүгү төшүндө ак булуттар түнөгөн ак баш тоолорго тирелет. Исфайрам ошол тоолордон эшилип түшүп, куралып олтуруп, минтип күрпүлдөгөн дайрага айланат. 1943-жылдын 15-июль болучу. Үч-Коргондун энчиси сындуу сезилген кокон гиластар эзилип бышып төгүлүп турган. Апрельдин соңунда гүлүн төккөн алма-өрүктөр, беги менен шабдаалылар мөмө байлап, шагын салмактантып, эрте эгилген картошкалар бышып, шорполукка жарап калган. Тамарканын обочороогуна, үйлөрдүн артындагы ийри-буйру арык жээгинде самсаалап турчу жийде бурактардын өткөн айдагы айылды каптаган аңкыган жыты али кете электе кырмызы гүлүн кубулткан беделер менен жалпыздардын кумардуу жыттары өрөөнгө буруксуй толуп, кымкап түс айыл алчыланып, жасанган кыздай жадырай карайт.

Ушул күндүн кеч бешими эле. Эски полуторка машинасы көчөнүн кесилишине токтоду да, кабинасынан мойну-башы марлилеп таңылган, үстүнө кыңкайта аскер кепкасын басып кийген, шылынып арыктаган жоокерди түшүрүп коюп, Кадамжай тарапка жолун улады.

Бул жоокер бизге тааныш Юнус Ташанов эле. Ал машинадан түшөөрү менен шашпай, эки жагын каранып, кере-кере дем алып, кыйлага турду. Айыл дээрлик өзгөрбөгөн өндүү, болгону бак-шактары коюуланып, ымырт тынчтыктын кучагында. Ал жасалма тиш капталган оозун гана аста кыбыратып, күбүрөнүп коюп, чачыраган үйлөрдү аралай өйдөгө кеткен жол менен жөнөй берди. Майланган өтүгү кычырап, кадам таштаган сайын

жана күбүрөгөндөгү «Ассалоом-aleyкум», ууртунда кай-таланып жатты:» Ассалоом-aleyкум ата!..

Аны бат эле таңыркай ээрчиген балдар ороп алды. Өз ара талашышып, «Биздин көчөгө барат», «Биздин көчөгө бурулат». «И, биздин көчөдө эле калат» деген күбүр-шыбырлары менен кошо келатышты. Анан Ташан акенин уулу экенин билишкенден соң, бирер чонураактары алдыда зуулдап, сүйүнчүлөгөнү кетишти.

Хажаркан эже эстен тана жаздады. Уулун кучактай жыгылып, бир топко дейре үн-сөзсүз дем сокпой, антигип алып, анан кепке келди.

– Уулумду кайтарып бердиңби, айланайын Кудайым! Чыныңбы, төгүнбү? Алты саны аман көзүн көрөр күн бар экен го, кереметиңен айланайын? – Теңирге жалынын, тоого кеткен чалына сүйүнчүлөтмөккө ат чаптырганды да, унутуп коюп, баласынын башына ырымдап, суу тегеретиш үчүн капкакталуу турган чакадагы сууга жүгүрдү...

ЭПИЛОГ ОРДУНА

– Агаин, сиз издеген киши ушул. Экөөңүздөр жакшы сүйлөшө аласыздар деп ойлойм. – Таанышканыбызча болбой, кеп баштаган партиянын Фрунзе райондук комитетинин бизге кошуп берген өкүлү, маданият бөлүмүнүн башчысы Кутбилла Зикиряев бизди жолугуштуруп коюп, өзү тынч албаган мүнөзүнө жарашкан кыска кирпичтүү төгөрөк көздөрүн күлмүндөтө кысып-кысып алып, тиги концерт жүрүп жаткан залга тыпылдап басып кетти.

– Аердеги иш да, токтоп калбай, жүрүп турсун дегендей, убакытты үнөмдөгөнүн өзүмчө түшүнүп, ага ыраазылыгым артты: Адаттагыдай эле убактыбыз тартыш болучу. Теле көрсөтүүнүн кишилерин тандап, алар менен жүзмө-жүз сүйлөшүп, концерттик кечтин ырдоочуларын белгилеп алып, аларды кайрадан анализ-сындан өткөрүү сыяктуу

бир караганга баш аягы байкалгыс түйшүктүү ишти режиссер экөөбүз кечээтен бери өтөп жатканбыз. Бүгүн мына иш бир жаңсыл болуп, кечээтен берки жыйынтык көзгө чендей калса эле жол тартып жүрүп кетмекпиз.

Ушундай учурда мен каарманым менен жүз көрүшүп олтурам. Мага ал чындап каарман боло алабы? Мен анын жүзүн-ажатын ачып, көпчүлүккө аңыз кыла аламбы? Ал белгисиз. Ошон үчүн ансыз да, кыйпычыктаткан кыска убакытты арсарлантпай, маанилүү деп эсептеген, эң урунттуу кезеңдерди тилге алып, дил аңтарыштырышыбыз керек эле. Баам кароолубузга кимибиз кандайча урунуп, кандайча элестей алдык. – Ушуну өтөө, ырастоо өтө абзелдиги кулак кагып, алдыда демитип турган... Көзүбүз тиктеше түшкөндө аны мен элүүлөрдөн эңкейген киши экен деп боолголодум. (Бирок, дароо эле жашын суроо чоркоктук, ары жеңил ойлуу алаңгазарлык эмеспи, мунун баарын кептин жолго жүрө баштаган нускоосуна коюп, дыкат дем тартып, аяр тыңдап, сөз арасында чыга калчу суроолордун жаагын басып, тамыр тартышып козголбой, күпүйүп олтурам. Кепкордугуна салып, окуяны жымсалдап жибердиби, кооздойм деп атып, айтар да-некти бурмалап койдубу, бүдөмүктөткөн боз чаңгыл булут өңдүү көрүнбөс пардага калкалап максаттуу бүктөп коюп жатабы же айта берип нарытан ашмалтайы чыгып бүткөн эски икаясында өзүн гана жалтырата көрсөтүүгө бой таштап, айланасындагыларын атайылап бозортуп коюп жатабы мен үчүн баары маанилүү эле...

Дагы бир купуя айдың бар: айтып атканында өңү окуянын жүрүшүнө, кырдаалына жараша өзгөрөбү, жокпу? Жүрөгүнөн кайра өткөрүп атканына ооруксуна алабы, же өзү курап, маш болуп бүткөн, даяр чүргөлүү кептин ширесине азгырылтып, тиш кашкайтып тим болуп жатабы? (Мындайды азыр жыргап угасың да, бирер күндөн кийин кайра ойлонсоң, жугумдуу эч нерсе кармана албай, сырткы шөкөт жылтыратып көрсөткөн

анын жасалма аңгемесине алданганды сезип, анын өзүнө тиешелүү Мендик Турмуштук дөөлөттөрүн илинчегине урунта албай, ичиң ачышып отуруп каласың...)

Башка жагдай да жүз берген кез болот. Кайра сурасаң эле мурдагысынын өзүн айтпай, (Сөзүн алмаштырса да, өзүн айтса дейсиң) баш аягы кылып, алдастай берет, же кайра башка окуяларды кошуп кызыктуу кылам дегенсип, көрүнөө бурмалап атканын айгактаган далилдер баш кылтайта баштайт. Анда-санда, ал бирөөнүкүндөй сезилип, каарманыбыз көрүнөө ошол турмуш алдында алдастай, кимдир бирөөлөргө милдеткердей бүкүктөгөн ырабдай байкалып, баштагысынан кабазектене жукарып «Мен айтпай, ал жазбай эле койсочу» – деген да-аналанган тариз көзгө ташталат... Же мунун тескери-синче, чокуша тебишкенден таажысы канжалап каткан, берч болуп бүткөн дакан короздун бирөөңчөй каркылдаган кыйкырыгындай, «Жайлап салдык» – деген «ураанчыл», медалдын бир жагын саймедирөөгө уста, экчей келсең кабелтеңдик көкүрөгүндө уялаган, ошону эш туткан адамдын тапталган таржымалы алдыңа сунула калат... Сен андан эзелтен көңүлүң калып келгендей, баш тарткандай качасың, дептиң сууйт. Көндүм оңой жолго ык таштап, андан бой тартып жетилген, шарпалуу бийик сөздөрдү айтканга ыкчыл мажаралар көрүнөө-көмсөө көзүңдү өйкөп жаткансыйт...

Тилекке каршы, биздин каарман андай даяр калыпта чоңойгон андан оожалган адам эмес экен. Анын аңгемесии угуп олтуруп, мен өзүмчө, «таштан бүткөн тагдыры» деп ойлоп ушундайча бүтүмгө келдим. Анан дароо эле, «Таштан бүткөн тагдыр» мен улантып келаткан мурдагы түрмөк чыныгы ушул экенин, асили бул баяндан өзүн күүлөп, өзүн сызылта ырдап турган өз аты бар экендигин укканда кошо жаралгандыгын, азыр көмөкөйүндө купуя кайталанып, мени милдеткер кылып атканын моюнга

алып, аны жазууга бел байладым... Журналисттик ишине байланыштуу азыр мен каарманымдан интервью алмак болуп, ошонун даргөйүндө атайын жай издемекке көчөгө чыктык. Сүйлөп атканда анын сүрөтүн кашкайта тартмакка сүрөтчүбүз Тилебалды Шеркулов кошо чуркап, «маанилүү ирмемди жаздым кетирбейм» дегенчелик маанайынан кебелбей, утур ал аспабы менен беркисин алмаштырып, бирдей учурда эки аспабында тең тартмай болуп, далбактап калды.

– Агай! Сизди режиссёруңуз чакырып жатат! – «Зебо» ансамблинин катышуучусу, наштаптын кабыгын бычак менен аарчып таштагандагы аппак кертиндисиндей тиштерин акактанткан, кечээтен бери «Бибисанам» аттуу тажик эл ырын ырдоодо жылмаюусун сатып жибергендей, муңайып ырдоого көнгөн көзгө тааныш кыз турат, – «азыр келсин» – деп атты кошумчалап айтып, муну менен чакырууга өзү да ыкырап экендигин көзүнүн үстүнө коомай койгонсуган, чаңга оонатып койсоң да, эзели бозоруп койбос капкара каштарын сумсайта серпиш.

– Азыр келсин дедиби?

– И-и, азыр.

– Кийинге калса болбос бекен? – дейм болбосун билип турсам да, тамашага чалып. Анан каарманымга ооруксуна кайрылам: – Аксакал, бизди кечирип коюң. Көрүп турасыз го, азыр бир жаңсыл кыла турган иштер кычап турат. Эгер айып көрбөсөңүз, сиз өз алдыңызча даярданып, айтар сөзүңүздү оозуңузда камдаганча турсаңыз. Анан эле бошой калганыбызда сизди машина менен алдырып алабыз. Макулсузбу?

– Мейли, мейли... – Шашыла айтканда ууртундагы тиштери өйкөп аткандай жаак эттерин булчуйта койгонун аңдагандай болот.

– Анда ушундай кылалы.

Кыштактагы бардык залдардын жылуусу деп, бизге ушул мектептин экинчи кабатындагы атайын жайды

беришкен. Болбосо, сыртта кыш чилдеси муз тондуруп турганда жарытылуу чер жазып ырдамак түгүл, оозуңду ачыштан эринет эмессиңби, туурасы.

Чыгып барсам, режиссёрумдун кабагы түктүйүп калыптыр: – Иш турганда ал ишиңди койбойсуңбу! – дейт, – чет жакадагылар келишпей репетициянын куну учуп атыр! Айтсаң, тиги уюштуруучуларыңа явканы жөндөп уюштуруп берсин. Минткенинде кең далысынын сыны туташкансып, мойнуна салаалап чогултуп койчу көк-агыш чачтары күржүйгөн жоон мойнун ансыз да, буржуйтуп көрсөтүп, мунун кар салаңдагансыган кабагын коштоп тургансыйт.

– Азыр, азыр кожоюн, баары жайында болот, бир гана сиздин кабагыңыз жанына келип кетсе, – дейм акырын какшык жылдырып, – калганы түккө турбаган нерсе. А ден-соолукту сактоо үчүн албетте кабакты чытыбас керек, чоң жигит муну билерсиз...

Анткени, сиз бар – биз бар, баары жайында болот. Анткени, сиз менен биз ошону болтуруш үчүн кыдырып жүрөбүз-халас – Тамашалап коём.

Калоосу жарашса, кар күйөт. Режиссердин көңүлүн таап ишке чегүү мага байланышса, менин безиме сайып демилгеге чакыруу анын колунда, ары тамырлашпыз. Саам өтпөй, кечиккендер элет жерине тиешелүү мүчүлүштүктөр менеп кармалып калганын айтып, кечирим сурашып, сахнага чыгышат да, чакан зал ичи боордош, тектеш тилдердин ырларына чайкалган коюндай жылуу бөлмөдө түрдүү аспаптардын үндөрүнөн сыбызгыган белгилүү, жан азык күү ыргыштай чыгып, сезимге жете келет. Уз дидарлуу ак тамак кыздар чимирик атып, же жай каалгып, карегин кусалуу агытып, жарашыктуу ичке ээгин музыка ыргагына төп келтире онду-солду экчей, куйругун чайпап, ага удаалаш кош анар кадагансыган жаш көкүрөгүн термелтип кирет буттарын жыбылжыта терип шилтеп...

Жаш ийиндер не бир азем солкулдап атканында ак мрамор өңдөнгөн койкойгон мойну титирей түшүп, жанагы тилик коондун үлбүрөгөнсүгөн жошо түсү сымал эриндери бийдин ыргагына жараша ачылып-жумулуп, жаш-карыга ышкы отун жандыра ыргыткан ээги, көздөрүн таажыланткан коюу кирпичтери мөлмөлдүн даражасын айтып – деп, таразалап бийик сереге кондуруп турган- сыйт...

Бул ыр-бийлерде тирүүлүк-улуулук шооласы алчыланып, аралык билбей көөлгүп агып, мезгил ченин билбей, төгүлүп-чачылбай, жаңыланып инсандын кан тамырында көөрүк атып турганын андоо кыйынга турбас-ов!... Режиссёрум менен макулдашып алып, каарманымдан интервью алганы чыгып кеттим. Үч-Коргон айылдык Советтин төрагасынын орунбасары анардай тамылжыган Нурхан Халматова айтып калбасы: – О-о, абам бизде айылдык Советтин алдындагы элдик көзөмөлөө тобун көп жылдан бери жетектеп келатат. Анын иши менен тааныштырууну милдетим деп эсептейм, ансыз... Айтып калышат го жүз жолу какшап айткандан бир жолу көрсөткөн жакшы, деп, ким айтты эле?...

– Ооба, ооба, авторун билгиңиз келип турган го? Жаңылбасам, грек философу Сенека айткан болуу керек.

– И-и, Сенека айткан экен. – Ал сынагандай тиктеп, жылмайып алды. – Тактаганды жакшы көрөм. Мен да мугалим болуп иштегенмин да, кечиресиздер» – деп ары жагын тажикче аралаштырып жиберди.

Газик Исфайрамды бойлопөйдө кеткен тасма жолдо барып сырткы тосмолору көк-жашыл түскө жаңыдан бөлгөн кеңсанын алдына токтоду. Каарманым мактоодон калдастап калды: – Э, жөн эле койбодуңуз. Нурхан, бу кишилер менден ардагерлер Советинин төрагасы катарында гана сүйлөп берүүмү өтүнгөн эле.

– Нурхан эң жакшы иш кылды. Сиз айтпасаңыз, биз билбесек, анан кандай кылмакпыз. Мындайда төрагалар жардамга келет да, ыя, Нурхан?

– Ананчы, биз абама таянып, иш тутабыз. Бу кишинин топтогу жүргүзгөн иштерин кезинде элдик контролдун областтык комитетинин аппараты жактырган. Биерде анын тажрыйбасын жайылтмакка областтык деңгээлдеги элдик көзөмөлдөөчүлөрдүн жыйыны өткөн. Абамдын тобунун иш тажрыйбасы өзүнчө китепче болуп жарык көргөн. – Ал күлө-багып бир басма табак көлөмүндөгү чакан китепчени суна берди, – мынакей ал китепче.

– Нурхан, сиздин ысымыңыз тааныштай угулат. – Тилебалды ойлонгондой чекесин кашыланды, – каердендир учураткандаймын.

– Таң?...

– Ташкенттен учураткан эмессиңби?

– Неге дейсиз? – Чочулагандай кулагын делдейтти.

– Келинчек окучуда жандап барганыңда учуратып жүрбө?

– Жок, э? – Этиеттенди, – ал окучуда мен такыр барган эмесмин.

– Барбасаң да учураткансың. Билесиңби каерден көргөнүңдү?

– Нурхан сенин кайын-журтундун – Табышмактантпай, ачыгын айткым келди, – өзбек элинин сахнага чыккан биринчи артисткасы эсинде барбы? – Нурханга кайрылдым, – ыя Нурхан?

– И-и, ырас эле... Тилебалды түкшүмөлүнө канааттангандай, – көрдүм эле дедим.. Дамылла Камил Яшендин «Нурхан» спектаклийин баш каарманы.

– Көргөнүң ырас, эстей албаганың андан бетер ырас. Мына эми сурашып отуруп, экөөңөр тууган чыгып калдыңар. – Тамашалашуум чындыкка айланганын жашырган жокмун, – Нурхан ошон үчүн биздин телеге эки Нурхандын – өзүнүн жана илгерки замандашыпын атынан катышкансып жатканы, бу кыштактагы төрага кыздарынан биринчи болуп катышуусу кызыктуу бизге.

Юнус аба эшик алдындагы темир тордун үстүнө

төшөлгөн токумдай чүпүрөккө бутун сүртүнүп атып, колунда камдалуу ачкычын салып ачты:

– Мархамат! – Мейман каадасын кылып, алдыга жүткүнгүм келген жок. Ал мени өтсүн – дегенчелик кылып, ыңгайсызданганынан кыйналып кетти, – Кириң, кириң жаш улук эмес, мейман улук....

Кире бериштеги туура кеткен сүйрү коридордон жергиликтүү форумдагы дагы бир эшик ачылып, андан биринен экинчисине өткөн эки бөлмөгө бет келдик. Анын биринде топтун башчысынын иш үстөлү тыкан жасалгаланып, элдик көзөмөлдөөчүлөрүнүн күндөлүк ишине керектелүүчү буюм-тайымдар, иш кагаздары иреттүү сакталган. Аркы бөлмөдөгү дубалдын бети өңчөй турмуш фактысын баян эткен сүрөттөргө жык толгон.

– О-о! – Таң калганыбызды жашырбай, – сизде бу өзүнчө эле көргөзмө го бу?.. – Айтыңызчы, кантип тартып алууга жетише аласыздар, – «Көрүп ал» дегендей көз нускап, Тилебалдыга карадым, – Мисалы... Мынабу жан кечтилер «Мен ичимдик сатып атам, же дефицит буюм сатып атам» – деп, төшүн жагжайтып туруп бербейт, да, албетте? Чынбы? Эбак качып кетмек.

–Туруп бербейт, – эрдин кымтып алганында согуштан арттырган жасалма тиши жаак этин өйкөп аткандай, ал ага өчөшкөндөй оозун кымтып жүрүүгө көнүп, айрыкча оң жаагында бөлтөйүп көрүнгөнсүгөнү аңдалып, адетиндегидей курут, же нават салып, шимип жүргөндөй, а болбосо насвай атып алгандай тариз берет.

–Биз шон үчүн элдик контролбуз. Жетишишибиз керек-ха-лас. Башка жол жок.

–Кыргыздыкындай сыпат таккан төгөрөк көздөрү оозун ачып, жагалдана сүйлөгөндө ойноктой кетери, канткени менен ушу жаагы чендеги бирер тиштери тилине кептелип турары байкалгандай болот. Кайсыл бир сөздөрдү сүйлөгөндө билинер-билинбес түкүрүгү чачырап, аны ал билдирбөөгө аракет жасап аткандай. «Жарыктык киши мунусуна не басынат? Аны ал тилеп алган жок да, акы-

ры?» – деп, ооруксунуп коём. Аны ал өзү айтканы, чындыгын айтканы жакшы.

Мен андан «Сиз кыргызсызбы?» – деп сураштан алымын. Менин сурап тактай тургандарым али көп, бир эсе чети оюлгустай, жабалактап жатат. Кеп тизгинин өз өнүгүү ыктыярына коюп, тек гана ал атайылап кошкон, же жымсалдап жаткандарын мерчемге алып, ошону байкап, алды-артына туура чакый турган жаңырыктарга, анын логикалык ыраатына көз салуум зарыл деп эсептедим.

Хайтбайдын өлүмүндөгү окуяда оон-кыйыш жактар болуп калышы ыктымал. Мен мында каарманымдын ташын өйдөлөп ыргытууга ык таштабасым керек... Айтор Юнус аба баштаган сөзүн бүтө элек. Мен аны бүт бойдон угууга куштармын, ары ага күндөр эле эмес, жумалар керек экендигине бөркүмдөй ишенип турам...

Интервью алууга шашылбай калдым. Үй-бүлөсү, турган жайы менен таанышсам артыкбаш болбос эле...

Юнус абанын өйдөңкү сөзүн Нурхан орундуу коштоду: – Тагам биздин Щевцовубуз, ишенесизби? Щевцов өзү кол берген бу кишиге. Тагам текшерди дегенде – болду, райатком заседаниесинде, райком бюросунда карап, чарасын көрөт күнөөлүүлөрдүн.

—А-а, ушундайбы? Силерди четтен келип текшерештин кажети жок экен да, ыя, Тилебалды эмне дейт, кайын журтуң?

– Майли, ошондой тагам тапкан кемчиликти таба албайсыңар. Бир келген киши эмнени чукуп тапмак, келет да, кетишет шашкалакташып, – Сыймыктуу жылмая берет, – а тагам жети мүчөсү менен кыдырып чыксын эле башын ийип мойнуна алышат. Баарынын кылтыймалары тагамын чөнтөгүндө...

–Анда бир келип, сын жагдайынан дүрбү салышсак болот экен. – Ал Нурхандын кыстырмасынан соң, аста тиш жарды, – Бир марта раис айтат: «Билесизби, карга карганын көзүн чокубайт э? А сиз кадик карышкырсыз – билебиз. Лекин...

– Карышкыр ургачысы, мен – бөрүмүн, анизге билбей-сизби бөрүлүгүмдү? – деп, күлүп сөзүн оңдодум.

– Бөрүсүз, хоп. Лекин ушу бөрү башы менен жакынкы короолорго тиш салбайт. Неге билесизби? Тиш салса, кайсыл бөрү кыян-жаян кылганы билинип калып, мылтыгы бар койчулар килеңдеп барып эле атып алышып атпайбы! – деп, жанын чаап, «Ха-халап күлөт.»

– Анда сиз эмне дедиңиз?

– Мен айттым: Мен андай коркок бөрүлөрдөн эмесмин. Хакикий бөрү үчүн бардык короо бирдей. Шонүчүн айгышат «Бөрүнүн оозу жесе да, жебесе да – кан» деп, билерсиз. Мен үчүн өзүбүздүн Калинин кайсы, өйүзгү Ленин кайсы – баары бир мага. Айтпайбы, биерге тийбей тиерге барсам, «Маңдайыңыздагыны көрбөй, төө үстүндөгүнү көрдүңүз» – деп?...

Анан мен ушундай бөрүмүнки тапырка кылың: мен жакынкы короонун килеңдеген мылтыкчандарынан корккон бөрү эмесмин. Мени? – дедим, – сиздин короонун мылтык көтөргөнү эле эме-ес, мени немецтин энеден туулганда мылтык көтөрүнүп түшкөн кызыталагы да мылтык такап атып өлтүрө алган эме-ес!

Анан мен кимден, кайсы бет жуубагандан коркчу жайым бар?... Кебине кадимкидей таасирленип, (Жүрөгүнөн сүйлөйт турбайбы» – деп, ыраазыландым.) кудуңдап коёт кадимкидей канаат алып. – Хоп-хоп, хожайн, азилдешким келди эле сиз менен деп раисибиз суу сепкендей болду бетине, – анан эми бөрүлөр да, карыганда изинен кайттыбы десе, сиз дагы эле баягыңыздай турбайсызбы.

– Ушундай биздин тага. – Баарыбыз нарытан макул болуп, күлүп калдык.

– Баары жакшы. Эми Юнус аба... – Чечилип баарлашкым келди – жакшынын колдон келсе баары телегейи тегиз болгонуна не жетсин. Айталы, сөзү, бөзү баарысы э?

–И-и?

–Сиздин карышкырыңызда кеп бар... Жумурткадан кыр чыгаргандар табыла калат эмеспи, болбогон жерден баш көтөрө калып мүргүбөй келаткандай какатып койчу. Биздин накта адабий тилде карышкыр ургачысы эмес бөрүнүн ургачысын карсак дейт.

–Э, ушундайбы?

–Карсак делинет.

–Билип алышыбыз керек экен...

Мындан аркы кептин киндигин Нурхан кести. Кантсе да, төрайым эмеспи.

– Интервьюну памятниктин алдында алабыз дедиңизби?

– Ооба, эстеликтин алдында алганыбыз оң.

– Анда... – Ал көзү менен акыл салган тейде тагасына карады, – бу кишилер менен жүргөнүбүзгө анча болду. Түштөнгөн-мүштөнгөн деле жокпуз, кандай кылсак тага, памятник сиздин үйүңүздүн жанында эмеспи?...

– Мен айтсам... – Чурмуйганынан жанып, башын ийкегиледи, чайхана-пайхана деп жүрөбүзбү, биздин үйгө эле кире коёбуз. Иш бир жаңсыл бүтөт.

– Жо-ок, бизге убара» болбоңуздар, биз түштөнүп алганбыз.

Мен үндөгөн жокмун. Ал тургай ичимден жактырып турдум. Жергиликтүүлөрдүн шарты боюнча, «Мен сиздин үйүңүзгө барам» десең, (Өзү айтпаса) ага катуу тийип калышы мүмкүн, купуя кызганычы артып, ар нерседен түкшүмөлдөп, көңүлүнө билинбес доо кетиши бар. Бул эрежеде жазылбаган, аз гана аярсыздык кетирсең, какымдын гүлүндөй тыркырап, күбүлүп түшчү назик жагдайды мен ушу тапта айрыкча бек кармангым келди.

Жолдугата кечээки Адыл Матисаев менен болгон үстөл үстүндөгү аңгемени эстеп бардым. Аркы чети Кызыл-Кыяга чектеш, бул тарабы Исфайрамдын оң ыптаасын бүтүндөй ээлеп, чалкайган тоону көздөй өйдөлөп

кеткен, «жер соорусу» делинген жашыл ойдун Үч-Коргон айылдык Советине караган «Достук» колхозун Адыл Матисаев башкарып келатат. Кепти нарылатып айтсам, Матисаевди мен те он жылдар мурда партиянын Фрунзе райондук комитетинин аппаратында иштөөчү кезинен билчүмүн. Ары бул аппаратты он беш жылдар бою Ата Мекендик согуштун катышуучусу, белгилүү гвардиячы. областыбыздагы 1-секретарларынын чыгааны Муктар Нургазиев жетектеп, көп кадрларды сынчыл көзүнөн өткөрүп, өстүргөнүнөн кабарым бар.

Сөз жок Матисаев 1-секретарь ишенген кадр болучу. «Достук кайрыктары» аттуу теле көрсөтүүбүзгө албетте, Матисаев да катыша тургандыктан, аны менен иш боюнча баарлашууга туура келген эле...

– Кызык... бир чети чын эле кызыктуудай туюлат, Адыл Матисаевич короолорунузда дүпүрөгөн элдик көзөмөлдөөчүлөрдүн тобу жүрсө, сиз минтип кебелбей, беймарал биз менен аңгеме дүкөн куруп олтурасыз? – Сынап бир жагы тамашалай кеттим.

Ал олуттуу каадасынан аста козголуп, алакан жая күлүп койду: – Азыр кайра куруу, баары түшүнүктүү... Ачыктык учуру, пардалай албайсың. Айрыкча менин колхозумда бүктөй салып, беките коюуга болбойт. Тажик туугандар акылдуу калк, жетекчини жанындай сыйлайт. Бирок, ошону менен бирге таяктын эки учу бар эмеспи, талап кыла да билет жетекчиден...

Убакыттар болбодубу, цифралардан чочуп, баса калып, бекитип жүрдүк – эми келип анжирин тартып атабыз ат көтөргүс... – Башкарманын жообун журналисттик тажрыйбадан учуратчу саясий боёгу каныктырыла сүртүлгөн адеттеги салмактуу сөздүн бири – деп түшүнгүм бар эле шынаасыз сөздү тастыктай салды: Анан биздин элдик көзөмөлдөөчүлөр жата калып, ат үркүтчүлөрдөн эмес, алар жергиликтүү элдин мүнөзүнүн коён жатагына дейре билишет эмеспи, жалтайлабай калыс карашып, ала кушту атынан айтышат. Дагы бир кызыгы ушул: ал

топтун башында Юнус аке деген аксакалыбыз бар, өзү – коммунист. Андан качууга, сөзүн эки дешке болбойт. Аарынын уюгуна тиесиң, артыңдан түшүп алат: Далил-дейт жакшысы ушул. Алардын текшерүүсүнөн соң, чогулушта карап, күнөөлүүлөрдү жазалашыбыз гана керек. Бул ишке жардам эмей? Ар, сезондо: кой төлдөтүүдө, тамеки эгүүдө, аны үзүп-тизүүдөгү убакыт тартыш учурунда «келиңиздер» деп чакырып турабыз.

Адамдын көңүлү гүл, айрыкча кары кишинин. Курсант болуп, жакшылап карашып, жардам беришет. Текшерүүчү келсе эле далыбызды салсак болчу беле.

Юнус абаныкына кирип баратып, тепкедей тамаркасынын тыкан колдо тутулганын аңдадык: бир тарабы гилас, экинчи бөлүгүндө дейди бутактары кыркылган нашпаттын шактары жакынкы күндөрү жааган кардан жаңыдан бошонушканын билдиргендей самсаалап турушат.

Үйүнүн курулушуна, ички жасалгасы, бөлмөлөрүнүн ыңгайлуулугу, пакиза тутулганы үй ээлеринин кимдигин, кандай инсан экендиктерин жазбай айгинелеп турат. Көңүлүң тоёт: мында чыгыштын кадимки аздек салты азыркынын кунары менен кынтыксыз айкалышып, көңүлгө тете асылзаадалык тартууланып тургандай.

Алдыбызга салынган эки түстөгү шайы көлдөлөңдө жайгаша олтуруп атып, маңдайдагы портрет Юнус аба менен байбичесинин жаш чактарында түшкөн сүрөтү экенин таанууга болот. «Байбичеси жакшы карыптыр, сырынан ажыраса да, сынынан кетпегени байкалып турат. Барып келип эле бул аксакалдын бактысы го»... Жашында чыккан сулуу болгон окшойт. Кара көз менен каракашты табигат бу кишиден аябаган көрүнөт. «Бибисанамды» ырдаган жанагы кыз гана эженин жолун жолдой алчудай» – деп, жыйынтыкка келдим.

Нурхан дасторкон салууга каралашып, аксакалдын байбичеси ар көрүнгөндө дасторкондогу дүйүм даамдар жаңы түрлөрү менен толукталгансып, шашылыш экенибизге карабай, бир азга аярлап калдык.

Жана кийимдерибизди чечинип аткандагы «Меймандар келди» – деп акырын гана байбичесине кулак какканы гана болбосо, Юнус аба үй-бүлөдөгүлөрүнүн эч кимисине көңүл бурбай, биз менен кошо тизе кагыша отуруп, эмне кеп чыгарына дит койгондой. Байбичеси мис өңдөнгөн жалтырак чөөгүн, анын өңүн коштогон чылапчын кармап ийинине чачык салынып кирип, колго суу куйганы эңилди эле биз менен кошо отурууга камданып жаткан Пьер Безуховду жаземдетпей элестеткен көз айнеги эле жок кырктар чамасындагы жигит эпилдей ала коюп, колго суу куйду. Мен муну дилимден жактырып, анын кынтыксыз каадада жүргүзүлүп жатканын туюп турдум. Арийне, түштүктө үйгө кирип олтурган кишиге суратпай, колго суу апкелип куйчу такыбалык сакталып келатпайбы. Жашырып эмне, ар бир үй-бүлөнүн, нускалуу таржымалы ушу колго суу бергенден байкаларын жадыбызга албай, алабармандыкка бастырып жиберген учурлар кездешип жүрбөйбү.

Мени дасторкондогу накта жалтырак жезден өң талашкансыган кадимки сары май менен кошо коюлган нашпаттын тунук, сары өңү кызыктырды. Үч-Коргондогу кечээтен берки дасторкондорго коюлуп аткан нашпаттардан анын сорту башка экендиги кызыктырды. Адатта, ал нашпаттар насбай салчу кабактын көлөмүндөй келип, кээсинин түсү көгөрүп ошонусунан былтыйып көрүнөөр эле. А бул нашпаттар чакан гана, кармасаң, колуңа жеңил урунат. Тишке урунаары менен ширеси чачырачудай болуп, өлчөөсүз даамын, сап-сарылыгы, колго кармалгандагы жеңилдиги айгактап тургансыйт.

– Бул кол бала нашпаттар кандай сортунан? – Кармайм да, жыттап көрүп, ордуна коём. Кана убактың болсо, карсылдатып тиштеп маңызын чаксаң. Анүстүнөн мен тишти сактоонун эрежесине өтүп калганмын, ысык чай уурттап атып, муздакты тиштөөдөн караманча качамын.

Юнус абанын ордуна Нурхан кепти иле кетти: – Бул Юнус тагамын сорту, – деди айта берейинби дегендей аны

ыйбалуу карап, – биздин Үч-Коргондо тагамын нашпаттарынын өзүнчө сорту оозго алынат. Бу киши өстүрө билет, сактай билет, – күлүп койду, анан албетте сата да, билет тагам...

– А-а?

– Канча дарамет аласыз? – Тилебалды кызыга сурап, нашпаттын бир даанасын алып тиштегени калды.

– Ушу нашпаттын өзүнөн бир жылда төрт жарым миң дарамат алам. – Аксакал кымтыган оозун ачып, дагы эмне кошсом дегендей, ойлоно калды эле:

Тилебалды: – «А-а?» – деп барып, – гиластанчы деп сурады.

– Гиластан алган дараматим да ушунча болот.

– О-о! – дедик бир ооздон таң калганыбызды жашырмай, ашкан багбан турбайсызбы!

– Мына азыр мени кампамда төрт жарым миңге жарачу нашпаттар сакталып турат. Паска аптүшсөм эле пулдаганы турам. Чоло бовой...

– Анда сиз сактай да билет турбайсызбы? – дедим мен «сата да билет турбайсызбы» – дегенимди ананкыга калтырып.

– Сактай да, билем! – Саал көзүн жүлжүйтүп, сөздөй баштады, – эккен-тиккенди билген адам өстүрө билиш керек. Сактай билген адам, албетте анысын куруттай кылып сата билиш керек, мунсуз болбойт. Итогсуз кылган ишиң бир пул. Мен мисалы, бирөөгө жалынып сатып бер дебейм – өзүм сатам. Мына, балдарга берип коёюн эле... Көңүлдөгү пулга жарата албайт-шу...

– Качан звонит этип, аба эмне кылып атасыз деп сурап калсам, тагам айтат: – Эмне кылчу элем, мынабу бакты баняга салып атам – дейт. Күлөм мен. – Коюңчу, баняга салчу беле жарыктык десем, ишенбесең келип көрбөйсүңбү, э, акыры булар да, адамдардай эмеспи. Суу ичкиси келет. Адамдардай болуп, кирингиси келет – дейт.

Бир күнү чын эле зерикпей келип көрсөм, тагам ысык суу менен буусун чыгарып, бариктерине чейин жууп жүрөт. Анан ишенип калдым. «А-а, мээнетине жараша алат турбайбы» дедим. Болбосо, иштин көзүн билбегендер жүрүшпөйбү дайди кетип, көрүнгөн жерди ое басышып, жегендин оозун карашып...

Болбосо, ойлон. Ушу тагамда бар төрт сотых жер бааринда бар, баари эле ушинтип түшүм алат дейсизби – ала алышпайт. Кызыккандар келип сурашат, бирок, баари бир тагамдай хасил ала алышпайт туурабы?

Ал мылжыйып күлгөн болуп, бизди тиктеди: – Менде нашпаттин өңүн чырайлуу кылып турчу аззали курт түшүрбөөчү американский дарилардан бар, мына ошону орундуу колдономун. Менин көчөттөрүмү, Ташкенден, ишенсеңиз Дүйшамбадан келип жалынып отуруп алып кеткендер болот.

– А-а!

– Ушундай! – Ишеничтүү баш ийкеди.

– А, багбанчылыкты өркүндөтүү боюнча элдик көзөмөлдөөчү катарында ордуңуз кандай?

– Биз бу боюнча да, иш кылабыз. Тамарканы кандай пайдалангандыгы үчүн атайын маселе коёбуз. Сугат малалында алыштарда эмне үчүн суунун тегин агып жатканына дейре аралашабыз. А, мындай кылбасак, болбойт. Бирөө бир күндөп сууну кармап отуруп алышы мүмкүн. Керектүүлөргө жетпей, какшып калышы бар. Бирөөлөр тап-такыр бир түп көчөт экпей, базарларда отуруп алып, кызыл алма саткысы бар. Мунун баари текшергенде чыга келет. Сырты Пьер Безухов өңдөнгөн давердес аксакалдын күйөө баласы экен. Сыягы, кайын атасынын дөөлөттүү жашаганынан сыймыктанган, зайыбынын көзүн караган неме окшойт, биерге көп келип, бала-чакалары менен жашап кете турганы байкалды. Ал эмес, Юнус аба сөз арасында аны нускай: – Биздин артыбызда да, небе-

релер кенен-чонон жей турган калганы жакшы да, таятам эккен деп, айтканы жетишет бизге – деп койду.

Анысы элпектигин билдирип, жалтыраган, жакшы сакталган кызыл алмалардын кабыгын калың аарчып кирди.

Мен: – Кандай дейсиз, сиз өзүңүз багбан да экенсиз, алманы аарчып жегенге маакулсузбу? – дедим.

– Асили макул болбос элем. – Жактырбаганын жүзүнөн билдирип, – кандай кылабыз, ушундай кабыл кылынып калыптыр, арга канча?

Чыкканы атсак, байбичеси аркы үйүнөн жылып келип: (Адатта, булар үн чыгарып, таршан кылып басканды жактырышпайт окшойт) – Отурбайсыздарбы? Мен казан асып койбодум беле, кой деңиз Нурхан, палоонун сабизин кууруп атпадымбы кокуй? – деп, чындап күйпөлөктөп калды: – Ырахмат, эже биз шашылышпыз. Болбосо, отурбай эмне? – Меймандостугуна ыраазы болдук аз олтуруп көп жакшы жышаанды байкаган тейде.

Эстелик жакын эле жерде экен. Анан калса, анын ачылыш салтанатында биздин катышканыбыз кадимкидей эсте калган... Ошондо да ушинтип, микрофон сунуп тургамын. Эл көп болчу. «Тогуз жолдун тоомунда, көчөнүн кесилишине курулуптур» – деп сөзгө алынган. Төшү орденге толгон ардагерлер, согуштун азабын тарткан, муң жуткан аялдар чыгып сүйлөшкөн. Акырында карапайым адамдардын арасында «оратор» деген атка конгонго чейин жетишкен мындай эл көп жыйында жоон үнүнө салып, узакка сүйлөчү, чын эле оратор десе, ораторлугу, жөнөкөй десе, жөнөйкөйлүгү бар обкомдун секретары сөзгө чыккан. Бул бийик монумент эстеликтин бооруна согуштан кайтпай калган 500 дөн ашуун адамдардын ысымдары чегилип жазылган.

Мен микрофонду коомай сунган калыбымда Юнус абанын желкесинен анын артынан көзгө түшкөн ысым-

дарды окуйм. Алар быжырап, сансыз. Жогорулап, эстеликтин учуна карай бой жеткен жерге чейин окула берет. Тамгалардын караандарынан зуулдаган октор учкансып, көзүңдү жүлжүйтүп тиктеп көрсөң, кызыктуудай бир абалга туш болгудайсың. Ананчы! – дейсиң ичтен сөгүлүп, – ок жуткан, ок мерт таптырган өмүрлөр, сансыз күлгүн өмүрлөр! ...

Юнус аба сүйлөп жатат. Бая макулдашып алганыбыздай адепки сөзүн баркылдабай минайым баштап атты эле, не болсо да согуш адамы эмеспи, кызыганда кайреле көнгөн соктурмасына салып кирди. Боюн тыкан кармап, кудум парадда туткандай зымпыйтып алган. Кээде гана оозу кемечтелгенсип, шашыла сүйлөгөндө түкүрүгү чачырай түшүп, шилекейлери оозуна толо калгандай: Согуштун залы мойнундагы ийри-буйру, кыйшык бүткөн тырыгынан жутунганда, же минтип күч келтире сүйлөгөнүндө таасым көзгө урунат.

Мен анын сөзүнөн кабатыр болгонум жок. Анткени, өз ишин биле тургандыгы, эмнени сурасаң, ошонун өтөсүнөн чыга ала турганы ага жолуккандан берки жагдайлар далилдеп турбайбы, аңүстүнөн эмне сүйлөсө да, чыпчыргасы коробой микрофонго түшүп, пленкага жазылып атыпайбы – деп, андан биротоло көңүлүм ток.

Менин оюмду башка элестер бийлеп алган. Азыр эстелик алдында Юнус абаны тиктеп, анын сөзүн тыңдап турганым менен көзүмө деңиздеги миң катмар толкундардай биринин артынан экинчилери, үчүнчүлөрү... Койчу, сансыз катмар катталган толкун издериндей аласалып, бир-бирлерин өркөчтөнтө кууп, окторулуп, мейкиндиктерден мейкиндиктерге созулуп, качан гана жээкке урунганда «шар-р-шу-ур-р» үн чыгарып, мээси чачылып жаткан тейде ак көбүгүн калтырып кеткендин сыңары, Юнус абанын башынан өткөргөн мажаралары-таржималы көз карегимде чимирик атып жатканы айдан-ачык экенин танууга болбос...

Элес аралаш кулагыма аны менен биринчи кезигишкендеги сөздөр эшитилет: – Эмне, сиз согушка да, катышкансызбы?

– Катышкам.

– Кечиресиз, мен сизди эмгек ардагери деп эле ойлоп-мун. Мага ошентип айтышкан. – Өзүмдү жыгылыштуу сезип, мага шашылыш туш кылып коюп кеткен Кутпил-ланы эстейм.

– Кайсы фронтто болдуңуз эле?

– Брянский фронтунда, Чапаев дивизиясынын аткычтар полкунда чалгынчы катарында кызмат кылганмын.

Мен: – Биринчи жана акыркы чалгыныңызды эстей аласызбы? Ал: – Сөзсүз.

Мен: – Айтып көрсөңүз.

Ал: – Биринчи чалгынга 17 жашта экенимде, анан 1942-жылдын 24–25-сентябрында чыгыш, ийгиликтүү кайтып келатып, колго түштүк.

Бул менин акыркы чалгыным болуп калды.

Мен: – Кантип туткундан тирүү калдыңыз?

Ал: – Суракта оозума ок атышты.

Мен: – Кантип, эмне үчүн оозуңузга аткан?

Ал: – Куралды таштабаганым үчүн, багынбаганым үчүн – жазалашты, башкача оор жазалоону чечишти.

Мен: – М-м... Айтыңызчы, немецтер сиздин тирүү калганыңызга ишенгенби?

Ал: – Кантип ишенсин, өлдү дешкен. Багынды дешкен...

Мен: – Эмне үчүн ушундай ойлошту дейсиз?

Ал: – Анткени, ооздон атуу алардын өлүмгө кириптер кылчу ишеничтүү ыкмасы...

Чайканадагы дабыштар: – Алгыла, чыныгы палокан-төрө болуптур. Тим эле тилиңди кошо жутуп жибер-гидейсиң, даямына чыдабай.

– Алың Юнус аке, алып жыргап атасызбы?

– А-а...

– Э, жыргап атам дегени эмнеси, чалдын таңдайы иштеп калганбы?

– Иштесе иштеп калгандыр, акыры миң жыл жаткан таш деле бир күнү экинчи кырына оодарылып калат дейт го? Мине, Юнус аке ошо ташча жок дейсиңби, бу кишиники бешенный организм...

– Койчу? А Юнус аке, эмне таңдайыңыз козголуп калганбы, даамын сезип атасызбы?

Баш чайкайт: – Жок, балдар, атылган ок кайра жанчу беле, кайдагыны айтасыңар?

– Баса, жыргап атасыңбы? – десем. «А-а» – дегениңизден...

– Жыргап атканым – силер менен кошо отурганым. Жыргал-шу мага.

– Ошондой: бу кишиге баары бир да, паллоо жеп жатабы, аталага нан туурап жеп тойдубу? Эптеп курсагын кампайтса, болду. А. Юнус аке?

– А-а, ушундай. – Күлүп коёт, – акылым менен гана сезем эмне жегеними, болбосо...

– Арак ичсеңизчи, ачуулугун сезесизби?

– Сезбейм.

– Ие, мунусу кызык го, мас болосузбу анан?

– Көп ичсем, мас болом. Акыры арак ичкеними акылым менен андап атпаймынбы?

– Кызык...

– Минеси кызык уулум, согуш менин өмүрүмү жутам деди – жута албады.

– Бармагын басты. – Жаштыгымы алып калайын деди – алалбады. – Сөөмөйүн басты.

– А-а? Сиз майып турбайсызбы?

– Ананчы, өкмөт имнеге «инвалидность» деп пул төлөйт? – майыптыгыма...

– Э-хе-е, мен билбепмин. Чын айтсам, мага согушка катышкандардын баары эле бир депмин. Али гап биякта дең...

– Ал эми аш сууп атат. Эй, кам келде, сен экөөбүз билбегенибиз али көп, кам келде! Юнус акем о немистин

кыяматынын кыл көпүрөсүнөн тирүү келген адам. Бу кишинин баскан жерине тооп кылышыбыз керек. Ушу Үч-Коргон жамаатында согушка барып, Юнус акемдей тозок тартып, азап жутуп келген адам жок, эй! Муну билбей, селде салынып алып, Арабияга барып келген дамыланы эле башыбызга көтөрөбүз «Аажы» болду деп, мына чыныгы тирүүлүктүн аажысы ушу киши билсек, ананчы!

Элес-элестер... Үндөр...

Терезелерине Үч-Коргондун кургатылган тамекисинин түсүндөй сапсары парда тартылган, анын жарымысы ачык, жарымысы жабык кең залда областтык элдик көзөмөл комитетинин төрагасы Н. Ф. Щевцов кезектеги заседаниесин өтүп жаткан. Ал баягы чытылуу, каардуу кабагын акырындап жазып, айтып аткан кишисине бөтөнчө ылым санагандыгын жашырбай, жаркылдап: – Жолдоштор, заседаниебиздин салтанаттуу бөлүгү бар – деди.

– Йе, элдик контролдо да, салтанаттуу деген сөз угулат экен да? – деген тариз окулат катышкандардын жүздөрүнөн. Үстөлүндө көп олтуруп, оболку мүнөзүнөн жанбаган Николай Филипович: – Өзү көп жылдардан бери жетектеген топтун иш тажрыйбасын жайылткан Үч-Коргон айылдык Советинин алдындагы элдик көзөмөл тобунун башчысы Ташанов Юнус Ташанович СССРдин Элдик контрол комитетинин председатели жолдош Манянкиндин колу коюлган Ардак Грамота менен сыйланат.

Жолдоштор! Биздин областта Ташановдой демилге менен иштеген адамдар кем. Ошондуктан, давайце орундарыбыздан туруп, кол чаап изат-урмат көрсөтөлү, кана! – Ушу киши жүз жашка чыксын, нак жүзгө! – Кол чабышты шатыратып. Ал грамотаны алган, ийилип таазим көрсөткөн сыйлык ээсине кайрылды. – Сөзүңүз барбы Ташанов?

– Бар!

Ташанов: – Жолдоштор, менин жүзгө чыгууму каалап кол чапканыңыздарга чоң рахмат, миң мертем ырахмат. Бирок... – Ал күлдү – Бирок менин эле жүзгө чыгы-

шымды каалаганыңыздар... Мен ойлор элем, бир эсептен жазалаганыңыздар мени-мен ушундайча түшүнөмүн. Эгер мага чыныгы каалооңуздарды кошомун десеңиздер, Николай Филипович, анда мага жөлөк-таяк болгон, жакшы шарт түзгөн кемпирим үчүн дагы бир кол чаап койсоңуздар. О киши жүзгө чыкпаса, мени менен бир болбосо, мен жүзгө чыгып каякка барам?

Күлкү. Кол чабуулар...

Щевцов: (Күлөт) – Айып бизден кетти, Ташанов! Мындан кийин сени эстегенибизде кемпириңи кошо эстеп жүрөбүз.

– Ырахмат.

Анын үйүндөгү үн: – Беш балам бар: экөө уул, үчөө кыз. Кыздарды күйөөгө узаттык. Уулдарды үйлөгөнбүз. Кийинки уулум менен ушул үйдө бирге турабыз, балдарымдын баары жогорку билимдүү. Ушу үйдө 4 коммунист жашайбыз.

– Оо, өзүңүздөрчө уюм боло алат экенсиздер да?

– Ооба.

Жолдогу диалог:

– Убактыңыз болобу, мүмкүн бизге – *Гүлстанга келерсиз мейман болуп? Кебибиз али бүтпөйт го...

– Мүмкүн, барсам барармын. Гүлстанда урушта бирге болгон досум ооруп атыр, ошону көмгөнгө барам деп турамын.

– Көмгөнү дегениңиз кандай?

– Э, анын эмнесин жашырабыз. Өлүм бизди эшигибизден аңдып күтүп атпайбы, биз аны каршы алып тосун алышыбыз керек да акыры?

– М... М..

Мен андан интервью алып жатамын. Бул андан алган алгачкы интервью. Гүлстан телевидениесинде гана көрсөтүлө турган чакан интервью. Күн нуру тамчы шүүдүрүмгө батышы ыхтымал. А Юнус абадан ала тур-

Автор аздек туткан шаары – Ош шаары. Бул анын бардык чыгармаларында «Гүлстан» деп берилет.

ган интервью биздин арабызда мактоого алынып, «техниканын акыркы чыгарылышы» – деп суктанып, колдонуп жүрчү бул № 7-реперторумун пленкаларына сыя бербесин билем.

Мен аны жазсам деп дегдеп, ошону элестетип, ошол купуя ниетти аркалап, эстелик алдында жыргалдуу турам...

Соңу

Малеевка — Москва — Ош 1989-жыл.

СЫРКЕРДИН СЫРДУУ ЖОЛУ

Ошол жылы Айкан эненин төлгөсү тетирисинен келип жаткандай туюлду. Кудай сактасын, тескерисинче деле эмес, тек гана жүрөгүнө ошондой аян келип урунгандай кооптуу боло баштады айланасы... Оттон, суудан баш тартпаган баласы өз көз алдында кичирип, күндөн күнгө иреңден кетип, сыртка чыкса эле бетинин түгү чыгып, башы калтылдап кайра келет.

Бая түнү уйкусунан чочуп ойгонуп кетти. Дегеле үч уктаса түшүнө кирбеген түш: ушул көздөй көргөн кенжеси – Эмилбеги жаткан жуурканынан кыйшайып, башы жастыгынан түшүп, тиякта жатат имиш. Айкан эне чочуй тура калып: — Алдыңа кетейиним, кандай жастыгыңдан ооп калдың, ата? – деп, эле оңдоп жаткырганча шашат.

Ойгонуп кетсе, баары жайында. Эмилбеги ордунда уктап жатат. Бирок, жүрөгү лакылдап, алда неден кооптонуп көңүлү кетип калды. Кийинки күндөрдөн бери баласы маал-маал сыркап жатып калат. Сөөгү тетик эмеспи жаны ордуна келе калса эле кайра ойноп кетет кечээгисин унут калтырып.

«Жаман түштү сууга айтарын билген эне тура калып эле чөмүчтөп суу сүздү да, касыретин айта баштады: – Жаман түшүмдү сага айттым, жакшы түштөн жолдогун! – деди кудум оболтон таазим кылып, нар көтөргүс

санаасын бөлүштүрүп жүрчү тейде. Мындай дегени өзү көрөр жамандыкты эч кимге зыяны тийбеген сууга оодарып жиберейин деген жок. Кантип ошентсин, эл ырыскысы сууга, эл журтту тазартып турчу мүлккө кантип кылапатчылык кылат? Кантсе да, тазалык башаты эмеспи, тогуз томолонсо, чөптөн-чардан илээшкен илдеттен тазарып алат» – деп туюнду өз дилинен. Оболтон жерсуу адамдын өбөк-жөлөгү. Ушу төшү түктүү жер адамды кыйшайса жөлөй алат, жыгылса, көтөрөт. Булганса чайкап тазартчу, кадимкисине келтирип, жылдызын келиштирээр да ушул тилсиз суу. Ал адамдын таза ниетин бөлүштүрөт, өзүндөй аруулукка чакырат.

Айкан эне шоңшоюп, уулунун баш жагында отурду уйкусу качып. Ал аны качыра тиктөөдөн айбыкпай, эми кайра бет алды согулчу турмуштун добул-шамалына каржайган денесин тосуп турган шекилдүү эле...

Нарытан зирек төлгө десе төлгөсүнө, төп десе акылына ишенген кемпир азыркы түшүнүн аянын боолголоп. өзүнчө табышмагын жандырды.

Жастыктан кыйшайып калганы кантсе да, ооруп жүрөт эмеспи – ошонусу. Оңдоп жаткырганы – албетте өзүмө байланышат, айыгар-айыкпасына өзүм себепкер болом, ким болмок эле анан?... Оорусу сүзөнөктөп барып, даба табат.

Үшкүрүп алды, – Э, кудурети күчтүү Кудайым! Жаңылдымбы, жаздымбы? Неден тайгылды пендең?... – Кайрадан түшүн эстеди, – кокус көтөрүп жаткыраарда колумдан жылмышып түшүп, ордуна жаткыралбай калсам, эмне болмок? Анда Эмилимен айрылып калмакмынбы? – Нары жагын эстөөдөн жүрөгү заарканып кетти кыжаалаттыгы башын аңтара тээп...

Туруп, багымдат намазына камданайын деди эле, ага узак экен. Уктай албай (Ушундай түштөн соң, уктап болобу?) мекчейип жата берди. Баласын бүгүн көрүп ат-

кандай, сугун арта карап коюп... Сугун артып, сүйүп эле караса не? Аял олтурбайбы, дагы кандай илдет-мээнет торой чалар экен деген тейде. «Бир жаның миң болгурум!» – деп тоорулду баласына, – башың таштан жаралсын. Жараткандан башка аргам жок. Пенденин колунан не келет? Пендесинин колунан келсе, эбак камырдай жууруп, жасап-түзөп алмакпыз да...»

Кемпирдин эбактан тутунган каада салты бар. Ошонусунан тайыбай, пирине ишенгендей ишенип, чийинден чыкпай жашап келет. Жамандык-жакшылыкты алдын ала көрө билет, Кээде ошонусунан купуя канаат алса, кээде кадимкидей азап чегип, жамандыкты болтурбоонун, алдын алуунун алапайында түйшүк тартат...

Өткөндө дагы бир түшү алдастатканы бар: ушул эле үйүндө имиш, эмнегедир бөлмөлөрү тарып, анысы аз келгенсип, караңгы тартып, дагы бир жаманы чырагы үлбүлдөп, өчкөнү турат имиш. Кемпир күймөнүп өйдө болот. Чырагынын билигин көтөргөнү үйрүлө калат: – Ботом чыракка эмине болгон, мынча үлүңдөйт? Өчкөнү калганы эмнеси? – Билигин көтөргөнчө, мойсопут аксакал пайда болот.

– Бул сенин чырагың! – дейт ал айбаттуу үн катып – эми сенин чырагың караңгылай берет, жарыбайт эми. Сенин чырагың – бул.

– Ботом, коюң, антип оозданбаң. Кантип эле ошентсин?

– Сенин чырагың. А-а... Мойнуңа ал, ошону айтканы келдим. Оңдоп караганча, мойсопут көздөн кайым болот.

«Бул эмнеден аян? Эмненин нускоосу?» — Жүрөгү атып калды. Илгиртпей баамына урунтту. «Чырак-өмүр! – деди чечмелеп, – өчпөй калганы жакшы болбодубу. Өчүп калса не демекмин, кандай арга кылмакмын. Караңгылай берет» – дегенине да ыкыраарым бар. Алтымыш ашкандан кийин өмүр караңгылашпай эмине болот? Марага жакындай берет да! Айтып берчүм туура эскертип

жатат. Пенде эмеспизби, алысты көздөбөй, даярлыгын көрө жүрсүн деп атпайбы. Ак сөз эмей?..

Түшүндө айтып берчүсүнүн (Кемпир өзү ушундай атайт) аянынан Айкан эне дагы бир маанини суза билди. «Чырактан – өз өмүрүмдөн коркпойм. Алган күнү алса, алып кетээр, андан баш тартмакмынбы. Өлүмдү унуткан пенде пендеби?»

Мени алдастаткан, коркуткан нерсе башка. Түшүмдөгү үйдүн караңгылашканы бейжай аян. Ал үйүбүздөгү өкүм сүрөр жагымсыздык. Дегеле караңгылык жакшылыктын жышааны эмес да... Ал чырак менин өмүрүм болуп көрүнгөнү менен асили менин чырагым – Эмилбегим эмеспи. Үйдүн караңгылашканы – Эмилиминдин ылаңдаганы. Кудайым ошол караңгылыктан сактасын. Эмилимин ооруп, сабылып турса, мага жарык күн болмокпу. Чак түштө түн түшүп калбайбы Теңир!

Ушундан эки күн өтпөй Эмилбек ичим ооруду деп, мектептен эрте келди. Айкан эне баласын күмөнсүй карай, сабырсыздана кетти.

– Кантип ооруйт, бурап ооруйбу?

– Туруп-туруп ооруйт. Ооруганда отура каламын, баса албай.

– Алдыңа кетейин, мага не бербеди сенин ооруңду. – Көйнөгүн көтөрүп, киндигинин тегерегине алаканынын отун койду. Бирер ирмемге сылай кармады да, анан акырын ашказаны ченди сылагылай баштады.

Киндигинин тушу катуу эле. Кандайдыр дүпүйгөн өңдүү.

– Киндигиң мынча катуу, ата? Суугуң ашып кеткен окшойт? – Эми баласынын жүзүнө көз тикти. – Баса, көзүңүн агын кара, мынча агарган сууктук ичкен кишиче?

Кемпир эсней баштады. Оозун чоң ачып, жаагы карышканча эсине берди. Жоюп кирди баласын, көпкө жойду.

– Асит-сук да бар балам. Оголе көзгө жакынсың. Элдин балдарына таш тийбейт. Сага эле тоорулуп турат таап алгансышып... – Эснегенде көздөрүн жуумп, адатта баласына жат сөздөр кайталанат: «Отуз омурткадан, кырк кабыргадан чык. Сук кирне болсоң чык. Ач кирне болсоң чык. Базардагы балта-бычак кармаган, жалмандаган каспка бар, шаркыраган сууга бар... Менин илмийген баламда эмиңең бар? Чык кирне, чык!»

Баласы башын ийкеди. Өнү куп-куу эле.

–Көңүлүң айландыбы, кускуң келеби?

Ошо. Кирне кирген. – Анан ошонусунан да чочугандай санаалуу унчугат. – Кирне эле болсо майли дечи, өтөт – кетет. Кудайым такпайиңи бекем кылсын. Такпайдан айтсын сага. Жашыңда берсин мээнетти, карыганда берсин дөөлөттү балам. Кудайымын көзү түз болсун – башка аргам жок! – Чачпактарын шарактатып, өйдө болду. Эшикке чыгып, айбандын шыбында катылып кургатылган түйдөк-түйдөк байланып турган чөптүн бирөөн алды да, ысырык салганы калды.

– Ысырыктап коёюн, көзү жамандан оолак болсун балам... – Түтөтүп, балага түшүнүксүз нерселерди күбүрөнүп, башына тегеретти да, түтөткүнү бурчекке коюп койду.

– Суугуң ашыптыр. Майга кууруган умач аш кылып берейинби сүт катыктап? – Супурасын жая баштады, – А, ата?

Табити чаппай турган. Апасынын көңүлү үчүн эле баш ийкеген болду. Ансыз деле мындай умач аштарды иче берип көңүл калды болгон. Аздап жаны сеп алганга көздөрүн бакырайтып, санаалуу жатты. Жана мектептеги дене-тарбия мугалиминин сөздөрү кулагына шак этти.

– Жанузаков! – деген ал, бүтүгүй көздөрүнөн ачууланганы, же ачууланбаганы байкалбай, – качанга, чек ошентип жүрөсүң? Ооруканага жаткының, сеники желудоч-

ный... «Желудочный» дегенине жарытып түшүнбөсө да, анын ич оорусуна байланыштуу экенин аңдаган. Ошол сөз баланы басынтып койду. Ыйынып-ычкынып атып, бирге окугандар менен бирер көнүгүүлөрдү жасаган болду. Иреңи бирде кубарып, бирде көгөрүп атканын агайы байкаган. Ошентсе да, жанагы сөз кендирип кесип, бала өзүнчө кичире берди. Алдын тороду. «Сен эми аларга тең эмессиң» дегенсиди. Аны айткан сүйүнчүлөгөнсүгөн агайын да жек көрө кетти. Мындайда үшүгөнү бир тең. Өзүн, ашыкча жаралгансыганын жек көрдү. Балдар ыргытып аткан гранатанын сабын кармап албай калганына өкүндү. Качантан бери өйдөңкү класстарчылап «Граната ыргытабыз» деп келишпеди беле.

Ийининдеги пагонунда эки жылдызы бар, мыкчыгер Кара-Колдук орто жаш агайынын өкүм сөздөрү анын али мектепке бара албасын айгинелегендей, кулагында жаңырып турду...

Эртеси. Жумшак кар учкундап жаап жатты. Айлана бозоруп көрүнөт, айылды курчаган тоолор узун-туурасынан чубалжып жаткандай.

Айкан эне сүйлөнүп калды: – Кыштын мойну узара турган болду. Кандай кылса да Кудайдын эрки, эмине кылам десе Эгем – пашам өзү билет.

Кантип калыпсың балам? Түйшөлүп уктадың окшойт. Тишиңди кычыратып эле сүйлөнө бердиң ата?...

– Кыйкырдымбы, апа? Ы-ы... – Өзү-эстей калды – Түш көрдүм, апа. Мектепке кетип атыпмын, балдар те Тилен абанын үйлөрүнүн жанында баратышкан имиш. Кыйкырам: үнүмдү угушпайт. – Тура тургула-а! – дейм. Ботинкамды кийип сыртка чыкканымча эле асманды карасам, күн түш ооп калган имиш. Кечигип калдым деп кыйнала бердим. Кыйкырсам үнүм кыйылдап, же угулсачы...

Айкан энени ой басты. Ага баары дайын эле. Сыркап жүргөн баласына айтып не пайда. Тек гана ой терметкен калыбынан жазбай, кобурап койду.

Анткени менен ичим тап. «Гөдак баланын түшүн кара да, өзүн кара. Ушуга пашараат кылбаса не? Ала жипти аттабаган маалы эмеспи. Көргөнү көргөндөй, болгону болгондой келет буларга,» – деп эңшерилип алды.

Түшкө маал эшикке чыккан баласы ичиркенип, өңү куп-куу болуп кирип келди. Үндөбөй түпкүчтөй түйүлүп жатып калды. Кыңкыстабады да, тек гана, өз дартын өзү көтөрөйүн дедиби, чүмкөнүп жатып алды.

Кээде гана туйлаганы билинет. Эринин кесе тиштеп алган. О дем менен бу демде аянычтуу онтогону, маңдайынан муздак тер чыбырчыктаганы байкалат.

– Эмил! Эмине, жаның ооруп атабы, ата? – Ачып көрүп, чочуп кетти. – Мынча чекең муздак? Колуңу бери кылчы, атам! – Тамырларын кармады. Дирилдеп, секирип согуп атыптыр. – Атаны айланайын-а! Бир балага окшоп, бакырып-чакырып койсоңчу айланайын. Мээнетинди алайын, мээнетинди. Сенин сабырыңа деле берет Кудайымын көзү түз болсо...

Сол колдун тамырын кармады: Ушул тарабың окшойт ооруган?

Баласы баш ийкеди. – Мындай оодарылып жат, күч келбей турган болуп. – Мууну кеткен, шалдыраган колдо-рун кармалап, сылагылап жиберди баласынып оболтон таныш манжаларын. Ичинин сол тарабын алаканынын оту менен назик эзгилей баштады.. Кыйлага ушинтип олтурду.

–Кичине сеп алайын дедиби жаның? Алаксыдыңбы, ата?

Баш ийкээрин ийкеп алып, оорусу кайрале башталарын эстеп, ошондон коркуп атты баласы.

–Умач аш кууруп, ичиңе тартайын балам! Суук өтүп калган окшойт? – Чачпагын силкип алды супура-сын жайып атып, – мага эле берип койсо не? Баламын кызыл жүзүн саргартпай, магеле берип койсо, канеле? ...Кудайым такпайиңи бек кылсын. Гап такпайда ба-

лам. Кудай сүйгөн пендесине оору сунат имиш. Ушул күндөрүнүн оозурун көрсөткүсү бардыр? Саргара жортсоң, кызара бөртөсүң... – Ун элеп, муштумдай камыр жууруп атып, кемпир сүйлөнө берди. – Эртегече чыда балам, түшүмдө өлүктөр менен көрүшүп атыпмын. Өлүк менен көрүшсөң, тириктер менен учурашасың деген. Бүгүн-эрте Абдибаитим кирип келет окшойт Чөгөмдөн. Догдур-погдурга салсакпы сени.

Өзүңкү өзүңө эм болбойт балам. Менин эмим сага жукпайт. Ичтеги ооруну догдурга салган оң. – Кайрале кемпирди ой басты. Ал кадимкидей кыжаалаттануудан алыс эмес эле.

– Же молдо-кожого салсакпы? Ит-куш кирбейби балам түш-пүшүңө?

«Шык» – деп койду баласы. Мурдалары киргенин эстесе да, азыр аңыз кылып айтуудан корунду. Ит-куш менен ичи ооругандын эмне тиешеси бар деди окшойт.

Кемпир бир учур ушул айылдык молдого алып барганын зааркана эстеп алды. Аны эсепке алгысы келбей, не теңсиңбегендей: – Асли молдо-кожолук деле «жүгүң» жок сенин. – Өз сөзү өзүңө жакпагандай, тырчып алды.

– Ушу күндө молдодон да, нысап кеткен. Колунду карап турат тим эле бергени барсынып. – Ары жагын уулуна айткысы келбей, ичинен күнкүлдөй берди.

Ары жагы айтууга болбос эле. Сыркап жүргөн баласы андан бетер чүнчүп, кемпирди түйшүккө салары бышык болучу. Тек гана «күрөккө турбас сөздү айтат» – деп тим болду.

Өзү баскан өмүрдүн «узун» сабагы каркырадай тизилип өттү көз алдынан... Ал андан эм алган, мүргүгөндө багыт табар жол издеген. «Оорубаган адам Кудай менен не иши бар» дегендей, Айкан эне ошол жашоо мыйзамы менен кошо жетилип, көзү каныккан-ооруп көргөн, оорулууну айыктырып көргөн. Мына эми «Акыл жетсе, ал

жетпейт» болуп табыптыктын көзү менен карап, «Өзүм-кү-өзүмө эм болбойт» – деп моюн сунуп, ичтен сызып муңканып отуру...

Бадырактар түйүлгөн умач аштын камырларын какшыган казанга салып, капкир менен аралаштыра баштады. Сүйрү, тунуке меште «ичегиге» – деп, анда, мында отун аралаштырылган тезек жагылат. Казандагысын аралаштыра берип, кемпир дагы санаага жеңдирди: – Кана эми Дубанамдай адам болгондо ушу Атазакка окшогонго кар болмокмунбу. Эшигин аттамак эмес элек. «Өрдөк жокто чулдук бий» болуп, теги ушулардыккы өттү.

О-о, Дубанамын баскан жолуна таазим кылсаң, аздык кылат. Баймуратымды илгери Дубанамдын этегине салып, тилеп албадым беле? Балдарым турбай, көз жашым көл болуп жүргөн маалым.

Ыйлап кирип бардым. Этегине тооп кылып, арманымы айттым аттын келдесиндей. Дубанам чындап боору оорудубу, колун аста жаңсап, «кой жетишет» дегенчелик нускоо билдирди.

– Берер Кудайым. Тилек тиле пендеси, – деди москоол гана, – ниет кыл, ниетке берет – супурасын курук койбос...

Кемпирдин умач ашы менен кошо ойлору бирге куурулду: – Башың баш, багалчагың кара таш! – деди сүкүт салып. – Дубанама тил тийгизгендер эминен болду? Мойну үзүлүп, өрүктүн башында калды. Ана, Дубанамды азил көргөндөрдүн күнү! Зикир-Төө өйүздө ыргыштап турган маалында ушундай болгон. Айткан күнүнө жетпей мойну үзүлүп кеткен Дубанамын бир ооз сөзү менен. О-хо! Адамдын башы – Алданын ташы...

Канеле эми Дубанамдын Кытайдагы баласы келип, атасынын жолун жолдосо. О кишинин карамати өзү менен эле кошо өтүп кеткен эместир? Кантип эле ошентсин, жугу калгандыр журтуна. Аккан арыктан суу агат. Бардыкы-барман менен, жоктуку арман менен...

– Ке, ата, өйдө болчу. Ысыгынын мизи кайта электе ичиңе тарта коёюн.

Айкан эне куурулган умачтарын жеңчеге орой салып, көөнө оромол менен баласынын кардына коюп, таңып салды «шыпаасын берсин» – деп.

Шыпаасын бердиби-бербедиби, баласынын туйлаганы басылып, көзү ызгып кетти.

Эмилбек көп уктаган жок. Бирер жарым саат өтпөй, ичин кармалаган, ооруксунган, түктүйгөн кейпинде апасынын заманасын кууруп, туйлай баштады. Оорусу эми башкача ырабдайга өткөн шекилдүү. Кандайдыр киндиги катат да, ошол тушу бурап ооруп, анткенинде дем сого албай калтырап туруп калат. Анан ал «өтүп» өтүп кетет. Биразга жаны ордуна келери менен жанагысы кайра катып, ошол жанын жеп ооруп кирет. Өң-алеттен, күч, кубаттан кетирип, анан аери жумшара түшкөндө оорусу басыла калат. Сыягы, кандайдыр ичегиси түйүлүп калабы-бала аны аңдай албай ал эмес, аны аңдоого да, алапайы келбей, жаны менен алек болуп көзүнөн чаар чымын учат.

Анысы «өтүп» кетет. Эми кийиикиси кандай кармаар экен? – деп, үнсүз кирпичинен жашын шорголотуп, ананкы «өткүнгө» камынып, тиштенип олтурат. Баласынын кыйноодогу мындай түрүн көргөн эне Кудайга жалынып, түгөнүп бүтөт. Кантсе да, бала эмеспи, кыялкечтиктен куру эмес. Ошол «өткүндөр» арасында ар кандай тилектерди тилейт. Кудайдын боору ооруй турган кейпин те обочодо туруп алып, кароого урунуп көрөт. Мындайда ал эки сүрөттү көрө алат. Бирөөсү жер титирегендеги булардын үйүндө «Алла-Кудайлаган» жан соога өкүм сүрөт. Экинчиси, жайкысын булар жайлоого чыкчу. Катуу жааган жамгырлуу күндө – утур-тетир соккон катуу шамал кошточу. Булар – балдар аңдайда түндүк боону жерге ныгырышып кармашкан тейде Кудайга жалыны-

шып, алда кимдерден купуя тилек издешчи, кошуналар келеби дешсе, алар да, чатырын аман алып калуунун алапайында зоңгурана ыйлашып, бу конушта тири укмуш аянычтуу сүрөт кайталанар эле. Анан апасы өөндөн жете келип, күн ачылгандай боло калчу.

Айкан эненин Эмилбеги өзүнүн-өзлөрүнүн Кудай жазалаган кебетесин ушундайча элестетүүгө кам урганда кийинки «сокку» баш-аягы түгөнгүстөй жан соогалатып кирет. Мындайда булардын үйү онтоо менен Кудайга жалынууга жык толуп калгандай сезилчү...

Экөөнүн башында эки башка ойлор «тизгин» какчу. Айкан эне баласына жармашкан каргаша оорудан кантип арылуунун жолун ойлосо, Эмилбеги ушул дартка кантип кабылганын издөөдөн баш тартчу эмес. Баса, ал башынан ушундай араң жан-оорукчан өстүбү? Жок, башынан тиригираак, ардемеге ыкчыл, «балдардын шогу» делинген учуру да көзгө ташталганы болбоду беле? Болгон. Жо-о, бу капилетке чалдыгардан мурун, жайлоодо экенинде да ага тушталган оору Эмилбекке «мөөрүн» басып өткөн...

Жайлоонун толуп турган убагы болчу. Айкан энелер койчулар менен жанаша үй тигип, жайлоого бирге чыгышчу. Короонун азап-тозогун бирге көтөрүшүп, жыргалын кошо бөлүшчү.

Түшкө жакын кой-эчкилерди камашат, саан башталчу күндөлүк ташпиши менен. Кошунанын балдары чиедей жаш эмеспи, мындайда Эмилге окшогондорго түшөт кой-эчкилерди тутуп келип саадыруу. Көгөнгө тизилген козу-улактарды оболу коё беришип, эмизип ийдиришкен соң, кайра козуну кармап турушат саап болгончо. Анан коё беришет дыргаяктатышып. Чата койлор буттарынын манжаларын эзилте тепсеген күндөр аз эмес...

Ызы-чуу эки саатка созулуп, саан аяктайт. Сүзүлгөн сүттөр флягаларга куюлуп, дароо ат-өгүздөргө жүктөлүп, төмөн кетет Арча-Мазардагы кабыл алуу пунктуна.

Күндө ушундай машакат, анткени менен айран-каймак-ка маркышып, оозунгандар кымызга тоюшат жайлоонун каадасы боюнча...

Бир күнү эле Эмилбек апасына даттанып калды. Эзели «биерим-тиерим ооруду» деген бала эмес эле. Кабак-кашым дебеген бала анан эле көзүн жашылдантып турса, кемпир кабатыр болбой коёбу?

– Иттин буту оорусун, балам...

– Бутум эмес! – деди баласы ачырканып, – такымым.

– Кантет? Такымым? – Жүрөгү оозуна кептеле түшкөндөй, чочуп кетти. – Кана көрсөтчү, ата!

Эмилбеги олтура калып, багелегин түрүп жиберип ийри такымындагы тамырдын үстү чендеги сөөмөйдүн учундай бөлтөйгөн, кызыл шишикти көрсөтө берди.

– И-ий жериң түгөнгүр десе! Болду эми көп кармалай бербе. Кейий кетти – Баягы аты жамандан турбайбы. Ооруйбу?

– Кечээтен бери ооручу болуп калды басканымда зың-зың этип...

– Шишиги эми торлоптур. Мейли эми жаранын жакшысы болчу беле. – Өйдө болуп атып, өчөшкөндөй кобурады.. – Ит коруган жерге чычат имиш. Чыккан жерик карабайсыңбы түгөт-түн...

Эми жакшылап бышырыш керек экен.

Эмнени, кантип бышыарын баласы түшүнбөдү. Бирок, дүңүнөн кандайдыр катаалдык күтүлөөрүн купуя сезгендей болду.

Эмилдин эңсеси сууп, күндө «аты жаман» оору менен алышат. Күн өткөн сайын күч алууда оорусу. Шишиги көбөйүп, такымы толду, анткен сайын согончогу артына ийилип, катып калчу болду. Басканда чолоңдоп, кээде сол буттун учу жерге тие калчу эле эми биротоло артына тартылып, жаа сымал катып калган шекилдүү. Айкан эне мындай жарааттарга көзү канык эмеспи, шашпай

«ийине» жеткирип, шишигин бышырайын деп чечти. Баласынын көөнүнө карап шашылса, артык кылам деп, тыртык кылып алчудай. «Майып кылып албайын» – деп, бар кудуретин ушуга чыгарды. Тоонун дары чөптөрү, айрыкча ак чыйырдын түбүн көөлөп келип, ошонун тамырын тартууну унутпады. Билгенге бул бир табылгыс зат эле. А табылгыс нерсени чийинден чыкпай туура колдонсо, ашык атат. Кокус бузуп алсачы. О-о андайдын көзүн ары кылсын! Анда иш теңирден тескери кетет.

Кантсе да, бала эмеспи-ойноо бала. Күндүзү ардемеге алаксып, ооруганда талып олтура калып, анан сөкүрөңдөп басып кетет. Аксап жүрүү кимге жарашсын, ошентсе да көзгө үйрөнгөнсүп баратканы кызык. «Ушу бойдон сакайбай, майып болуп калса – өлбөдүмбү» – деп, Айкан эне байкуш Кудайдан миң үйрүлүп тилейт, айыгып кетишин.

Кой саан маалында койдун башын кармап бергенге же акырын аксап басып барып көгөндөгү козуну агытып жибергенге араң жарайт. Дыргаяктатып кой тутуп келүү, ыргыштаган эчкилерди кармай койгондон жүрөкзадаланып турчу болду. Түйшөлгөндө, күчүркөнгөндө эле бутунун башы титирей түшсө, жаны чыгып кетчүдө бакырып ийет.

Күндүзгүсү эптеп өтүп кетет. Бардыктан оор түн келет өчү бардай ачуу жүктөп... Эл тегиз уйкуга кирип, жайлоо Айдын жарыгында үргүлөп турганда башталат Эмилдин бутунун оорусу, лукулдатып жанын жеп кирет. Ал барган сайын күчөй берет. Уу-Төрдүн чокуларынын аркасынан Ай көтөрүлөт жанагы күнүрт парданы сыйрый таштаган.

Оорудан деми кыстыкканда алаксысын үчүнбү, же тек гана жан жакка карап, көңүлү ачылсын дегенби, апасы Эмилбек жаткан туурдуктун этегин көтөрүп койгон. Ошондон баш көтөрүп, теребелди жалдырап тиктеп жата берет. Ничке-Суунун суусу көрүнбөгөн каралжын тарткан колоттору, арча жамынган кырлары, (Жарыкта демейде

көрүнчү боору күйүк, карт арчалары) төөнүн мойнундай койкоюп жаткан Ноороздун чокулары, Алтын Казыктын төбөсүнө чамалаш жаткан Сары-Жон, Үч-Талдын арчалуу кокулары, эң бериси мобул мурунга тийип турчудай сезилген Найза-Кырдын Айдын көлөкөсү түшүп турган кырлары—мүлдө кооздук Эмилбектин оболкудай жүрөгүн толкутпай, ошолор табалап жанын эгөөлөп аткансып, серт көрүнөт. Кана эми, көңүлү чайыттанып, алда неге дегдеп турганда бу чөлкөмдү карап ырахаттансаң ага эмне жетсин-ов!

Бая чыккан Ай тоо чокуларынан аркан бою көтөрүлүп, батышка билинбей жылып баратты. Калтылдап сапар алган Ай «Чалкада» жалгыз мунар тоолор үстүндө озондогон баланы аяган, ага чыдамкайлык тилеген өңдүү. А кокус Ай батып, теребел бир кылка караңгылыкка төнүп кетсе, эмне болмок? Анда бала бутунун лукулдаган оорусуна чыдамы жетер беле да, табият ага кошумча кубат бере алар беле?... Ах, чыдамкайлык, бир эле сен Эмилбекке медегер боло аласың го чиркин! «Чалкада» эки боз үй Айлуу түндө алыска караан берет. Анын ылдыйкысында бирөөчөй аянычтуу үн: Айкан эненин баласы — Эмилбектики экенин билсе, бир Кудай билет, анан эле ушул боз үйдүн өзү.

Оорусунан чабалактаган бала тиштенген, озондогон, онтогон калыбында ары-бери оодарылат. Согончогу шай көчүккө тиердей болуп, аярлап таңылуу.

Баланын жастыгынын башына ал жаштайынан жакшы көргөн тамактарды белендеп коюп койгон апасы. Каймак, куймак жана кара жыгач кеседе мычкыма турат. Аларды сугунуп жеш кайда? Көздөрү оорунун залынан кысылып, энтигип араң туру бала...

Жайлоонун серүүн жели анан эле Айдын чыгып, сапар алган багытындагы айкүрлөнгөн тоолордун кебетеси балага дымак байлатып, купуя кубат бергендей тейде дөөлөттүү шаңкаят...

– Балама күч-кубат бере гөр, Эгем!... – Эне жалынычтуу шыбырайт. – Карыштын жары Кудай. Кудайдан

башка аргам жок... Берген да өзүң, ала турган да өзүң...
Кандай айла кылайын?...

Эки колдоп жастыгын мыкчып, төбөсүн жастыгына сайып алып бүкчүйүп, көмкөрөсүнөн жаткан баласынан аёлуу сурайт: – Кыйналып атасыңбы, атам? Жаның саал арам алайын дедиби? Мизи кайттыбы оорусунун а, ата?

– Жо-ок! – дейт баласы ырдап аткан өңдүү онтой жооп берип. Жо-о-ок!

– Атаны мээнетинди алайын-ай! Кандай арга кылсам-а?...

Баланын ыры-ыйы. Баланын ыйы-ыры... Жан талашкан кейпинде баш көтөрөт да, керегенин төрт чарчы көздөрүнөн теребелди аёлуу карайт. Ошенткенинде бир азга үн-сөзсүз боло калат жаны жай алган таризде. Тоолор да дем сокпой, уктабай аны тиктеп турган өңдүү. Бара-бара лавылдап соккон муздак серүүндүк эргилчек тараптан сойлоп кирип, куйкалагансыган таңылуу бутун желпип өтөт...

Ак чайырдын тамырын жанчып бутуна койгон күндөн тартып, баласынын тамырын кармап, шишиктин жетилишине–ириңдин сыртка тебилип бөлүнүп чыкканын баамынан өткөрүп олтурду кемпир. Эми саналуу гана күн калды жаруу керектигине. «Чебер кол менен кадик көз адам болсо, – деп ойлоду ал. – Болду, Кудайым оң салса, уулум куландан соо айыгып кетээр эле... Неси болсо да чыдады балам, чыдап берди.

Асили ага, аны жарганга өзү деле жарар эле. Бирок, кантсе да аял киши. Анүстүнө бу түгөнгүр такымдагы кош тамырдын ортосуна чыккан. Жарганда ошону аярлап жаруу керек. Кичине үстара тайып кеткен болсо, тамыр кыркылып бала өмүр бою майып болушу бар...

Акыл чайкап олтуруп ага айылдагы уста Абдирөсүлдү дитине кондурду. Туба албаган бээни кош колун салып аман туудурган уста табып десе табып. Андан өткөн ка-

дик көз адам жок. Ойлой-ойлой анын да айласын таап койду кемпир.

Бир жаман жери аны биякка чакырып келе албайсың. Баланы алып баруу керек – башка арга жок. «Сааты келгенде көрө жатармын» – деди сабыр тутунган каадасында...

Ай «Чалканын» кылда чокуларынан өтүп, батып кетет. Айлана маин караңгылыкка малына калат.

Эмилбектин эрмеги түгөнгөнсүп, онтоосу басаңдап барып, көздөрү илинип көшүп кетет...

– Чоң эне балаңыздын буту кантип калды? Түндө уктабадыңыздар окшойт? – Коңшусу Азийпа келин кирет эртеси.

– А-а, Кудага шүгүр. Чыдап атат да балам бечаракандай айла кылалык анан?...

– Сабыр кылыңыз чоң эне, сабырга бериптир дейт го.

– Батмандап берип, мыскылдап алат имиш ооруну Кудайым... – Кемпир келиң-алың кылганы чачпактарын шалдырттатып козголот түнкү түйшүккө зынаралгысы келбей. – Эми көзү ызгыды балам бечаранын...

– Айланайын, таза жабыр тартты го? Мынаву ойгонгондо берип коюңуз балаңызга, эне! – Майлуу каттаманын үстүнө коюлган тизим данекти узата берет.

– Айланайын, тек эле койбопсуң муну... Балдарыңа бербей...

– Жөнү болчу беле эне, сиздин баланын жегени, биздин балдардын жегени. Кушкер көрүп жеп алсын, кубат болот.

– Ыбрахмат айланайын, балдарыңдын күнүн көр! – кемпир чындап ыраазылана кетет. Анан ичинен «Сыйласаң – сый көрөсүң» – дилинде жатталган оюн кайталап. Баласы чымкор эмеспи, ансыз да чыргоо неме тамак тандап, айласын кетирчү болду.

Как өрүктүн данегин кырсылдатып чайнаарын, кушубак болорун ойлоп, кошунасына нарытан ыраазы болду.

«Сыйга–сый, сыр аякка – бал» – деди кызындай көрүп калган келин жөнүндө демдене түшүп.

Шыбырт чыгарбай, боз үйгө кирип чыгып атты кемпир. Баласы ойгонгонго дейре уйларын саап, гүптү бышып, майын алды. Эрте жыйынды. Анан чайга кошунасын чакырды да, бирге нанүштө кылышкандан кийин сыр төктү жария: – Балам экөөбүз талаага жөнөйбүз бүгүн! – деди сүйүнчүлөгөндөй, бир жагы баласын кыйалбасы үчүн кабардар кылайын дедиби – ушинтти.

–И-й, ботом, кантип барасыздар? – Азийпа келин чындап чачуду.

– Барабыз. Барбасак болбойт балам. Эмилимин жарасы аш алып бүттү Куда кааласа. Абдүрөсүлгө апарып карап туруп жардырбасам, кантип чыдамакмын?

–Кантип апарасыз анан?

Кемпир камырабай күлдү: – Э, балам, чоң энең анын да камын көрүп койгон. Кантип жөнөчү элек балам бир эшекке минет, мөн бир эшекке. Кете беребиз «Кайдасың – Абдүрөсүл?» – деп...

Баласы баягы калтек жипке тизилген данекти жеп жатты бейкапар. Жарасы аш алып бүткөнү ырас окшойт, бою жеңил тартып, негедир оорусу байкалбагандай.

Жолго деп азык-оокат алды ичкен-жегенге, анан эшектерин токуду. Бирөөн кошуна кызына карматты да, экинчисине баласын мингизмекке орун саздап калды. Ээрдин үстүнө негедир аелуу кармап, кемзелин жапты. Көрсө, анын иши бар экен. Кемзелдин эки кол батчу жеңин үзөңгү кылып пайдалангысы келген экен – мунусу баласына да жагып калды. Мингизип, бир бутун үзөңгүгө, берки оорулуу бутун (Чыгырык болуп калган эмеспи) жанагы кемзелдин жеңине аяр такап, аны үзөңгү кылды. Муну баласы да биле койду. Жана салаңдап турганда ооруксунган буту эми кемзелдин жеңине катылганда кантээрин, жаны сеп ала түшөрүн байкап сүйүнүп кетти.

– Эми «Чү» – дечи балам? – Алдыга түшүп, жол баштады.

Бала «Чү» деген жок. «Кыдыңдап кеткенде кантээр экемин» – деп, коркуп турду. Кудай жалгап, ооруганын анчейин сезе бербеди. Кескин ылдыйлай түшкөндө, эшеги мүргүп кеткенде гана зыңылдап ооруп калат.

Орто-Конуштун кыялдарынан эңкейишти. Кыска бурулганда оорулуу бутуна күч келип кетеби, капилеттен кыңкыстай калат.

– Чыда балам, өөнгө түшүп алсак болду, кыйналбай кете бербиз, кыркына чыдап бирине чыдабайсыңбы. Чыда, ата...

Бир кылка жолдо эчтеке эмес. Баланы алдастата турган татаал жол Мойноктун кыясы. Кемпир муну алдырттан туюп келатты. Эмнегедир Кыянын Сабы жаккы жолго салбады. Мында татаал кыялар аз болгону менен өөнгө түшкөндөн кийин да жол узарып, Уу-Төрдүн жайылып аккан суусунан бирде ары өтүп, кайра бери өтүп, буларды кыйнамак. Ошондуктан, Мойнок жакка салып жол арбытканын баласы да, артыкбаш көргөн жок.

Күн аркан бою көтөрүлүп калган. Адегенде эле таптуу тийип, бүгүн да куйкалачу түрү бар. Өөндө ийрилиш аккан ак чач суулар ар ашууларга чыгышканда агарып көрүнө калат. Ылдыйтадан сыдырым жел согуп, миң түркүн жайлоонун чөптөрүнүн, табылгы, карагандардын гүлдөрүнүн жыттары аралаш каңылжаарга өрдөйт кыялды сабалатып...

Сары айгырлар жол улашат «чырт-чырт» чырурлана»... ырын ырдашып.

Айкан эне купуя корккон Мойноктун кырына келишти.

– Чарчадыңбы, эс алып ал. – Эшектердин башын ылдыйыштан жогору каратып коюшуп, эс алган болушту. Бир азга жаны жыргап, артыкча ырахатты сизди бала. «Оорубай жүрүү кандай жакшы» – деген айтылбаган сөздөр окулат

анын жүзүнөн. Мойноктун тикчийген чокусун, маңдайдагы аркайган Алтын Казыкка уланчу бир кылка зоолорду ачыркана карайт. Быткылдарында жапыракай арчалар, топ-топ долонолор көзгө ташталат. Баарысы көзгө тааныш, баарысы оорубаган жанга булактын боюндай жагымдуу. Тим эле кол булгалагансыйт «кел берилеп...»

–Кеттик эми. Оңдонуп отуруп ал, балам. – Кемпирдин эшеги кыдындап, жолго түштү. Калың арчалар арасындагы кыялар кыска-кыска бурулат. Баласына – оор келбесин үчүн ар кыянын башына келгенде улоолордун ноктосун тартып, эс алмай болушту.

Бурулуштарда тобурчактуу арчанын шактары Эмилбектин маңдайына самсаалай, тие калып жатты... арчалар тобурчактаганда бир ажайып жыттары буруксуйт эмеспи, жайлоонун даражасын ашырган...

* * *

– Ох-о, таза ийине жеткирипсиз го, эже! – деди Абдурасул баланы ичинен аяган таризде, – сабырыңызга баракелде.

– Менин сабырымы эмес, баламын сабырын айтсаң, менин жетегиме кирип чыдаган. Ооруну бала көтөрөт экен, айланайын. – Айкан эне устага көрүнө ыраазы «Чакырганда зарыктырбай жетип келди», – деп – не болсо да укам эмеспи. Жат жарытпайт, өз өлтүрбөйт. Абдүрөсүлүм болбогондо дагы кимге бармакмын зарыгып...

Эмилбек чалкасынан жатат жылаңачтаган бутун сырайтып. Устанын машинага майда шырылган жегдесинин жакасын улам карап коёт. Белиндеги көк-жашыл куруна илинген усталык эмеректери нары-бери кыймылдаганда кошо кыймылдайт. Мындай жарааттарды көрүн жүрүп, нарытан көзү каныгып бүткөнбү, дегеле кабаккашын тырыштырып койбоду. Кайра бала менен илгертеден тааныштай күлүмсүрөп карап: « – И-и, Кемелип,

тоодо жүрдүң ооруп-сооруп демелип, деп эркелете сүйлөп олтурду.

– Баламы сага, сени Кудайга тапшырдым, – деп, Айкан эне сыртка чыгып кеткени калды, – устаранын жылт эткен мизин кантип карап туралам, ата!

– Йэ, о канткениңиз эже? Карап-сарап, көрсөтүп-нетип турбайсызбы?

– Өзүң турганда мен ашыкчамын айланайын, өзүңдөн өтөр кишим жок. Кудайым шыпаасын берсин.

– Бала сиздики да эже, – Тамашалай карайт устарасын кайрап, бүлөп атып.

– Бала меники, жара сеники. Ошо жарасын алып койсоң кагылайын чылпагын алгандай кылып. Кудайым усулдан умсунткан эмес сени.

– Азыр эже, – дейт камаарыбай жай, жылмая сүйлөп, – баса балаңыз аары чакканга чыдай алчу беле? Аары-паары менен сүйлөшкөн белең ашина?

Тамашалап сурап атат – дейби, Эмилбек да ардемеден бейкапар.

– Аары-паары менен сүйлөшмөк түгүл, ошо аарылардын уюгунда чоңойбодубу бечарам... – Ушинткенинде кейий кетет «уюгу» деген сөз талуу жерине тийгендей. (Асили бу баласы кийинки эрден эмеспи. Көз жаргандан кийин эле атасы навыт болуп калып, Айкан эне балдарына күнү калган, кайра келип. Чогуу-чаран турушканында баласын сөз менен болбосо да, көз менен өгөйлөшкөн учурлар болгон – өзү баткан жерге баласы батпай... – Ошону кыйытканын уста илгертпей туя койду да, сөздү башка нукка ала качты.)

– Сүйлөшкөн болсоң болду. Сага бул кеп эмес. «Чым» – дейт да, баары жайына келет. Карайсың, үч күндөн кийин атыраңдап ойноп кетесиң.

Жоолугунун учу менен нымдалышкап көздөрүн сүртүп алып, Айкан эне сыртка чыкты. Дегеле эчтекеге муюбаган,

эркек мүнөз эжесинин күтүүсүз бошоң тартканына уста Абдүрөсүл бир эсе таңданса, бир эсе «Темир да жешилет тура» дегенсип, ичинен эжесин айап кетти. «Карыганда көргөнүн караан тутуп, ага биротоло сүйөнүп калган турбайбы бечара эжем» – деп купуя ичи сыйрылды...

Эне там айланып көз жашын эч кимге көрсөтпөй, буркурап ыйлап жүрдү. – Сактачу болсоң, сактай гөр Кудай! Сагырымды сакта, майып кыла көрбө!

Атадан жалгыз, энеден жалгыз... Жалгызымдын чымындай жанын сакта Кудай-Таалам! Баарын көрүп-билип турасың, өзүңдөн башка аргам жок... Кудуретинден айланайын! Жаңылдымбы – жаздымбы, пендеңди сактай гөр. Карыбыңды колдо...

Анткени менен уста Абдүрөсүл жанагы жадыраган-жайнаган пейилинен жазбады. Ошол эркелеткен тейинде бала менен сүйлөшүп атып, чалкалата кармаган устаранын мизин андан беките берип:

– Аарылар менен сүйлөшкөнүң жакшы экен – деди, – ошон үчүн эркек баласың, эркектер чыдамкай болот, муну билесиң ээ?

Эми ашана көмкөрөңөн нары дубалды карап жат. Дагы «Чым» дегенде тура калып качып жүрбөгүн, «Чым» дей түшкөндө эле ириңдин чыкканы деп түшүн ашина. Мээнеттен арылганың ошол. Оңой дейсиңби ириңдин чыгышы-азгантай чыдап кой-болот ошол. Боптурбу, такем?

Бала баш ийкеди. Жүрөгү сезип турду. Энесинин сыртка качып чыкканын деле түшүнбөй койгон жок. Оозун аңырдай ачып, кыйкырып артынан чыкмакпы. Анте алган жок. Анан калса, «мунун дабаасы Абдүрөсүлдүн колунда» – деп, энеси канча ирет какшап, кулагына куюп келбеди беле. Такымына качантан алдас урдурган, тозокко салган шишикке бирдеме сүйкөгөндөй болду. Ал жагымдуу сезилди. Көнгөн кол сыяктанды. Ушуга удаа «Тыз-з» дегендей болду.

«А-а!» – деди булкуна берип. Кубаттуу кол аны басып

турганын, өзүнүн тыбырчылап жатканын, эч жакка кыймылдай албасын билип, кыйкыра берди. – Болду, болду такем! Ириң чыгып атат, чыдай тур! – деди уста. Кан аралаш, ботала ириң дубалга, жан-жакка жабыла берди. Атылып атты...

Айкан эне кирип келди. Баласынын бутунун башы манжалары кыймылдап жатканын көрүп: – Алдыңа кетейиним чыдай тур, бир жаның миң болгурум чыда ата. Балээден арылып албадыңбы, – деди кубанычтан көз жашын тыйбай. Анан устасына жалынды: – Колуңдан айланайын, эки дүйнөдө колуңдан дарт көрбө. Колуңдун озурун көр, балдарыңын озурун көр! – деп, устанын колдорун өөп жатты. Кудайым берген турбайбы, тайгылта көрбөпсүң эки дүнүйөңөн бергир...

– Кантет эже, сиз да ушундай бошоң белеңиз? – Ишенбегендей карап, жылмайып койду. Дыкаттык менен ириңди тазалап өзү ала келген даарысын сээп аяр таңып салды.

Бала тынып, көшүлө калды. Дасторкон четиндегилердин кобур-собуруна аралаш жыргаган уйкуга кетти...

Эми мына утур-утур ичин мыкчып, кармаган талыт-мадай оорусу балага өткөнүн эстетип отурат. Ириде кемпир «Жетимге көк жөтөлдүн кереги не» деп айткысы бар. Антсе, Кудайга акаарат кылганга тете. Кудайым кандай оору сунат, кандай капилет өлүм берет – өз иши. Аны пендеси муңбай каршы алышы керек тамам... – Табиятынан ушундайча кабылдаган кемпир нарытан моюн сунуп, ич күптүсү ичинде. Бүгүн-эрте Чөгөмдөн Абдибаити кирип келсе, баласын экөөнү Кудайга тапшырып, догдурга Гүлстанга жөнөтмөк. Айыгышын Кудайынан тилеп, беш маалкы намазында, таат-ибадатын үзбөй, кыбырап турмак Гүлстан тараптан келчү жылуу кабарга кулак түрүп...

* * *

Баласы догдурда жатып, «айыкты» – деп ар кимге айтып, чын эле Эмилбек өзү да, ооруканадан чыйралып чыккандан кийин да, өчү барсынып жанагы оорусу утур жоктогонсуп, буларды көйгөйгө салганын койгон жок. Бир күн оору, бир күн соо. Мектепке бара албады. Күн алыс Кызартка түшүп барып, ийне сайдырат. Кайра бирер күндөн кийин-барганга чейин сайган жери шишип, баскан-турганда кадимкидей оорутат.

Бала ичтен сабылып, чүнчүп кетти. Айыгаардын даарысын эми кайдан табышын билбей сарсанаа. Эне-баланын кайгысы өздөрүнө маалым. Ким менен сыр төгүшөрүн, дартын кимге айтышаарын билбей, ичтен дымш жүрүштү.

Ушундай күндөрдүн биринде өйүзгү айылга барган жеринен Айкан эне кудундап сүйүнүп келди.

– Айыгардын дабаасы өзү келет, балам. Кудайга ыйыбыз жеткен окшойт. – Кемпир олуттуу түрүнө келе калгандай. – Дубанамын баласы Орозмат Кытайдан келиптир. Кудум атасындай «Чүф» дегенди кунандан соо айыктырган табып чыгыптыр дейт ашынган. Барган-келгендер тим эле аарынын уюгундай толуп кеткен имиш... – Кемпир канча жылдар өткөнүн теспесинен өткөргөндөй, – Баймуратымы Дубанамын этегине салып алгамын деп айтып жүрбөймүнбү – ошо. Аккан арыктан суу агат... Ооматы кайрадан келгенин айт.

Баласынын да кыялы алда кайда сабалап учуп кетти. Жана эле тамдын үстүндө эч кимге көрүнбөй, жыйылган чөптөрдүн карамына сүйөнө олтуруп алып, жыргап китеп окуганын элестетип алды. Анысы кандайдыр бир жогорку класстын окуу китеби сыяктуу (Агасыныкы экенин билди) «Биринчи сокку», «Экинчи сокку», айтор «Онунчу соккуга» дейре бар болчу. Бүт дит, ынтаасын коюп,

шимирип окуган. Анткенинде ооруксунганын да, унутуп, карызга кыялга баткан...

Кана эми ошол соккулардай чээнге камап туюкка алып, мунун оорусуна «сокку» урчу көзү ачык табып болсо... Эртеге эле эзели оорубас, майышпас болуп мектепке барса...

Чоңу, Абдидбаитине масилет салды эле, ал тегерек көздөрүн тегерете ынангандай тим болду. Анын көздөрүнүн тегеренишин «Бар, жок» деп билген эне кибинин орун тапканын болголоду.

– Сени да балам, Асан-Кожомун этегине салып алгамын, азиздердин этегине – деп, сөзүн бекемдеди.

Балада дардисар ой калды. «Мени азиздердин этегине салбагандыгы үчүн оору-сыркоого жакынмынбы» – деген түкшүмөл аны тымызын эзе турган. Ушундайда ал өзүнө бөтөнчө камкордук көрүлбөгөндөй көрүп, тымызын кемсине берчү. Жалгыздай сезчү өзүн... Заматта апасынын «Азиздерге көрсөтөм» дегенин аркалай калчу. Жомоктордогу тунгуюкка же жер алдына түшүп кеткен карыштардын кандайдыр адамдар ойлоп тапкыс айла-амалдар менен жол таап, максат-муратына жеткенин, баарысын ойлоно берчү...

Шамурат-Дубана Айкан эне үчүн башынан сыркер азиздерден эле. Анын мураскору Орозмат-дубана да, ошондой сыркер, атасындай жакын сырлана деп, туюнган кемпир азиздердин эшигин кайрадан аттоо үчүн кадимкидей даярдык көрө баштады.

Сыркердин сыры али белгисиз эле...

Чоңу инисинин чачын алып коёюн деп, устарасын бүлөөлөп курчутту. Үйлөрүнүн жанындагы чоң арыктын боюна ээрчитип барып, башын самындап чачын жибитти. Жаз илеби келип калган...

Чачын устаралап инисинин кулагынан чоюп, өйдө тартып ырымдап койду. Мунусу «Мээнетиг чачың менен кошо күбүлүп жерге түшсүн» дегени эле. Негедир кадим-

кидей эле мулундап калды. Илмийип, кулагы делдей-ип, арык көрүнгөнү менен тасырайтып чачын алгандан кийин көздөрү бакырайып, сулуу, жарашыктуу көрүндү иниси. «Айыбы эле – сыркаганы» деп күрсүнүп койду.

Бул агасын Эмилбек да, жанындай жакшы көрөт. Чарсылдап, кээде катуу кеткени менен дароо эле анысын унут калтырып ымалалары келише калчу. «Ооруганымда жанымда болсо» дегендей тиленер эле Эмилбек. Тилекке каршы, ал ооруганда агасы кандай болсо да, үйдө болбой калганы табышмактуудай. Балким, агасы үйдө болгонунда Эмилбек оорубас. Муну ал ойлонуштуруп көрбөптүр, тапырка кылбаптыр.

Тапырка кылганы да бар. Өткөн жылдын кышында мектепте экенинде класстар чуулганга түшүп калды. Баш көргөндү көз көрбөй, кимди ким билбөөчүдөй окуя болду. Күмөнү бар шылуундар, догдур десе, үйүн карап үркчүлөр эшикке карабай, тешиктен качып чыгып жатышты. Бөрк ал десе, баш алган ак халатчандар көрүп-көрбөй эле «тазы бар экен» деп, ар класстан төрттөн бештен балдарды капкакталгансыган домпок машиналарына уруп-салып камап жатышты. Агайлары нес болгондой, шалдайышып, арага түшө алышкан жок.

«Таздар машинасы» ызы-чууга, ый-күлкүгө толгон сүрөөн-коштоо жүктөп алып, бултаңдап жөнөп берди. Ошту карай...

Алгачкы үч күн булар үчүн жыргал болду. Мурда жебеген сүткө жууруп шекер сээп, бышырылган апакай булочкаларды жешип, маркып калышты. Анан эле буларды чындап «тазалоо» башталды. Кайрадан электен элеп өткөрүштү эле Карыпбай экөө (Бир класста бир партада отурушчу) тазы жок деп табылды. Бирок, үйлөрүнө кете алышпай, же Кызарттан бирөө келип калбай, дардисар жүрө беришти. Таңыраңдаган, оюнкараак Карыпбайга табылбай калды. Көрүнгөн балдар менен күч сынашып,

күрөшкөнүнө маашыр. Нарытан аскет Эмилбек үйдөн кабар алаар киши жоктугун кадимкидей кемсинип кабыл алып жүдөп кетти. Иреңи кер-сары тартты кыйрайып. Бат эле ооруп калды.

Догдур көрүп, Эмилбекти кандайдыр жугуштуу делинген диспансерге жатканга жөнөттү. Мына ошерде накта мусапыр кейпинде дартын айтаар киши жок жата берди ичинен тынып ыйлап...

Түндөлөрү түйшөлүп чыгат, коркунучтуу түштөр кирет. Бирде мамлекеттин башында турган, фамилиясынын аягы «я» менен аяктачу, кийин чыккынчы атыккан көз айнекчен, эңгезердей киши түшүнө кириптир. Эмилбек качат имиш караманча жеткирбей кетүүнүн гаразында. Бирок, кадамдары арбыбай, деми кыстыгып жарылып кете жаздайт. Тияктан да, бияктан да жанагы эңгезердей коркунучтуу киши пайда болуп, же арбайып-тарбайып жетип келип, эми кучагына кысарда, анын кучагынан бошонуп-бошонбой ойгонуп кетет...

Эмилбек арманын айтаар киши жок догдуруна түшүндүрө албай, күндөрдү өткөрүп жүрдү. Баланын ыйы Кудайга жеткенби, бир күнү жарк этип, эни бир метрче келген терезе тараптан агасынын тыкылдатканы угулбасы.

– Мальчик, к тебе пришли! – Маңдайыраагында жаткан орус киши керебетин кычырата козголду.

Караса, чындап эле күлүмсүрөп, агасы турат. Чөгөмдөн кантип жетип келди деп Эмилбек ыйлай албай, же ыйлабай коё албай, эриндерин титиретип, араң турду көзүн жашылдантып...

– Алып кетейинби? Эч жериң оорубай калдыбы? – Башын ийкеңдетти бала. Азыр алып кетсе, азыр эле атырандап ойноп кетердей сизди өзүн. Апасын, Кызартты сагынып, кусалангандан бук болуп, жарылып кетер түрү бар. Ананчы, Ошко келгенден бери да, далай болбодубу эле. Тобунан бөлүнгөндөн беричи? О-о, кандай кыйын болду. Дагы Эмилбек чиештигинен, көктүгүнөн чыдады го?..

Кантсе да, агасы Оштон окуган эмеспи. Бат эле дог-дурлар менен сүйлөшүп, тил табышып, инисине уруксат-наама алып чыкты.

Келатышты экөө сөздөрү түгөнбөй. Тим эле жолго ба-тышпачудай бапыраңдашат. Ошол күнкү жолдун узакты-гы ай! Бала тим эле өзүнө-өзү батпай, тыбырчылап отур-ду апасына жеткенче...

Аптанын жети күнүнүн ар биринин өзүнчө барк-баасы бар Айкан эне үчүн. Тек гана башаламан мамиле кылуу-га көнгөн эмес башынан, тартип-таалими бар ар күндүн. Мыйзамы, каадасы тагылган ар күнгө делинген, жооп-керчилиги бар.

Айкан эне ошол карманган эрежесинен тайыбай, эзелки туткан нускасынан жазбай, өзгөрүлбөй жашап келүүдө. Эгерим үй-бүлөсүндө кандайдыр серт көрүнүш, жагымсыздык жүз берген болсо, анда алардын кимдир бирөөсү олдоксон кадам шилтеген, кааданы бузган...

«Эмилим каеринен жазды экен» – деп, алды бүгүн да, Орозмат-Дубананыкына жөнөп жатып, – кантип жаздым кетти экен кургур балам?... Баары бир Орозмат-Дубанам теспеден өткөрүп айтып бериши ыктымал.

Ошондуктан да, бүгүнкү жума күнү жолго чыгышка-нын нарытан туура деп, кабылдап ишеничи зор.

Чаарала куржундун эки көзүн бөрсөйтүп, ээрге артып койгон. Баласын мингизип, өзү артынан айдап алган. Төрт чаарелик гүлдүү оромолун маңдайына келтирип, жазыланта оролгонунда өзүнчө үч бурчтук жарашыкты түзүп, кемпирдин салабаттуулугун айгактап турат.

Эшеги кыдындап, ылдыйыш жолдордо олдоксон жорткон сайын куржундун эки көзүндөгүлөрү нары-бери ыкшалып, бултактай калат. Эмне салганын баласы бил-ген жок. Нары кемпир баласына байкатпоо үчүн кам урду сыягы. Тек гана ал башбакканда бүкүктөй түшкөнүнөн, энесинин көзүнөн ушундайча байкады бала. Айтор, кур-

жунда («Бар табагым, кел-кел табагым») катуудан да, жумшактан да бар экенин баамга урунтса болот. «Катуусу-курут» – деп, болжоду ал. Кармалап көргөн жок. Антсе, энесин капа кылары анык «чоңдордун ишине кириштиң» дедиртип. Энеси аспиектеген айылдарга сары майдай сактаган койдун курутун алып барарлыгынан улам жакшы билет. А жумшагын билүүнү каалабады. Анткени, ал анын вазийпасына кирбейт. Болсо, кандайдыр ал таназарына албаган, алса да, анчейин түшүнө бербеген чүпүрөк-чапырак сарпай-маталар болушу ыктымал. Башка болушу мүмкүн эмес...

Кетип баратышты эне-бала экөө. Айкан эненин көңүлү куунак, антсе да, бек тутунган каадасынан улам чоочундар аны дароо байкай бербейт.

Утур-утур жолдогу көрүстөн-мазаларга бөкчөйө олтура калып, арбактарга багыштап куран окуйт. Узакка күбүрөнүп, бата кылат астейдилдене.

– А-а, балам! – дейт күрсүнө – арбактар ыраазы болбосо, тирүүлөр ыраатка чыкпайт. Ишиң ирбажи болбойт. Арбактар бата тилеп турушат экен кадам сайын...

Кайрадан жол улаганда энесинин жана баштаган ыры кайрада жол алат алар менен кошо. Кыңылдап көмөкөйүндө кайталанат ал ыр. Эмне ыр, кандай деген максатты аркалайт – бул балага табышмак бойдон – такып сурап да көргөн эмес. Асили балага тааныш бул. Дайыма жол жүргөндө кайталанганы бар. Ушундай сапарларда. Кышындасы кандай сапар болсун. Эми ойлосо, бала аны сагынып да калган экен. Кулагына жагымдуу угулду унут болгонду эстеттирип. Чындап байкаганга ырдын тексти жок. Энеси эринин кымтыган бойдон көмөкөйүндө ойлуу кайрып, ошого жараша каштарын жыйрып, көздөрүн бир кылка бакырайтып кыялын тереңге серптирип олтурат. Кандайдыр арман, не күйүтпү? Өткөндү сеймедүрөөбү? Акылман алым-сабакпы, не нусканын улуулуугубу? Же

өлгөндөрдү жоктообу? Өмүрдүн шаңын, жашоонун кутун аздектөөбү – бала анысын жакшылап жиликтей албайт. «Балким куран окулгандагы эле сөздөрдүн обонудур, ким билет?» – дейт бир алдын ушундайча чечмелеп... Ырды мурдалары да уккан. Талаадан жайлоого баратканда, атчан экенинде апасына учкашып кетип жатышканда укчу. Шумкара-Жыгачтан башталган ыр Арча-Мазардан, Чалкага, же Уу-Төргө жеткенге дейре эненин көмөкөйүнөн сызылып угулчу. Канча мерте апасынын тааныш, жагымдуу жыты аралаш угуп, купуя сагынычка кабылчу. Өзү жүзүн көрбөгөн атасын көрүүнү самачу кыялында учуп... Аста эч кимге көрсөтпөй, апасынын далысына башын желөп алып, көздөрүнөн жаш сызылтчу үнсүз ыйлап...

Жаныбар аргымак да, жактыргандай магдырап, буттарын солбуй, салмактуу таштап, жол узартканына ыраазы тейде.

– Арыбаңыз байбиче? Мал-жаныңыздар эсенби?

– Бар болуң? – Шүгүр, шүгүр... – Эне каадасынча амандашып, булар узай беришет. Кез-кез: – «Чу, жаныбар! – деп, аргымакты сылай камчыланат.

Тоолор сыдырылат каректен. Былтыр-быйылкы – өзгөрүш-өсүш көздөн бириндеп өтүп олтурат-баарысы. А эненин ыры кайрыгынан жанбай, бир ыргак келкилене угумунан жазбай, алдейлей берет...

Ырга тиешеси барбы, жокпу кээде ыргак чорт үзүлөт да, эне үшкүрүк аралаш кобурап коёт: «А-а, бу дүнүйө каптархана, бири учса бири кона-а, балам... Жер жексендики, суу Султандыкы. Бул жерлерди канча адамдар жердебеди, бу конуштарга канчалар конбоду? Бу сууларды канчалар кечпеди таңда кечте? Канчалар... Баары өттү, кетти арман дүйнө,..

Кемпирдин азыркы ыры да кескин үзүлдү.

–Ыкылас-халас балам. Адам ниетинен табат. Жети жыл өткөндө дарак да, мазар болуп калат. А Дубаналар канча өйдө булардан-ыйык, көзү ачык адамдар алар.

Азиздердин баскан жолу, изи азиз... Азиздердин жолун жолдогон адамдар да, таза тутунуп, таза карманып, адал жүрүү абзел. Дубанамын карамати күчтүү. Кандай ниетте баратканыбызды алда качан эле билип турат карама-тинин күчү менен, ушундай балам...

Уул-Катын айылын аралап, өйдөлөп жүрүп, четки үйлөргө туш келишти. Жер тоборсуп, көк чыга баштабды беле. Айдөш эмеспи, биерде да ошондой, көк жамырап чыга баштаган. Узунунан кеткен үйлөрдүн маңдайкысы, үч-төрт өрүгү тарбайган дөңдөгү үйгө кеткен жалгыз аяк жолго салды кемпир. Отуздардагы, арык чырай келин шашпай чыгып, каада кармап көрүштү кемпир менен. Тааныйбы-тааныбайбы – бала биле албады. Эшегинен өзү түшүп, куржунун алганга камынды эле, жанагы келин шаша келип, кол кабыш кылды.

– Жүрөсүңбү, тай? – деп койду көңүл үчүн эле. Мындай «Тайлардын» көбүн тосуп алат окшойт сыягы.

Эмилбек, уялып баш ийкеген болду. Энсизирээк узун айбандуу эки бөлмөлүү үйдүн ылдыйкысына кирип баратышты.

–Келин, келиң эже! – Баланын жакшы көргөн агасына чамалаш курактагы, кара каш жигит элпек тосуп алды. «Орозмат-Дубана кайсынысы экен?» – деп, ал болжолунда сакал-муруттуу адамды күттү эле. Айкан эне бөтөнчө каада менен: – Аман-эсен элиңе келип алдыңбы айланайын? – деп көрүшкөнүнөн улам энесине эзелтен сыркер табыпты, өзүлөрү күткөн азизди тааный койду. Энеси бирер аялдар менен көрүшүп, анан төрдө нардай чөгүп олтурган, элечекчен, карылыгы жеткен кемпирге токтолуп калды.

– Ы-ы, Айкансыңбы? – деди ал тааныгандан соң, мелтиреп тиктеп, – Аман-эсенсиңби?

Кучакташып көрүштү. Көздөрүн жуумп, үнсүз кыйлага турушкандан кийин: – Шүгүр байбиче! – деп ызат бил-

дирди кемпир. Олтурушту. Каада боюнча бата кылышты «Биз келдик балээ келбесин, ушул үйгө береке кирсин» деген тейде. Айкан эне оңдонуп отуруп атып. – Балаңыз келип, үйүңүз толуп, кубанып калдыңызбы? – деди, – Кудайым берген турбайбы, берер Кудай бериптир сизге!

– А-а, Кудага шүгүр, сүйүнүп атабыз. – Байбиче жооптоду, – элден оолак, жерден оолак, мусапыр турмуш кечирген баламы бир күн эле маңдайыма апкелип койбодубу кудайым жарк эттирип... Эми өлсөм арманым жок айланайын. Кайсыл күнү, кай саатта апкетсе – мен таярмин. – Азга эмшиндеп, ансыз да, ыйлай берип какшып бүткөнсүгөн көздөрүнө бет аарчысын тутту, – Орозматим келсе, «дубал сүзүп калбасын» – деп, чымындай жанымды уучтап отурдум үн чыгарып ийлабай. Атасынын тапкан-тутканын тапшырайын дедим, элинен жаш кетпеди беле?..

–Апа... – Баласы кара, чоң көздөрүн сырдуу төгөрөттү, – аз сүйлөйм дебедиңиз беле, апа?

–Койдум, койдум, сүйлөгөнүм болсун. Сен турганда сүйлөп не кылам балам. Сөзүм сен, көзүм сен – болду. Айкандар... – Эринин жөрмөп, тим болду. «Айкандар өзүбүздүкү» дегендей ишаараттады кемпир сүйлөп ийгенине жыгылыштуудай. Сыягы, турмуш-таржымалдарын сүйлөй берип, алыстан көөнү сыгылып кайткан перзентин жадатканбы, же буларда эзелтен сырдуу каада тутулабы, бул жагы – балага түшүнүксүз калды. Айкан эне өзүнчө жоромолдоду.

Кытайда абакта экенинде, Орозмат түнү жатып түш көрдү. Атасы басып келди кадимкисиндей. Күүлүү, күчүндөгүсүндөй. Эки дүйнөсүнөн бергендер күүсүнөн тайычу беле?

Келет да: – Балам! – дейт кыска нускап. – Сенин буердеги насибиң көтөрүлдү. Эми сен буерди экинчи баспайсың. Өзүң багып, карачу аттардын ичиндеги жалдуу торуну минесиң да жөнөй бересиң – жолуң ачык.

Кайсыл бир күн өңүндөбү, түшүндөбү ушинтип аян берерин алдыртадан күткөн жигит оттой дуулдап алды. «Акыры мен абактамын го ата? Кат-каты менен бекемделип жабылган кулпуларчы?» – дегендей, бушаймандана карады эле атасы калбаат күлүмсүрөп койду.

– Жолуң ачык балам. Элге жет да, мен тутунган жолду тут. Азада жолдон чыкпай, кызмат эт элге. Омийи-ин: Кудай жар болсун, сага! – Батасын берди.

Көзүн ачса, таң куланаак салып калыптыр. Турду да, өзүнчө күбүрөп, арбактардын атына атап куран окуду-бата тартынды. Жөнөй берди.

Айткандай, эшиктер ачыла берди кудум артынан бирөө камдап ачып турган таризде. Кулпулар шарактап өзүнчө ачылды. Атканада баягы атасы дайындаган жалдуу тору кошкуруп, муну жытынан таанып, тосуп алды көкүлүн серендетип. Токуп отурган жок. Ириде күлүктү токубас керек эмеспи.

Торуну серендетип, сыртка жетелеп чыкты. Ансыз да төрт аягына канат бүткөндөй, күүлөнүп туруптур. Күзөтчүлөр ийиндерине башын желөп, өлүк уйкуда экен. Тизгинди тартып туруп: «Ярткам: я, сенден-я, менден!» – деди секирип минип, – Камбар ата колдосун!»

Шамалдай сызып жөнөй берди. Күлүктүн тарсылдаган туягынын дабышы артта калды. Күзөтчүлөр анан ойгонгонбу – атып калышты дембедем ок аяшпай. Октор чуулдап, Орозматтын кулагынын түбүнөн, камчы шилтегендеги колтугунан көзөп өтүп жатты ышкырып. Жаныбар торунун жалы сапырылып, кудум булуттун үстүндө бараткандай учуп отурду төрт аягы жерге тийбей. Артан куугун түштү. Караандатпай жүрүп олтурушту. Чек арада иримденген дарыя бар эмес беле. Ошого жетти да, күлүктү теминип ийди эми дарыядан жардам күткөндөй.

Алачыктай таштарды ичинен көмөлөтүп агызчу иримденген дарыя буу саам да, күчүндө экен. «Колдочу болсоң, колдой көр» – деди качкын жаадай ийилип, күлүктүн

жалын кармап, алдыга өбөктөй обдулуп, – Суунун пири колдосун!...

Күлүк сүзүп олтурду төрт бутун калак кылып, кээде жапырылган кулагы көрүнүп, кээде башы...

Куугунчулар жээкке жетип келишти. Дарыяга сала албай, өкүнгөндөн кегин октон чыгарышып, чуулдатып атып турушту. Жан-жакка, сууга тепчилип атты аянбай атылган октор.

Шамурат дубананын мураскору ошентип, ок жаңылбай, сапарынан мүдүрүлбөй, элине аман келген...

Орозмат-дубана өтмүшүн сыр тутабы, минтип, энесинин «тизгинин» тартып олтурат. Айкан эне аны оңго жооруп түшүндү. «Айтса-айтпаса сыр тутунган ийги эмеспи» — деди дилинен жактырып, – өзү да жаш, алдыда канча белестери турат. Карманган жакшы. Атасынын нускасынан тайгылбаганы оң... Көөнү менен эле чачырай берет беле? Көзү жамандар бар ыкыс берип адаштыра турган...»

– Барган-турган жериң жакшыбы анан, арыбай-азбай келип алдыңбы босогоңо, айланайын? – Айкан эне каада менен кайрылды сөздү улаганы.

– Туз-нашип буюруганын терип жеп келдик. Ата наркыбыз ушундай экен эже – деди Дубана анчейин төгүлө бербей, – асили мусапырчылык тартмайынча, «Чүф» дегенибиз эм болбос...

– Болсун, болсун! Айтканыңда калет жок.

Айкан эне ичинен: «Жакшы жетилиптир, атасынын жолунан оңойлук менен тайчыдай эмес» – деп ойлоп, аста шыпшынып алды. «Ишибиз оңунан чыккандай» – деди өзүлөрү үчүн.

Берки меймандар үндөшпөдү, кепке моюн созушпады.

Дубана: – Бу сиздин уулбу? – деп калды.

– Кенжең окшойт? – Байбиче ынтаасын коюп, үлүрөйтиктеди.

– А-а, кенжем... Бу кенжетайым былтыртан бери сыркап жүрөт. Догдурга салып, жакшы эм таппады. – Кемпир ой баскандай, ныгырыла олтурду, – сүзөктөп

ооруганы басылбай... Минтип, жарык күнүбүз караңгы балам экөөбүздүн.

Дубана эснеп калды ушу тушта. Чоң кара көздөрүнөн жаш сыгылып, анысы өзүнө жарашып көрүндү. Жүгү* түшүп турган окшойт. Өткөрүп ийгенминби? — Коопто-нуусу артты Айкан эненин, — Же баягында — сук молдо жүгүн таштап койгонбу? Написиси эле жаман эле онун. О дүйнөсүнүн күйүп кеткенине карабайбы олор.

— Ке, бери келчи! — Дубана Эмилди жанына чакырды, — Жакыныраак отур ашина.

Айкан энеге нускай: — Балаңызга асит сук кирген. Орношуп алган! — деди мөөр баскандай, тапталап сүйлөп. — Кандай десем ...Чатак жерге алып баргансыз. Жылдызыңар келишкен эмес. Ишти чатакташтырып таштаган. Ошончүн эмнеден, кимден экенин айрый албай... — Оозун чоң ачып, дагы эснеди.

— Ирас, ирас! — Башын ийкегилеп ийди эне, — таап айттың айланайын. Өзүмөн да кетип калды «Алдырарда жазгырар болуп»...

Дубана башка кеп айтпады. Көздөрүн ойлуу ачып-жуумп атып, Эмилбектин башын ушалап, уюгансыган желкесин жойду. Далысын эзе ушалап, эки колунун учуна чейин сыдырып чыкты салааларын эзгилеп.

Бүттү дегенсип, жазы алаканы менен эки-үч таптап койду кулактарын чойгулап...

Чоң-чоң аттап, эшикке чыгып кетти...

Бала жеңилдей түшкөндөй болду. «Кандайсың, ата?» — деген энесинин шыбырай сураганына «Жакшымын. Эч жерим оорубайт, апа!» — деп койду.

Ошо боюнча үйгө кирбеди Орозмат дубана. Сыртта кимгедир бирдемелерди кобурап, кандайдыр иштерди ат-

* Жүк — Ырым-жырым боюнча айтылган аталма. Бакшы-молдолор, ооруулулар өзүлөрү айтышат.

карттырды сыягы. Кечке маал адаттагысындай карындашынан суу куюп берүүсүн сурап, таза чайкалган чыныдагы сууну сыңар тизелеп олтура калып, жутуп жиберди да, сүлгүнү мойнуна салып, арык бойлой өйдөгө кетти жуунганы.

Кечкисин жатаар маалы алдында меймандарга суюк шөөла тартылды. Алың-алыңга келгенде баарысы атын айта албай же, батынып чакыра албай, кудайындай көргөн үй ээсин көздөрү менен жоктоп калышты эле сырын билген Катча «Акем азыр наар албайт» дегендей табышмактуу жооптой салды. Бардыкка тараза Сейдана байбиче сыр катып унчукпады. Кыязы, бул Дубананын табышмактуу карманган сыры окшоду.

Эмилбек сыртка чыгаарда этиеттенип, (Айкан эне азиздер баскан жерде көрүнгөн жерди баса бербе. Таарат ушатканда келме айтып жүргүн» деп, аркачандан биркачан кулагына куюп келген) айрыкча даараткана жакка басканда коомайсып коркуп жүрдү. Үйүнүн артындагы төрт түп өрүктүн түптөрү (Бир алмасы да бар. Карылыгы жеткенден жапайы кейиптенип калган), чабылбаган, ийри-муйру арык бойлору, нарылай кеткен аңгыраган түздүктөр, аңгектүү дөңсөөлөр, чалдыбарлуу коктулар – баарысы ээнсиреп, жат адамга кулак түрүп тургандай. Кулак-мурунду кескендей ың-жыңсыз, не тереңден кандайдыр зыңылдагансыган купуя үн аянычтуу тепчилет...

Эмилбек бөжөйүп, апасынын жанына жатты. Алдына ак чөп төшөлгөн эски дубалдын жыты каңырсып, көпкө өгөйлөп уктабады басырык басчудай тейде. Айкан эне менен Сейдана байбиче эжелүү-синдиче сөздөрү түгөнбөй, өткөн-кеткенди электен өткөрүштү арман дүйнөнүн зарын-корун бута кылышып...

Наркы үйдө ар жактардан келишкен оорулуулар башпаанелешет экен. Бая эле жылып, сиңип кетишкен. Дубана кайда жатат? Эч ким билбеген сыяктуу. Ары аны

эч ким сөз кылышпайт, тынчсызданышпайт окшойт. Тек гана «Бегимдики-белгилүүдөй» сыягы.

Түндүн бир маалында байбиче:

– Эми уктайлы, ыманыбыздан берсин! – деди.

– Пахта түш көрүң! – Жооптоду Айкан кемпир.

– Кудайым буюрса, балаңыз да, мемиреп укташы бар.

– Айтканыңыз келсин! – Баласы жакка бурулду.

Эмилбеги көзүн жуумп, бирок уктабай жаткан. Энеси каадасынча, ичинен шыбырады: «Бисимилла-иррахманир-рахим: Жаттым тынч, жастыгым кенч, Оозумда келма, көкүрөгүмдө иман, ла-аилоха-илловла Мухаммадур-расулолла. Жаткаймын иманым менен, тургаймын жаным менен күф, күф!

Кудая баламы мээнеттен сак кыл-омийин деди.

Анткени менен Айкан энени кыжаалат кылган тынчсыздануу да бар эле. «Дубанам имнеге баламы кай жерин ооруйт деп, астейдил сурабады-а?

Эртеси болду, кемпирлер дааратка турушту. Дубана эбак даарат алып, сөрүдө намазга жыгылганы жайнамаз салып жатыштыр. Көздөрүн ойлуу бакырайта кыңкая бурулуп саал баш ийкей көрүшкөн болду.

Эртең мененки чайдан кийин зыяратка келгендер (Кечээ, мурда күн келгендер да бар) «кет-кетке» келип калышты. Көңүлүнөн чыгаргандарын, тапкан-туткандарын аярлай алып чыгышып, дубанага сунуп жатышты. Куржунда буулуп-түйүлүп келгендер эске алынабы, ким эмне алып келгенин биердин кампачысы – Катча агасына ийне-жибине чейин адашпай айтып турабы – аны Айкан энени өзү билалбай маң. Кандай болсо, ошондой болсун дедиби, же баары бир Шамурат Дубананын табыптык таразасын туура тутунуп өмүр өткөргөн Сейдана кемпир аркылуу эртедир-кечтир жетет дедиби, ишеничи кепилдей белине кыстарынган түйүнчөгүн чече берип, атаганын сунуп калды.

–Аз болсо да көптөй көрүп алып кой, садага болоюн балама эм болуп кетсин.

Дубана көз кыйыгын таштады да, саал кирдей түшкөндөй болуп, бирок, анысын билдирмемишке дароо ала койду. Айкан эне жаш дубананын мунусуна ичи чыга бербеди. «ШамуратДубанам минтчү эмес» – деп азыр тирүү болсо, азыр жетип барып даттануудан тартынбас эле. «Биз атаганыбызды Кудайдын жолуна деп беребиз. Табып да Кудайдын жолуна алыш керек. Жалаң берген-неткенге караган табыптыкы жакшы эм болбос»...

Ушундайча түшүнгөн кемпир тымызын түпөйүл сырын эч кимге тиш жара албай.

Дубана ичтен күбүрөнүп, көздөрүн ойлуу бакырайта, анткенинде Кудайына алдыртан жалыныч менен ушул макулук бейтаптар үчүн суранып жаткандай тейде сыңар тизелей олтура калып бата тартты. Баарысы аны туурап, сыңар тизелей албагандар чөгөлөй түшүштү.

«Кудайым шыпаасын берсин!» – Айкан эне өйдө болгончо жанагы арсарсуусунан жана түштү, – кантип эле ошентсин? Биз – каралар ойлогонду Дубанам кантип ойлобосун, минтип шексингеним анын ата-тегине шек келтиргеним эмеспи» деп, чеки деген оюнан чертиле чыкты. А көрөкчө, баламын сыркоосуна дабаа болуп кетсин дебейминби... Дүнүйө курусун, дүнүйө колдун кири.

–Майни эмесе... Дубана балага кечээтен байкалган сөзүн айтып, коштошкону калды. (Бул асили «мейли» деген эле сөз. Кандайдыр ал ушинтет экен. Ушунусу ага сыр болуп, Дубаналык оболтон келаткан каада катары туюлду). Өзүнчө «Майни» деп, ичинен күбүрөп кайталап көрдү. Кайра анысынан чочулады «Азиздин айтканына кир кетирдимби» деп.

Бая чакатайдай кези болсо, бир башка өзү окуган классындагы. Анда «Агайлап» атып жаңылганын оңдобойт беле «Мейли, же майли» дебей, «Майни» дедиңиз го? – деп, эми кантип анте алсын, колго түшкөнсүп, аянып олтурбайбы.

Айкан эне биерден кадам үзө албай, шагдам басып кете албай, Дубананын оозун пайлап, кыйылып турган өңдүү. Ал аны көрүп-билип турду, эмне дээрин, кантип сөз айтып узатарын алдыртан камдап тургандай. Демитип суроодон айбыгып, ак чач башы менен коорунуп, кесе бирдеме деп койсо, ооздон чыккан окту кайрып ала албай, аралык алыстамак башка эмне болмок...

– Балам – экөөбүз кантсек, жол алсакпы кагылайын? – Бар датын үбөлөнүп сураганына чыгарып, үн катты кемпир.

Бир эсе бая эле дайын болбодубу: айтаарын айтты, батасын берди дагы эмне демек?... Ошентсе да дит багып, сөз катып атканын эрөөн көрө албады.

– Кете албай атасызбы, эже? – Жакынсып, үнү кандайдыр жумшак эшитилди кемпирге. Эми болгон түйүндү чече сүйлөгүсү келди. Муңканган үнү кардыккан тейде:

– Бизге бир келгендерге (караламанга дегиси келди) мамиле кылгандай караба, айнанайын! Эзелтен Шамурат -Дубанамдын эшигинде жүрүп көктөгөнүмдү, дубанамын айдыңынан агарып-көгөргөнүбүздү унут калтырба кагылайын, бөтөн эмеспиз...

Карыганда көргөн кенжетайым эле бул, көз жашыма сатып алгам... Жакшылап көз кырында сал, айланайын, эмиң эм болуп, кулунум так секирип ойноп кетсе, эжең кантип эмгегиңи унутат? Бир өзүңү ардактап алышка жарабай не? Ата-буваңдын ыкласмандарын обочо тутпа дегеним, айнанайын.

— Об-бо-о, эже-ай! Бая-ле шунтериңизди билип турганмын. – Балага кайрылды, – биякка жүр ашина! Оңдоп көрүп коёюн. – Үйүнө жетелеп кирип кетти. Мурдатан дүрбүлөп көргөндөй, Эмилди чалкасынан жаткырды да, анын дыңдыйып катып турган ичин сылагылап, анан сөөмөйү менен басып туруп, кескин коё берди. Эмилбек мурдунун учун тырыштырып, кыңкыстап ийди.

– Ооруду э? – Баладан жооп күтпөй эле, суугуң да ашыныптыр деп койду, – дуктурдун ийнеси сууктук кылган турбайбы. Шашпай тур.

Мунусу ичинди жаппай тур дегенин Эмилбек түшүнө койду. Кастюмунун ички коюн чөнтөгүнөн ашыктай кара ташты алып чыгып, (анын ортосу көзөлүп, тумарга тагылгандай жипке өткөрүлгөнүн ал таштын анда-мында ак чекиттери бар экендигин, ошонусу сүрдүү көрүнөрүн бала байкап турду (аяр карман туруп, баланын ичин төгөрөтө чийин чийгендей чийип чыкты да, (Бала оболу ичиркенип алды да, анан дароо эле муздактыгына карабай, ага ыроолоно калганын сезди) жанагы төгөрөктүн ичин төрт бөлүп, чийип койду.

– Болду эми ашина. Ичиндеги дартты капкандап туруп, алба-далба кылып кесип койдум – деди, – эми анын сага алы жетпейт. – Чекир көздүү ташын чөнтөгүнө аярлап катып алды.

Каабанын ташы бул...

– «Каабанин ташы...» Бул табылгыс-ыйык сөздү кайталай айтып, баланын кыялы сабалап учту. Бирпаста канат байлап, сыркоосуна дабаа болгон ошол Кааба жакка баргысы, ошояктан куландан соо кайткысы келди.

Кийинип алып сыртка чыкса, кемпир дагы эле качан келээрин такып сурап атыптыр. Адатынча «Майни» деп атып, Дубана көздөрүн бакырайтып, ойлоно нарытан-пикиринен бирдемени кыйынчылык менен сууруп чыкканыды: – А-а, келе бересиз, зериккенче келе бересиз – деп, тапталап, азыркы сөзүн бекемдеп койду, – балаңыздын ошондой иши бар...

– Келбей... Акыры бир күн насип тарткан жериңе миң күн салам бер дейт го? Биерге сыйынган жерге келбей кемирен калайын. Кош айнанайын, ишиң ирбажи тапсын азырети авлиялардын арбагы колдоп, – кош!

Деген менен Дубананын тутунган иштерине, каада-сына Айкан эненин ичи чыкпады. «Шамурат дубанам

мындай эле, тигиндей эле» – деп, атасына салыштырып, баары бир нааразыланып келатты. А эбактан карманчу салттын, ыйык эреженин тирүү күбөсү Сейдана кемпир биротоло ээлик кылуудан калыптыр. Кантсин анан, ансыз деле тымызын ызырынып, мурдун салдырбай тиштеп-тээп турат экен. Көзүн караган, кайыбынан келген баласына «Ак-көк» дей алабы бечара, көзүн жылтыратып олтурганга кайыл да, анан...

Минткенинде кемпир кайрадан Дубананын кайтардагы аңыз кылып айткан сөзүнө айланчыктап, көңүлү кирдей түштү. Кирдей эле түшкөн жок, каердендир калтыс ишке кабылгансып, байкоостон анын иримине белчесинен батып алгансып, өзү аны алүгүнчө аңдабай жүрө бергенине кооптоно берди. Өз жаны үчүн эмес, баласы үчүн чочулады. Ушул түкшүмөлүнө салт боюнча канчалык маани берсе, ошончолук дүйнөсү тарып, көздөрү тумап дап, тула боюн коркунуч басты.

Келатып, өтмүшүн таразага салды, теспесинен өткөрдү. Бу деле кара таман эмес эле го? Бий десе бийдин, ыйык десе, ыйыктардын тукуму. Өз энеси Шаанигүл эртең-бүгүнүн илгиртпей көрө билген авлия жан болгонун айтып жүрөт. Ошо көзү ачык киши бирер күн мурда ушу көзгө басар кызы – Айканга шооткону бар. «Эртең Күндүн мурду менен жол тартам» – деп. Жаш экен Айкан. «Кюңузчу, кайдагыны айтасыз? – деп, күлгөн шайтан кытыктагансып. – Булбулча сайрап турган тирүү адам кантип эле эртең а дүйнө аттансын» – деп, таң калган.

Эртеси байбиче багымдатка туруп, намазын окуду. Ирең-башы жайында, күүсүнөн тайыган эмес. Анан эле жакшы көргөн күйөө баласы Кожомберди келип калды ал-жай сураганы.

Байбиче сүйүнүп кетти:

–И-ий, алдыңа кетейин көздөн учуп турат элең, жакшы келбединби.

– Неге минтесиз, келбей жүрчү белем, эне? – Үбөлөнө кетти күйөө баласы.

Байбиче жооптоду.

– Сабатың бар балам, бир аз дем салып койчу. Саал оорлошуп турам, – деди. Эки тизесин бириктире, согончокторун басып, чөк түшө олтура калып, чын ыкласынан окуп кирди Кожомберди. Кыйлага окуду сүкүт салып, көздөрүн жуумп, ынтаалуу тейде.

Бүткөндөн кийин «Омийин» – деп, бата тартты. Байбиче ыраазыланып күйөө баласына өзүнчө батасын берди «Тукумуң улансын» – деп, эшикке ишаарат кылды. Сыртта Күн кырданып, жаңыдан чыгып келаткан. – Апа-а, кантесиз бизди таштап?! – деп, Айкандар чуручууга түшүп калышкан. Жаш болсо да, күйөө баласы эркектик расмисин карматып, «Шүк-шүк» – деп, аларды тыйган болду.

Байбиче созулуп кете берди жүзүндөгү нурунан ажырабай...

Ошол Шаанигүл байбиченин көздөй көргөн кызы Айкан эле. Энеси кайтыш болгондогу тентектигин (Кайтыш болорлугун кайдан билди) энесине эркелигинен кетирген катасын кадимкидей мойнуна алат апси жеген Айкан. Анткен сайын тообасынан жанып, анык көзү ачык мазарынын жолуна сыйынып жашап келет анын тутунган каадасынан тайыбай...

Жашыраагында алма-телме аруусу кармап калчуда «Көзүңдү ачтырып ал» – дешти. Айкан жаштык күчүнө ишендиби, не каалабадыбы, мойнуна албай койду. Бирок, пак жүрүп, пакиза орозгер тутунду, ыкласын аянбады. Азыр корккону – ошол көрүнө моюнуна албагандан, тукум куучулук пейилди карманбагандан акыры түбү Кудайым жазалап коебу?» – деп купуя жүрөксүп, абыгер тартканы. «Башыма көрүнсө го майли, – дечү ал, – көздөй көргөн балама көрүнүп, баламы чарпыш койбогой эле?...»

Жана Дубананын «Зериккенче келе бересиз» дегенин, балаңыздын ошондой иши бар – деп тапталап айтканын

ушул сес берген нукка буруп түшүндү кемпир. Кантип эле ошентсин? – деп, кайреле көз көрүнөө жүз берээр жамандыкка ишенгиси келбей кетет. Жаңылдымбы, жаздымбы, Кудайым? – деп антишке оозуң барбайт.

Жаңылган-жазган болсом, канчалык? Баса, ошончолук эле каарга кала турган осолдук кетирдимби, Жасаган? Бирөөнүн коруна кайдыгер карабадым эле, зарына тондоосун болбодум – анан неден жаздым? – Пенделик жашоосунда кылган жакшылыктарын эстеди. Кыйынкысталыш кезеңдерин, баарысын... Кудайдын өзүнөн медет-тирек издейт. Анткенинде саал жүрөк басты кылып, акылын пештейт. Өйдө-төмөнүн ойлой, башына батпаган ойлорун кармаган болот. Чатырдын бурчу мисал чокчойто салынган алты чаарелик оромолун артка жылдырып ондогон болот. Ошентет да, курсүнгөндөн башын чулгуп алат: – А-а, кам сүт эмген пенде-ай! Баарын өзүбүзгө имерип алгыбыз бар э? Кудайдын кулу боло туруп ошентебиз? Акыры баарын жараткан: дөө-шааны, бечараны, ыйык-кыйыкты жаратып ырыскы чачкан өзү эмес беле. Анан эмне биз Кудайдан ашып сүйлөйбүз-а?... – Үшкүрүп алат.

– Жараткан – Эгемден башка аргам жок. Кандай айла кылайын? Анан меселдетип койду: «Кудай» деген кур калбайт, «Алла» деген ач калбайт.. – Кемпирдин оюн баласы бузуп жиберди: – Апа! – деди баласы, – түшөм, жөө басам. Сиз минип алың. – Чоңдордун каадасын кылып, апасынын алдына тартып турганы.

– Алда Кудайым-ай! – Тымызын үмүт этип, жакшылыктыи эшиги кыңыр ачылгандай кабагы жарк дей түштү кемпирдин. Чын эле Эмилбеги кедендеп алдыга түштү. Уул-Катындан өтүп, берки эңкейишке келип калышкан. Тааныш арыкка келгенде эшеги бүжүңдөп атып, алдыңкы буттарынын учу тушту искеп, былбыраган арыктын жээгине бутум батып кетеби деп, басып-баспай, жыттагылаган болуп, анан селтең эте чоркок аттабаспы.

– Жарыбагыр! – Кемпир чочуп алды илгерки Жер-Көпүрөдөгүсү эсине түшүп. Жүрөгү үшүп кетти. Жүрөк алды болуп алган эмеспи.

Ошондо да, бу караңгалгыры ушинетип туруп, секирип ийбеди беле. Ушул Эмилбеги колунда, буга жашташ небересин аркасына учкаштырып алган.

– Ай – деп жибере жаздап, балдары чочуп калбасын дедиби, эрдин кертте тиштеп, бир колу менен артындагысын өзүнө кыса кармаган тейде учуп түшкөн. Эмилбегинин мээси чачылбасын даген кыязда көкүрөгүнө куушура кармап, билеги «былч» эте түшкөнү алүгүнчө кулагында жаңырыктап турат.

Эсине келип, көзүн ачса, токуму капталына оодарылган эшеги тигиндейрээкте оттоп, секелек балдары Кара-Бадалдын берисинде, өөнүндө байчечекей терип кетиптир эчтемеден бейкапар. Өйдө болуп колун тартса, сынган билеги баш бербей шылыктап жүрөт өз колу өзүнө чоочун кейиптенип...

Сыныктын иши жаман экен, Айкан тири укмуш азапты көргөн ал жылы.

– Я, Алла! – деди кемпир, – каш-кабактын ортосунан кезикчү кырсыгыңан, бейажал өлүмүңөн, курулай дооматыңан сакта! Кудая, баламы сыркоондон арылт – Өзүңдөн башка аргам жок! – Мындай карап, баласынын итабар узап кеткенин байкайт. Соо кезиндеги ((азыр оолактай түшкөн) адатын карматып, кулжундай, ага-буга урунчудай жалгыз аяк жолдон чыгып, беде-пая аралап, желе жортуп алган. Мындай карасаң, көз тийбесин оору дешке оозуң барбайт.

«Көргөн көзүмө кут кылсын!» – Айкан эне кадимкисиндей сүйүнүп кетти. Дубананы жаман көргөнүнө айыптуу сезди өзүн, «азиздердин ыйыктыгына шек кетирдимби» – деп.

Канткен менен мунусун жакшылыкка жоруду. Көргөнүн ырым кылып, көзүнө тагып алгысы келди колдон келсе. «Ылайым эле эки аягынан шамал өтүп,

тайрандап ойноп жүрө берсин, тегеренейиним!» Өксүк-кемсиктен сактасын Кудайым. Жүз жыл кыргын болсо, бейажал чымын өлбөптүр такпайинан айтсын. Бая Дубана менен акыйлаша кетпегенине шүгүрлүк кылды. «Антип, катуу кетпе. Чымынды төө кылып айткыдай, менин баламын дарти күч эмес» – деп айтыша түшсө эмне болмок? Ачуу шайтандын иши болуп, кер-мурга барышмак. «Сизиң-бизиңден кетишип. Ырыскы, болобу, ый болобу пендеси өзү тилеп алат эмеспи. «Жеген оозго аш берем, ыйлаган көзгө жаш берем».

Сөз көтөрүмдүүлүгүнө купуя каниет кылды. Башынан ушундай: бир сөздөн калган, бир ооз кепти ашырбаган жан. «Унчукпаган үйдөй балээден кутулат» – деп саймедиреп келатыры.

Төрөгөн балдары турбай... Учуп кете берди. Уулу уулдай, кыздары кыздай кыркалекейинен кете берип, энесинин кайгысы жер көтөргүс арманга айланды. Акыры Айкаңды көргөндө ырым кылып, «Таштагандын жаны таштай катуу, таштай бекем болот» – деп, көзүн жуумп, жер кезип, тентип кеткен.

Айкаңды он үчүндө күйөөгө узатышты. Күйөөсү жашап калган, такыба, ачуусу чукул неме экен. Не Айкаңдын, не жашап калган күйөөсүнүн бактысыбы, бат эле турмуштары ирденип, короо толгон мал күтүнүп, этек толгон балдар таап, очор-бачар турмушка ээ болушту.

Айтор, ошо он үчүндө кош башын жетелеп, жер айдашканын, үйгө кирчү кирешенин башатында болгонун жакшы билет. Күйөөсү ашкере турмушка бүйрө, нарытан кем сөз, бирер учур жапакеч, бирок асилинде аялга катаал мамилесинен тайыбаган адам болуп чыкты. Тал чыбыктай Айкаң күйөөсү ийсе ийилип, сабаса үрккөн улактай селтең эте чочуп алып, көзүнөн жашын чубуртуп туруп берчү. Тек гана «урду» деп уузунан жазбады, «Сөктү» – деп, эр кыйкымын эшикке алып чыкпады. Мында кан-

дайдыр ыйык китепте жазылган айтымдар Айкандын кулагына купуя шыбыш салып турар эле. «Эр камчысы ургачынын ырыскысы. Эр камчысы тийген ургачынын тени бейиште үр болуп, нур чачып турар экен...»

Өйдө-төмөнүнө серп салып, баш бербеген, быкылдаган ойлору менен алек. Балким, күйөөсүнүн дегенинен кайтпаган адаты бул калтектей немени өңчөй изги нукка багыттаган. Тик карабаган тилалчаак кылган. Балким, ошо ууз курагындагы кабак-кашым дебеген чыдамы, нукул зайыптык калтаарыбас каадасы бактысы белем, ким билет?!

Кандайы болбосун, Айкан ошо күйөөсүнүн батасын алган. Тагдыр экен, балдарынын алды үйлөнүп-жайланып атканда баарысын, жашоонуп таттуу жагын буларга калтырып, о дүйнө кете берди чиркин жалган дүйнө! «Бейиши болгурдан эч бир жамандык көрбөдүм! – деп үшкүрүп алат. Анткенинде кадимкидей эңшериле кетет алдастай түшкөн кейпинде.

Анан несинен жаңылды эле кемпир?...

«Эр жакшысы – аял» – дейт, ошол аял Айкан болучу. Үй-бүлөдөгү жети кендин бири – аял болгон болсо, ошонун өзү – Айкан эле. Аз уктап, көп түйшөлүп, тирүүчүлүктүн кан базарында кайнады. Эмнеге дит койсо, бүгүнүн эртеңкиге калтырбай, үзүлгөнүн улап олтурду. Колунан береке төгүлүп, кебинин мөөрү бардай, айтканы айткандай айныбай келет. Төшкө айдаган койлору өздөрү төлдөп, козуларын ээрчитип келгени бар. Бирер күндөр чаркарына кирбей койсо, акырларга толо түшкөн жумурткалардан башың адашат. Береке-кут бул үйдөгүлөрдүн кимисинде экенин аңдай албай, баш катыргандар да четтен табылар эле.

Уруштун алдыңкы ачарчылык жылдарында канча да, тербип келгендер ушу Айкандын эшигинде баш калкалашып жан сакташты. Жөлөк-тирексиз жетимдер Айканды «Апа» тутуп, далай убак эшигинде кызмат кылды.

Кожо, молдолорду, азиз-авлияларды мейман күтүп, батасын алды. Күйөө балдары өз балдарындай, келинде-ри кызындай кызматын кылып, сый-урматтан ажырабады Айкан...

Бирөөлөрдү корсунтпай, убалына калбай жашабады беле Айкан. Анан неден жазды, каеринен жаңылды?..

Кантсин пенде эмеспи, ушуларын эстеп, аздап болсо да, көңүлү жайланды. «Кудайдан калбайын, пенденин колунан не келет?» «Асти пенденин пендеге иши түшкүлүк кылбасын...»

Эмилбекте езүнчө кыял. Кечөңкү беде аңызы жыбыл-жып, кыйла көгөрүп алган. Ага ооналактап жаткысы, чымын-куюн чуркагысы келет. Олтура калып, ичин басып көрүп, эчкинин майын сыйпагандай жумшарып калганын сезет. Апасына сүйүнчүлөгүсү, бардыкка жарыя кыйкыргысы бар. Бирок, андан чындап коркот. Бүгүн минтип артыкча кубанып алып, анан эле эртесинде кабак-кашынан кар жаап, кайра ооруганын айтып мөгдөп олтурса, анысы кимге таңсык? Энесин курулай энтелетейин деди. Маңдайкы электр станциясы жакка көз чаптырып, мурда байкабаганын бүгүн башкача аңдоого дегдеп алган.

– И-и, дагы бир күн түнөсөңөр болмок экен? Дубана чыккыс кылып дубалап койгон окшойт деп аттым эле. – Энесин эшekten түшүрүп жатып, агасы какшыктап койдуду, – деги кандай, эм болдубу?

– Түзүк. – Кемпир тунжураткан баягы ойлорунан бошонгусу келбей, кыска үн катты, чечилип сүйлөгөнгө кушу жоктой.

Ансыз деле белгилүү болбодубу – эмнесин сурайт? Апасы келелекте Эмили дегдендеп чуркап кирип, барган жердеги көргөн-билгендерин баарын таразалап таштаган. А түгүл Дубананын көзү аныкына–агасынын көзүнө окшоштугун, кантип сүйлөгөнүн божурап берген. Эмки барарда жеңил барбай, оор барарлыгын кошум чалаган.

Мындан бирер күн өтгү-өтпөдү билбейм, Эмилбек эдирендеп калды «Окууга барам» — деп.

– Коё турсаң балам. Дагы бир күн салаңдап келип, коркутпагын мени эми зорго жаным ордуна келгенде? – деди, – ач кулактан, тынч кулак, тура тур. Бара жатасың.

– Жок, барам! Барам дедимби, барам!

– Ой, бала, мынабул үкөң эмине дейт? – Абдубаитина кайрылды, – Сүйлөшүп койчу. «Дагы «барамына» түшүп алыптыр го, жаны ордуна келип калган окшойт-а?

– Барам! Эмне, үй күчүгү болуп жүрө беремби? – Экөөнө тиешелүүдөй бурк этти.

– Ох-хо-о бала! – Мыйыгынан күлүп калышты, – сени үй күчүгү кылган ким өзү, бизби же... – Ары жагын айта бербей, (Өзүнө алабы деп) жымсалдай койду. Агасы шок ооз эле бул жолу Кудай жалгап, сылыгынан кетти.

– Майлиң-майлиң, асти эле ниетиң жолдошуң болсун. Бутуңду тушабайлы. Анан дагы бир күн көзүңдүн жашын көл кылып, ийне жеген иттей кыңшылап кирип келсең, убалын кимге дейли-а? Өзүңөбү, а майли өзүнө коёлу. Тек коюң, апа, бара берсин. Дегеле өзү менен өзү болсунчу, Кудай жалгасын.

* * *

Чын куран айынын аяк чени, бугу айынын башы эле. Ала какымдуу өстөндөр көз уялтып, кымкап кийимин кийип, быйыл бир жашарды окшоду. Былтыр деле ушундай кейпин кийип, көркүнө чыкканы менен баары бир быйылкысы өзгөчө болду. Муну бардык жан тастыктай алат, баардыктын бирөө (Айкан эненин кенжетайы) Эмилбек да үн кошуп, ырастаары бештен белгилүү.

Өспүрүмгө Дубаналар турган жак айрыкча табышмактуу.

Жантайыңкы талаалар тоонун куюлушундагы адырмак менен туташып, анда-мында чачыраган үндөр, же өөнгө көчүп түшкөндөрдүн тамдарынын чала ураган

дубалдары көзгө серт көрүнөт. Колотторунда бака терек, караган-долоно, алчалар ийикке башбактап, бой созуп, биерлерде көптөн адамдардын жашабагандыгын айгактап тургансыйт. Арык бойлорун жамынып өскөн талаа карагандарынын сары гүлдөрү ээндиктин чымчыгысары айгырлардын өңүнө түстөшүп, абанын тазалыгы менен бейпилдикти ырга кошкондой, ийилген шактардан Койкондой учушуп, нарылай безип, канат керешет.

Тээтигинде узунунан кеткен жардын түгөнүшүндө заңкайган коргондун өркөчтөнгөн карааны көзгө урунат.

Ылдылай тиктесең, айыл коюуланып, бак-дарактары эшик алдыларында сербейип, тектирлер текчеленип жатканы байкалат.

Дубананын эшигинин алдынан кыбыланы көздөй жол өтөт. Үйүнүн артынан жанагы тектирлерден куралгандай чубалжый келген жалгыз аяк жол биерге бурулат да, чоң жол менен кесилишип, өйдөгө ийрелендеп кетет көз талдырып. Өспүрүмдүн жолду тиктегенде кусалана берчү адаты бар эле. Биерге байыр алгандан өз мээнетти, көйү менен алышпай эле, тарам-тарам жолдордун, ээн калган кечөңкү имараттардын тоомдору, жалбыздуу арык бойлорун кусалуу карап, күн өткөрчү болду. Чакчайган гүлкайырлар, жамгырдан кийинки шаңкайган аба, жаш чөптөр менен жалпыз жыттарынын аралаш жагымы адамды ээрчитип алат мурда кез болбогон жанга өчөшкөндөй...

Бугу айы тек эле аталып калган эместир. Бүрдөөнүн, тамырдан тамыр жаюунун, жалбырактан жалбырак ачуунун, гүлдөн-гүлгө кезмек берүүнүн, деги эле жаратылыш жытына кушубак болуунун сайран айы эмеспи! Башканы коюп, «Бүрдөө» деген канчалык азада сөз экенин аңдоо кандай бакыт!

Не ушуга азгырылдыбы, Эмилбек өзүн жакшы сезет. Буга Дубананын – сыркердин (Анын сыры апасына белгилүү) керемети тийдиби, не мезгил сыйынын

айдыңынанбы мурдагыдай ийменбей, ирденип алды. Оорусун унутуп бараткан өңдүү. Анүстүнө бая келгенден тартып эле Дубана аны имере сүйлөп, өзүнөн эки жаш улуу чамасындагы Ашираалы менен тааныштырган.

Ашираалы көзү ооруп келиптир, аруусу кармай берип, анан Дубанага келгенден, ак челин каптаган кызылы таркап, айыккан имиш. Кол арага шай экөөнү ар кандай жумушка чегип, утур-утур атынан айтып жоктоп, жумшап турат.

Күн кызыган түш чендеринде үйдүн артындагы алиги чубалжыган жалгыз аяк жол менен эки адам келет. Качып кете тургансып, жөөсү эшекченин жетелеп алган. Жакындаганда байкашты жетелегени атасы, ээрге мадалып, эңкейе олтурганы баласы окшоду. Ышталгандай кара, дүңүрөйгөн неме экен.

Аширалы улуу эмеспи, «аста» дегендей ишаарат кылып, булар өрүктүн көлөкөсүндө көз агытып турушат. Там айланып кетишти эле «Ашираалылап» чакырып калышты. Экөө «леп» этип жетип барышса, мейманды этиеттеп, таяп түшүрүп жатышыптыр. Буту деле кадимкидей иштейт экен, эмнеге эки колтугунан кармап киргизип атышканын Эмил түшүнгөн жок. Улоону каңтара байлаганга баратып, оңдоп карады эле дүңүрөйгөндүн аябагандай айбаттуу экенин сизди. Жапкагынын алдында кысылган көздөрү алданемедей ойноктоп кетет. Неси болсо да, Аширалы көнүп калганбы, коркпой-нетпей мындайга аралашканы оңой берди болду, Болбосо, бул иш Эмилдин шыбагасына тиери айдан ачык болучу.

Ишке чегилгенине тымызын шерденип, мурдагыдай опсуз тарткынчыктабай, өзүн паанага калтырбай калган. Азыр да Аширалинин сыртка бачым чыкпаганынан катыштыгы бардай сезип, шып этип кирип барып, астана тарапка көчүк басты.

Дубана «сурагынан» өткөрүп жаткан экен.

–Көк-Белдикмин дедиңизби?

Атасы башын ийкеп:

– И-и, Көкжатыктарданбыз, – деди коомайсып.

– Й-и... – Адатынча маин сурап атып, көзүн бакыраңдата кескин козголо калды. Үнүндө айбат: – Эмне чатак? – Экөөнө карады.

Дүңүрөйгөн нестейинки турду. Атасы басыңкы тартып, оозун араң кыбыратты. – Чатак жок эле...

Дубананын көздөрү жана түштү: – Чатак жок болсо, муну эмине апкелдиңиз?

Жооп таба албай калды. Уулу дүңүрөйүп, дале нестейгинен жазбады. Суроо-сөздөргө эзели тиешеси жоктой камырабайт, былк этип койбойт. Чанагындагы бейжай оодарылган көздөрү анын башка дүйнөдө алектенип жүргөнүнөн кабардап, мунун кулагы ошоякта мисал.

– Чатак чоң. – Бекемдеп айтты, – Чоң чатактан экен. Жоошунан болгондо да. Эскирип кетиптир. Тамырлап алган. Көп жерди түртүп көрүпсүз, айласы табылбаптыр. «Жоошунан» десе, ойлобоң оңой экен деп, ошо жоошу жаман. – Тамырын кармап, бак-бак этти, – Жооштон жоон чыгат дейт го? Мунун жоошубетер жаман. Эми кайра козголуп атыптыр.

Мурдараак апкебепсиз да-а?

– Эми Дубанам...

– Эшитпедениз беле? Эшиткенсиз. Күбөлүк бергиңиз келбеген. Акыры тешик таппаганда апкелгенсиз. Ишенгиңиз келбеген.

Дүйнөдө ишенбеген жаман. Билерсиз: ишенбегендин өзү-каапыр, катыны – талак! Мына ушундай китапта.

– Сиздики ирас Дубанам. Айыпка жыксаңыз – ак! – Чал мөгдөп кетти. Үнү Кудайга жеткенче ыйлоогоо даяр. Бөгүлүп-чөгүлүп атып, ынтыга унчукту.

– Ушу баламы эле мээнетинен арылтып берсеңиз болду, эки дүйнөдө эмгегиңизди унутпайм! Туттум сизге баламы.

– Мага дүнүйөнүн кереги жок. Дүнүйанин көтү тешик... Адамга уапа кылбайт дүнүйа...

– Айтканыңыз ирас, Кудайыма миң калла шүгүр сиз бар экенсиз, сизди көрсөткөнгө шүгүр! Эки дүйнөдө кем бовоң. Бир башыңыз миң болсун!

Дубана масилет сала:

– Эмне, балаңызды апкетесизби, же калтырасызбы?
– деди.

– Сиз имине дейсиз?

Мен эмине демекмин, бала сиздики.

– Жо, таксыр сиз имине десеңиз ошо. Калтырайын.

– Ондо... – Ойлонуңку башын кашыды, – Наркы аптада кабар аласыз. Айтып коеюн, балаңызды сууктукка салам, карандай сууга–тамактан айныткансыз.

– Сиздин сөзүңүздү эки демекминби, жаңы калса болду мага, таксыр. Адам бир теринин астында канча семирп, канча арыктабайт. Гөшү сиздики, сөөгү меники деп берип атам баламы.

– Бара бериң гап бүттү.

Мындан башка да Дубананыкында арты үзүлбөй келип, түнөп кетчү катын-калалар боло турган. Алардын бир даарлары эреже катарында перзент күтүнсөм деп, эңсеп келгендер эле. Тапкан-ташынган жалтыр-жултур кийимдерин кийинишкен келиндер Дубананы көргөн жерлеринде тык токтошуп, кадимкисиндей сүрдөп, андан ишаарат болмоюнча, алдынан кыя өтө алышпай калтаарып турушчу. Муну менен алар тамырын дал кармап, дартинин таржималин ишенээрлик боолгологон (алар жазбай ушинтип ойлошчу жана Дубананын чарсылдаган, бүшүркөбөгөн чагылгандай жигиттик мүнөз-келбетине көрүнөө да, көмсөө да таазим кылышчу), неден айнытып, каерден дартмандыкка кабылганын негизинен туура божурап берчү, көзү ачык табыбына бөтөнчө урмат көрсөткөнүн билдиришчү.

Бул кокустук эмес эле, болгону атасынан калган мурастык салттардын бириндей тутулган кадым-каадалардын бири болучу.

Аялдар бөлүнүп, башка үйгө отурушчу. Кийин мында батпай калгандары, мурда келип көзүнө көрүнгөндөрү сырттан башпаанектешет, не арыдагы сөрүдө шаңдоо өрүктөрдүн көлөкөлөрүнө качырышчу.

Дубана эрте-кечте кирип, дартин териштирет. Көбүн эсе бул багымдат намаздан кийин жүргүзүлөт. Көңүлдөнсө дароо эле тамырын кармап, ушундай бир ылымсаноо менен оорунуунун баянын айтат. Ташка тамга баскандай ырааттуу, көрүп-билип тургандай, же бир жүрүп сыркер болгондой божомолсуз, так айткансыган кезеңдер болот. Жанындагылары, кезек жетелектери ыкласмандыктарын көрүнө билгизгиси келип, шыпшынып, сөз кошо албаганына армандуу тейде көздөрүн жалдыратып тим болушат, көпчүлүгү тик кароого батынышпайт жана оюна да келбейт. Тек адеп туткандан гана эмес мунусу, жигиттин кара кашынын астындагы бакырың кара көздөрүнүн алоосуна туруштук бере албагандан деп түшүнсө болот. Кескин пикирин айтканында, эргип сүйлөгөнүндө жалтжулт эткен, жалын чачкан ирмемдерди кадимки чагылган чартылдагандагы сес менен салыштырууга болот.

Мындайда тамырын карматып аткан жубан тири укмуш жалынга кабылып, абырлуу, жылуу-жумшак колго арбалып, аста титиреп, мурунунун учтары, чекемаңдайынан чыбырчыктаган тер сызылат. Кулагы мүлдө бүтүп, авлия сезилген табыштын сөзүн угуп-укпай ыкраны артып, башын ийкегилеп, макул тапкандан башка аргасы калбаган кездер аз эмес...

Тегерете тиктеп алат да, бир жанга айтып атканын баардык ыкласмандарга орток кылып, нускап кийинкилеринин таржималын ордуна жылдырбай, убаралантпай бүтүргөн, айткан бүтүмдөрү да болот.

– Ыкылас-халас, киму-ким болбосун, ыкылас кылышлыгы абзел. Шон үчүн биерге кадам ташташтын алдында

ыкылас кылышты ойлош керек. Агер Кудайга ишенбесе, мага ишенбесе, ондо келиш кажет эмес.

Мисал сиз бала тилеп келип атасыз, күйөөңүз мойнун жар бердирбеди, ыкыласы жок, анда убара болуш кажет-сиз. Асили экөө тең тилеш керек.

Кудай айтат: «Тилеген, тилек кылган бандамди иаюмүт кылбайм» – дейт экен. Акыры чындап ыйласа сокур көздөн жаш чыгат. Чындап тилеш, чындап ыкылас кылыш парз. Кудайдын ичи бандасиникиндай тар эмес, ушундай кененки – Кудайдын баласы баарына жетет. Гап ыкыласта, ниетте. Шончүн «Ниетиң – жолдошуң болсун» дейт. – Ким-ким болбосун, ниеттен табат. Ниет кылышк-улуг иш.

Банданин (пенденин дегени) оң ийининде паришта, сол ийининде шайтан турат. Шайтан шайтандигин кылып, азгырып, Паришта оозуңздан чыккан гапка бата кылып турат экен. Шончүн оозду этияттип сүйлөшлүк шарт, пакиза жүрүшлүк, арам-адалды ажыратышлык парз.

Ырас, чын дилден ыкылас кылгандар биерге, Дубананын үйү экен деп, тек эле түнөп кетсе, дабаасы табылат. Мына караңыз, ыкыластын күчүн, шарапатын...

Бирөөнү ээрчип келбең, бирөөлөр барат экен, мен да барсам боло берет экен деп, бирөөнү туурап келе бербең. Ыкыласыңызды ээрчип ниетиңизди, пикириңизди түздөй келиң. Ана, ошондо даввасы табылат. Дардисар болун үйүңүздөн чыкпаң, шек кылбаң мага. Дардисарлик жаман, дардисарлик өзүн дардисарликка апарат-шыпаасы бовойт. Сынабаң, сынайм деп убара тартпаң–мен сыналып бүткөнмүн. Ондойлорду үйүнөн чыкканда эле билип турам. Ондойлорго давам буюрубайт.

Менин баам элде – эл билет. Тамырым – элде, эл электен өткөрүп бүткөн. Өзүмкүн эмес, ата-бувамын жолун жолдоп, иш кылган адаммын – мен, элге болсун деген адамдын баласымын мен.:

Ким-ким дуктурдан даваа таппаса, башкалардан эм таппаса, Куда атаа кылган экен ушул ишти – менин эшигим ачык. «Мени көрбөй койду, тамырымы кармабады, далыма камчысынын учун тийгизбеди» – деген калтыс ойго кабылбаң. Баарына тегизмин мен...

– Ырахмат, ырахмат! – дешти улгайгандары, – ак сөз айттыңыз. Жашыраактарынын айтаарга оозу эп келбей, тилдери күрмөлбөй, жүзүнө түшүрүлө салынган жоолуктарынын учун тиштеп, үлпүлдөп, сыпааланып тим болушту. Эшик кыңкайта ачык болгондуктан, айбанда төрт буттуу узун отургучтун четине көчүк басышкан Аширали менен Эмилбектер үчүн да. Дубананын «Керегем, сага айтам – келиним сен ук!» – деген тариздеги кыйытмасы бардыкка бирдей шоотулганы белгилүү болду.

Арзып келгендер үчүн бул өзүнчө окууга тетедей сезилди. Дубана мындай кептерден кийин адат боюнча, күбүрөнө бата тартты да, шартылдай кадам таштай сыртка чыкты. – Эй балдар! – деди атайын табыштоо саларын айгактай, – кана жаңкы Токторбай? Дейди басып кетпесин, карагылачы!

– Жана чаркар жакта жүргөн.

– Э, эмине кылат экен аякта? Темселеген кызыталак... Өзү таягын алып, ошоякка басты. Чочулаганын жөнү бардай. Аерде өзү камап койгон Телмандык ооруду келин бар эмес беле».

«Анын күчаласы күчүндө болчу. Эми адам болуп баратканда ырбатып албагай эле жиндери тиштешип... Бири-бирин эш туткан, ыроолонгон жиндер да болот. Тескерисинче «чымыны» өлүп баратканда анысын тирилттип, өзүнө копуп алса, тамашаны ошондо кер. Асили күчтүүсү жеңет да.»

Мээнет текке кетип, кайрадан баштоого туура келет. Суй жыгат кызталактар». – Заарканган Дубана жерди ое басчудай айбаттуу кирип барды эле өзүнчө күбүрөнүп, тоо-талааны, анды-дөңдү туш келди безенип сүйлөп ат-

кан келиндин үнү өрт өчкөндөй басыла калды. Кожоюндун миздүү бычактай жалтыр көзү, колундагы табылгы таягы дептисин кайтарып, көздөрүн алачакмактантты.

– Эмне чатак? Эмне чатак деп атам? – Токторбайга карады.

– Чатак жок аке... – Кичирип, бүшүркөдү өзүнчө.

– Чатак жок болсо, биерде эмне турасың? Же кароол койдум беле?

Таягын кыжынычтуу мыжыга кармап койду эле жүрөк алдыдай ийинин куушуруп, жазгана калды.

– Мен сага акеминби? Сынап тиктеди. – А, аке экем да?

– Жо, адашып кетиптирмин. Кожоюнсуз, Дубанамсыз.

– Эми адашсаң эмине кылайын? Же жонуң ысыгысы келип калганбы-а?

– Жо, жонум жайында эле, адашпайм таксыр.

– Адашсаңчы? – Нектеп, кекетип карады, – кокус адашып калсаңчы деп атам?

– Оңдо өзүңүз билиң. Өз убалым-өзүмө. – Алдына түшүп жөнөдү.

– Жакшы. – Үнүн жумшарта айтып, билинер-билинбес жылмайып койду. Сыягы эсеби туура чыкканга окшоду. Атайылап чегип көрдү. Кебинен кыйкым иле албады. Тигинин «торуна» түшкөндө дароо эле дөөрүп, «Төө» десе «Бээни» айтмак. Кудай жалгап, оңоло баштаганынан бузулбаптыр.

– Катча! – деди карындашына, – Мына буга тамак берип атасыңбы?

– И-и, бергем жана эле. – Сылтый басып кошумчалап койду, – ичип атат.

– Ичпесе айт мага. Суюгу жакпаса, «коюгун» кошо берейин деп, таягын пеш кылып, кончун чаап-чаап алды.

Ушунча келим-кетимди узатып, тосуп алып, дасторкон салган Катча. Агасы келгенден түйшүккө малынды да калды. Узунду күнү от жагып, казан асат, тек гана агасынын келип калганына курсант, бир жаны баарына жетишет. Кабак-кашым дебейт жетише албай жатам – деп,

зынарлабайт, адамдар келгенин дөөлөтү катары сезет. Кечөөлөрү бул үйгө эч кимдер каттабаганын, энеси-экөө жакырлыктан, жалгыздыктан абыгер тартып, Кудайга жалынып агасынын келип калышын түндөлөрү кирпич какпай тилек тилеп чыкканын унуткусу келбейт.

Быйылкы көктөмдүн өзүндөй бул үйдө шаан-шөкөт артып, күндө-күн алыс союштар союлуп, коноктор күтүлөт. Түйшүк артса, артууда кемиген жок.

Таң заардан суу себилип, эшиктер шыпырылат. Муну, да бардыкка жетишчү Катча жасайт, же атайын ниет кылып, арзып келген ыкласман жубандардын бири Катчанын колунан шыпыргыны алып, «батасын алдым» – дегени эбебине себеп болуп, дартына күн мурунтан шыпаа табылышы ажеп эмес... Асилинде бул ушундай.

Эреже катарында Дубана базарлардан калбайт. Жума күнү жума базарга, ананкысында жекшемби базарга, допу-калпактарын жаңыртып кийип, көтөрүнгөн көтөрүнчөктөрү менен жеңил барып оор кайтат.

Барганынан келгени бат. Бир күнчөлүк Ноокат базары ал үчүн эки аттамдай. Өзү айткандай, ооматы келишип турган адамга эмне кеп. Мындай чыкса, «Дубанам» деп аттуулар атынан түшүп, алдына тартат. Машинага түшсө, ири алдында бакылдап, борттун жөлөнгүчүн кармап кармабай, андагыларды бийлеп алган өңдүү. Баарысы Дубананын оозун тиктешип, сөзүнө ыроолонушат. Биякка машина келе албайт эмеспи, тиги чоң жолго дейре алып келип, сунган тыйынын албай, «Сиз бизге табериксиз» – дегендей, бөгүлүп-чөгүлүп кайра кайтканча шашат. Кээки кереоздор базарга көп барганын «Катын издеп барат» – дешсе, бирер тымпыймалар «пулу көптөн барат» – дешет. Да бирөөлөр «Дубанага катын жокпу?», катын деген үйүнө келип атпайбы» – деп сөз жылдырышат. Кимиси кандай айтпасын, Дубананы эл апарганы, калайык өзү алаканына салып, жол берип атканы кашкайган чындык.

Адаттагысындай, демденип кайтат базардан. Келсе өзү ойлогондой эле жаңыдан, алыс-жууктан ат арытышып, кожоюнду кудайындай көрүшүп, зарыгып күтүп олтурушканын Катча тартиби менен кулагдар кылат агасын.

Көңүлдөнсө, алып келген дүр-дүйнөсүн четтен чубап, апасына, (Кыз киши ыйык дейби, оболу карындашына сунуп) көрсөтүп, кандайдыр кымбат баалуу эндей жылтыр-жалтырлардын четинен чымчып кармап, «бүям керек болуп калышы ыктымалдыр» – деп бирдемени шоткусу келип, тергеп айтып тим болчу. А көңүлдөнбөгөн кездери тек гана «бу сиздики» дегенчелик кылып, апасынын алдына ыргытып, же жылдырып коёт.

Анан эле кандайдыр шашкалактап, түпөйүл оюна алагдыланып аткандай бак-бак этет: – Ке, Катча, ким экен жана кетем деп аткандар? Чакырчы биякка.

Алар киргенче, өзү менен өзү сүйлөшүп аткандай, далысынан көрүп тургандай сырдуу телмирип олтуруп калат...

Бир жакка барарда да, келип да, ач күсөндөнүп чай ичпейт. Дегеле балжыратып ооз толтуруп, нан чайнаганын, тамшанып оокаттанганын көрбөйсүң. Нанүштөсүнө сыңар тизелей олтура калып, пиялада карандай суу ичкени бар. Мунусуна айрыкча көңүл бөлгөндөй, купуя тамшанып коёт.. «Пайгамбарыман калган суу ичиш. Агын сууда гап бар...»

Батынып ооз ачып, «Эминеге тамактанбайсыз? – деп сурагандарга тайсалдабай жооптойт, нары бул даяр катылуудай: «Э, биздин оокат берчүбүз бар. Баарын эле жей берсе, батпай кетпейбизби өзүбүзгө. (Негедир «Мен» дебейт бул сыры өңдүү. Ата-буваларын кошуп айтканы) Асиле, – дейт көңүлдөнө түшүп, – тамак жаныбарды көп жеген, тоё жеген күнөө. Тоёр-тойбос жеш керек. Пандасина ушул жарашат. Тоюп жегениң, ашыкча жегениң – Кудайды тааныбаганың.

Лекин... — Ойлуу меселдетип, кесе-кесе чачырата айтат, – ачкарын боло туруп жебей койсоң, алдыңа тарткан тамакты бул да күнөө. Не дегенде текеберденгенге жатат. Ырыскы улуг нерсе, ырыскыдан качпас керек. Текеберденгендик–менменсингендик. «Манманди» Кудай кулум дебейт. Шончүн «Манманга – кудаа, күлүккө–чукур!» – дейт. Манманди Кудай жазаласын дегени бу. Асли «манманди» Кудай өзү гана жазалай алат.

Орозо тутушлуг, намаз окушлуг, парз дагы, сүннөт дагы. Бирок, ошо орозо тутуш менен намаз окуштун көпкөп маани-жайлары бар адам пайкабаган. Мисал сиз орозосуз. Бир жерге туш келдиңиз шапа-шупа оокат жешип атат, кайта качышка мурчаңыз жок. «Келиң-келиң» – деп калышты. «Колго суу беришти. Төргө өткөрүп, кана алың, мейман!» дешти. Мындай учур ошо оозу ачыктар менен кошо ала беришлик шарт. «Мен-орозо элем» – деп, четке чыга бербей. Нимеге дегенде ошо адамдардан айрымаланган болосуз, өзүңүздү өйдө туткан болосуз. «Манманга» жол бересиз. Көрүңчү ырыскынын улуулугун! Мындай учур ырыскы «манмандан» качат.

Бирок, аерден чыгып алып, орозоңузду тутуп алып кете бериң «мен ооз ачып алдым» – деп, өзүңүзгө шек келтирбей-халас...

Ниме гайып? Ырыскы – гайып, нике гайып, өлүм гайып. Ушу үч нерсе гайып. Ким каерде, кантип өлүшлүгүн билвейт, каерде нима оокат буюрганын билбейсиз. Каерден кимге никеңиз буюруганын билбейсиз. Шончүн гайыбынан келген нерседен баш тартышлык бовогон иш. – Ойлуу турпатында алаканын жайып, өз суроосуна жооп издейт.

Мына бирарки молдолор бар. «Шапке кийбе» дейт. Шапке кийгенди күнөөгө жыгат. Акыры шапкени ол ойлоп чыккан жок да? Заманабий болсо, заманы талап кылса заманына жарашса, кие бериң, күнөө болбойт. Өкматтин

иши ыйык, жолу улуг өкматтин. Шончүн «Өкүм паша-уважип» деп айтабыз.

Гап шапкеде эмес, гап шапкени кийген адамдын өзүндө. Гап дилде демахтүр. (Сыягы окуган адабияттары өзбекче болсо керек, мусулманча каада-икаяларды айтканында тили чалыштап, же өзбекчеге бурулуп кеткен учурлары болот. (Шончүн диниңди берсең да, дилиңди бербей дейт. Дилди карма халас... Колуңан келсе, орус менен орусча сүйлөш, тилин бил, аалым бол. Бул күнөөгө жатпайт. Масалани айтыштын эки таманы бар: билсең айт жана тууру айт, Мусулманчылыктын атынан сүйлөгөн адам жуда этият болушлугу абзал. Болвосо, «чала молдо дин бузар» деген келип чыгат.)

Дилазардан беже кач дейт. Ниме күнөө? Адамдын дилине азар берген катуу күнөө. Адамдын өзү улуктун мисалында адам көңүлүям жуда улук, ага жөндөн-жөн азар бергендин күнөөсүн кечиш кыйын иш. Бир адамдын көңүлүнө азар бергендик – адам өлтүргөндүк менен барабар)

Буга дейре бир беткей масала уккандар «Тооба?» – дешип, көрүнөө таң калышкандыктарын жашырбай, көңүлдөнө суроолорун жаадырышат Дубанага. Анын ою так жана айтаар сөзү четтен камдалуу. Качан, каерден сурасаң көңүлгө уютарлык кылып айтып бере алат...

«Масаланин баари Дубанамын чөнтөгүндө экен, эй? Атанын баласы да-а? Окуду бекен, же Алла-Таала сыйкырлап, дилине сала берди бекен-а?... – Таңдайын такылдатышып, турпатын ыраазылык уялап, көкүрөгү тазарып, жеңилдей басып кетишет быйылкы көктөмдүн аруулугун эми туюшкандай...

Шапке туурасындагы маселеден соң, Аширали менен Эмилбек да, купуя ыраазыланып, кандайдыр өзүлөрүн күзгүдөн көргөн, шекилдүү. Кожоюнуна делинген көңүлдөрү башаламанданбай, бир беткей сыпатталып ишеничтери бекемделе дилгирилиги артып барат.

«Барбайм, өзүң кошо бар» – деп, кыйыктанып атып араң келбеди беле. Эми анысын унут калтыргысы бар эстөөдөн кадимкидей уялган таризде. Өз ийнин өзү казганы ийги да. Канчагачеле карыган энесин бучкактап алмак жүгүн артып. Өткөн келгенинде да, энеси даярдык менен келбедиби. Жазга деген картөшкөнү ачтырып, нукул тазаларын каптатып, эшекке жапма салдырды да,

Эмилбегин мингизип алып, Дубананыкына чыгып келген.

Түшүрүп атканда Дубана такыбаспы баланы туңгуюкка каптап, кетпеген жеринен тер кетти аныгын айта албай.

–Кимдики? – деди Дубана – кампирдикиби, же сеникиби? Айтип коеюн кампирдики болсо албайм. Сеники болсо, ашиначилик үчүн алам. «Меники» десе деле кутулуп кетмек эмес. Бутакты тамырлатып иймек «Ооруп жүрүп кайдан картөшкө эктиң» – деп, а жалган айткан – күнөө деген.

Анан кайда бармак? Бултаңдаса да, буйтаса да, кожоюнунун тузагында туру. Так жообун айта албай, Апамкы десе, албай койсо, эми түшпөсө, кимге зыян? Айланып келип, өзүнө зыян, бир кызарып, бир бозоруп туруп берди. Түшө калып качкысы да келди, антсе, бүткөн ишин бүлүндүрүп аларын, Дубананын наалатына кабылаарын билип, чыдады бечара.

Акырында тамашасы бүттүбү, же бул ишти атайылап кылдыбы, баланын чынчылдыгына назары артып, жарпы жазыла басып кетти: – Майни эми түшүрө бер, ашина болуп калбадыңбы...

Эми мына эки күндөн берки көргөндөрүн, көкүрөгү туюнгандарын апасына сүйүнчүлөп барууга даяр. Апасынын жетине албагандан кубанып чыкчу үнүн уккусу бар, – Алдыңа кетейин ошентсең. Отко айдаса, бокко каччудан болбосоң – адам бол деп атпаймынбы, алдына кетейин. Мени канчагаче маңдайыңа байлап бермек? Өз киндигинди өзүң кесип үйрөн – деп атпаймынбы, ата.

Баягы байлануу келин бошонуп, чыгып алыштыр. Билгениндей дуулап жүрөт. Жыргагансып кыңшылап ырдаганына кантесиң. Тандырды айланып күлдөбөдөгү парларди терип, ырахаттана каткырып, үйлөп учуруп кайра тутуп алып, өзүнчө алаамат дүйнөдө. Эч кимдерди көрбөйт, эч кимди уккусу жок.

Дубана башын чайкап каңырыгы түтөдү: –

– Мунуку пар жин. Көрдүңбү тооктун парлари менен ойногонду. «Пар тийген, пар урган» – деп, ушуну айтат. Бечара каеринен жаңылды десең, жаш жанында? – Чыдап тура албады көрүнөт, туруп кетти таягын көтөрүп, – минтип пар кууп баратып, аңга түшүп кетсе эмине болмок-а?

Барып колтугунан кармайын деди эле келин бежай күлүп, «Гүлдөрүм, гүлдөрүм учуп атат, терип алайын!» – деди арсалаңдай.

– Эмине чатак өзү-а? – Колун силкип кармады. – Кулагы эми ачылгансып, дапдаарып туруп, Дубананы тааныгандай тайсалдай түштү...

– Урбаң аке! – деди, – Урбаң!

– Сени уруп болобу, алдыма түш – деди Дубана, – гүлдөрүңдү таанытып коеюн...

Бул күнү түштөн кийин жамгыр жаады. Көнөктөп куюп, чагылган чартылдап, анан бат эле ошол чартылдактын изин куугандай, жамгырдын багыты бир жактарга оошуп кетти окшоду.

Булар айбанда чогуу турушкан. Узун бойлуу, мойну куркуйган Кичи-Алайлык жигит эчтекеден эчтеке жок эле жер тепкилеп, кыйкырып калбаспы.

– Суу келатат, суу! – Энтигип алган, – Качкыла-а?

Аширали, Эмилбектер чочуп кетишти, «Сел келатабы?» – дешип» тияк-биякты этияттана карашты.

Дубана «шашпагыла» дегендей ишаарат кылды. – Бул өзүнүн жинин чакырып жатат. Мунуку суу жин, суу-

нун пири урган муну. – Анан кейигендей – аттиң ошондо мунун оозунда калмасы болбогон да? «Бисмиллаирахман-нирахим» кирген эмес, билсе оозуна алабы? – Башын чайкады.

Көздөрү баягыдан алданемедей кызарып, коркунучтуу тегеренип баратат. Тек койсо, өзүнөн-өзү качып, учууну салганы калды. Кокус «дыр» коюп, жөнөп берсе, төө куштай немени ким тутуп келмек?

Дубананын жаалы келди. Өзүнүн үйүндө, көз көрүнөө кутуруп турганы эмне деген кеп?

– Кана суу? – деди жакындай басып, суу кана? – Мына, мына! – Куру жерди тапталады.

–Кана, көрсөтчү!

– Мына, мына!

Ушуга удаам «карсылдатып,» сабап калды.

–Кана депатам? Кана?

Давердес неме кубаттуу урулган таяктын соккусуна эчтеме болбоду. Бар болгону теңселип барып оңолду. Кирпиктерин ачып-жуумп акылын пештеди. Энтигип-энтигип алды.

–Отур тиерге! Жылып көргүн, көзүңдөн суунду чыгара коюн. – Бакыракай көздөрүн тигиге кадап, кыйлага сынап тиктеди. Шылкыны куруй түшкөнүн, оолуктурган деминен ажырай калганын сезген соң, «жаңысында» окуш керектигин эсине алып, арык боюна басып кетти.

Аширали менен Эмилбек кожоюнун узата карап, «Түштөн кийинки зыяратына кетип атабы?» – дегендей ойго кетишти. Адатта Дубана аеринде кудум бирөө менен сүйлөшчүдөй, кеңешчүдөй тариз кармап, кайра келээри менен кандайдыр чечкиндүү, олуттуу боло түшчү. Башкача көрсөтмөлөр берип, бая айтканынан жанып, бөлөкчө пикирге такалганын жана ушундайчасы туура болоруна чечкиндүү экенин купуя билдирчү...

Арык бойлой жогору басканын ар кандай боолголосо болот. Жыттуу самындап мойну-башын жуунуп, сергип кайтат. Даарат алып, намазын окуйт. «Тук» этип, адам-

га көрүнбөй уктай турган да жайы бар окшойт сыягы. Айтор аерге жуунууга ылайыктуу суу боюна коюлган буюм-тайымдарына эч ким тийбейт, койгону койгондой, илгени илгендей турганы кызык. Курсактары кампая тойгонуна эле каниет кылган мындай кездери ким эле раксамындап жуунуп калсын? Пулдар дешсе пулдар, ары даражасы ашып аткан Дубанадан башка кайсыл эр көкүрөк азамат кенен-чонон карманып, узун-туурасынан жатсын? Асмандагы Кудайдан, жердеги Дубанадан коркпогон кайсыл ашынган неме ыйык адамдын буюм-тайымдарына кол салсын? Жакшылык бетин көрбөй, сунулган колу сунулганынча кыймылсыз катып калбайбы анда. Эртең эле чейинден чыкканын, жаңылып-жазганын ыйлай-сыктай айтып, (Кандай ниетте кантип алганын Дубана жазбай көрүп турбайбы далысынан?) жетип келээри анык эмеспи...

– Жо-жо-ок, көр пенде жаңылган эле эмесси-иң, сынагың келген. «Укуругу канчалык, карамати канчалык?» – деп атайылап кылгансың. Мунтип колуңдан албаганда көрүнгөнгө аңыз кылып, (Эшекче бакырып дегиси келди) ушу сен жар салмаксың, көр пенде!... Башын төмөн салып, ойлонуңку турат да кобурап коет, – а сурап бакпайсыңбы илгери Зикир-Төөнүн Шамурат Дубанага таш атканда эмине болгонун. Ат чабым узабай, калдаси өзү «Көчүрүп кетем» – деген өрүктөрдүн башында калбады беле денеси ат үстүндө кетип...

Көр пендеси үргүлүп, агылып-төгүлмөк: – Адашыпмын, Дубанам! Алдыңа келсе, атаңдын кунун кеч дейт го, сиз бар экенсиз келип олтурам. Болбосо кимге бармакмын, майып болуп калмакмын, неге алым жетмек. «Чүф» деп, дам салып коюң, алтын дамиңизди.

Дубана айкөлдүгүн карматып: – Майни эми... – дейт саал жибишкен тейде – көр пенде сенден кетиптир, менден кетпесин Амалейки, дагы адашсаң, өз башың өзүңө көрүнсүн.

Бу чөлкөмдө мындайлар да, боло келген, Дубананы сынайм дегендер өзүлөрү сынып, жети өмүрү жерге ки-

рип, элге-журтка дүң болгон бирден миңге тарап, Дубананын карамати көптүн оозунда аңыз болуп айтылган. Анан кайсыл эки баштуу, балта-теше өтпөс адам Дубананын чөбүнө залал келтирип, арпасын кам орууга дит баксын?!...

Аширали, Эмилбектер кожоюну келген жакты көз талдыра карап, кандай сыр менен кайтаар экен дегендей, Катчанын жумшаган жагына элпек чуркай калышып, кайра өрүктүн көлөкөсүнө атаандашкандай жетип келишет, Тайрандай олтура, тура калышып, көргөнбилгендерин ортого салышат: – Эй мен билди-им, – дейт Аширали сүйүнчүлөгүсү келип, – Кичи-Алайлыктынчы?

– И-и, эминесин билдиң?

– Дубанам айтканы тупа-туура экен. Беде сугарып жүргөнүндө тийген экен. Күн-түндөп сугарып, бедеден чыкпаптыр. Ошондон ооруга чалдыккан тура, – өзү айтты азыр.

– И-и...

– Чамасы сууга саара кылган окшойт, мен ойлоймун да...

– Ирас, ирас. Болбосо кантип эле... Беде сугаргандардын баарысы эле жиндеп кетпес беле, а-эй?

– Ананчы... Калма келтирип жүрүш керек эле деп атпайбы Дубанам. Сен калма билесиңби а?

– Билем. Калма билбеген биерге келеби? – Эмилбек саал көтөрүлүп койду.

– Жаңылдың сен!

– Эмнеге жаңылат экем? Билгенин билем дейт да.

Билебиз деш керек. «Мен» деп атпайсыңбы сен. «Мен» деген мусулманчылыкка жатпайт, «тооба» келтир а көрөкчө.

Эмилбек чын эле кооптонуп калды. Тигиге сыр билдирбей, «Тооба» – деп, акырын шыбырады бирөөлөр тыңдап тургандай. «Калма эле эмес, арапча окугам» – деп айтып жибере жаздап, бала кезиндегиси (Мектепке бара элек болучу) эсине түшө калып, өзүнөн өзү уялып, кичире түшкөндөй сезді өзүн.

– Кудайдын алдындагы парзымдан кутулайын! – деп, кыйыктанганына карабай, Кошчандын оозундагы (Мындагылар ушундайча аташат) өрүкзарлуу, бакшактуу үйгө келип түшүшкөн. Жайлоодо эмес беле. Карабашыл кой жетелеп, атайын камдаган дасторконун көтөрүп, чарпайлуу келишкен. Эмилбеги торго түшкөндөй, пысып тымпыйып олтурду. Көрсө, энеси ар качандан бир качан какшанып айта жүрчү Паша Кожонун үйү ушу тура.

– Ушу кенжемди сизге тапшырайын дедим, Кожом! Беркилеримди бере албагам. Өлсөм, сөөгүмдү агартып, дуба окусун. Сабатыңызды аябай көзүн ачып коюң, өзүңүзгө туттум баламы.

Кожо чикийген, таза кийинген сөзгө дыйкан адам экен. Не ыраазыланганы, не салты ушундайбы белгисиз башын ийкеген: – А-а, эжемм-а!? Куру эле келе бербейсизби. Мен сиздин ниетиңизге эле сөөгүм агарып турат чынын айтсам... Калп айтпасам, Кожокеде ушу убакка чейин сизчилеп, мусулманчылыкка баш отун коюп, убара тартканды биринчи жолу көрүшүм. Кудайым ниетиңизге берер куда кааласа...

– Куру аякка бата жүрөбү, Кожом. Албасаңыз капа болом. Бирөөнүн баласына арип таанытып, агартып-көгөртүш оңой бекен? Чынын айтсам, илимиңизди сыйлап апкелдим бөрү тезекти. Илгеркилер айтмакчы, эти сиздики, сөөгү меники, окута бериң Кудай жалгагыр.

Кожонун Эмилбек теңдүү Жусупжан деген баласы бар экен. Экөө бат эле, тил табышып, оңуп калышты. Күндө бир маал арапча арип окутат. Кожо такыба, талапты катуу койгон адам экен. Эмилбекти мактаган болот да, баласын иттен алып, итке салып жемелеп, муну менен беркиге сөз чакытып, купуя тартипке чакырат. «Ушундай кааданы кармангын» деген тейде. Тигини жемелеген сайын, Кожонун ар бир ишааратын өзүнө ала түшүнгөн бала ынтаасын коюп, эмне десе илгиртпей илип алып, үйрөнгөнгө тырышты.

Баса, Кожо оболу бир ариптин айтылыш эрежелерин, айтуу, үн жасоо ыкмаларын, канткенде үндү төкпөй-чачпай колдонуу зарылдыгын дыкаттык менен үйрөтүүнү колго алды. Өзү жасап көрсөтүп, анан булардын эске тутуу жөндөмдүүлүгүн, үндөрдү тууроо, жасоо бөтөнчүлүктөрүн текшерип чыкты. Эми башташы керек эле.

Кожо үн кубултуп, кырааты менен «Бисмилла-ир-рохман-р-рах-иим» деди. Экөө эки бөлөк үн менен кайталашты. «Тамагыңарга салып жоонойтуп айткыла» – деди мунун өзүнчө сыры бар экенин табыштап. Эми «А-уу-зу» ну жасоону билебиз. «А-уу зу билл-ахи-мииа шай-тоонир ажим», балага Кожонун кырааттанган үнү жагып калды. Кайталашты. Анан ар бирин өзүнчө кайталатып, кырааты менен айттырып көрдү. Айтор, бул күнү Кожо нун: «Бир бисмилла-а» бир миң кырк жылда бинаага келген экен деген сөзү калды.

Андан соң, «Алиппеге» өтүштү. Алгач алты арипти жазып, өзү окуп берди. «Алип», «Бе», «Те», «Се», «Айун», «Гайын».

Эртеңкиге дейре ушуларды жаттап, кооз айтканга көнүкмөк болушту. Кошчандагы күндөр көңүлдүү өтүп, иш жакшы кетип жаткан. Келгин куштар толо баштаптыр. Айрыкча өрүк бышык маалына жетип келишкен чыйырчыктардын башаламан үндөрү кулактын кужурун алат. Гиластардын тергенден калгандары кара кочкулданып бөрсөйүп, сөөмөйүнүн учу тийсе, кып-кызыл ширесин чачыратканы турат сабагында салаңдап...

Тоодон, жайлоодон келген Эмилбек табылгыс берешен дүйнөгө кабылгансып жыргап калды. Мусулманча сабак алгандан тышкары өйдөңкү каналга чыгышып, иримдерине бой ташташып, эрки каалашканча киринишип, онуп жүрүштү.

Күндөрдүн биринде коңшу балдар келип, укмуштуунун ую жорго болуп, карта ойноп жатышкан. Жусупжан адеп кармап, негедир оюнга кошулгусу келбеди. Бирок, бирөөлөрү кыйынсып, чоң кишинин сөзүн сүйлөгөн бо-

луп, кепке жыкпаспы. «Корооңо келгенди кет дегениң да» – дешип. Анан эле ойноп калышкан бака-шака түшүп. Эмилбек билгенден, кызыккандан бир нерсеге кызыгып, күлкүсү келди. Карталарда эмчеги гөзөдөй катындардын көкүрөккө чейинки сүрөттөрү бар экен...

Оюн кызыгы канчага чейин созуларын ким билсин, төбөдөн түшкөндөй, Кожом пайда болду да, экөөнү бурдап кармап, чала-була какыс-кокус кылып, тарсылдатып жиберди: – Ким үйрөтгү силерге шайтандын оюнун, ким? – деди жаалы чыгып, – молдонун баласы кылаар ишти бул-а? Жүр атаңын астына, сүйрөп гана барып көрсөтөйүн кызыталактарды. Каапырдын гана оюнун ойнойт имиш...

Тырбалаңдап атып, беркиси колунан чыккандай. Молдо абанын гана баласын дыргаяктатып, жөнөп калды. Жөжөлөргө айри-куйрук тийгендей, жанагы топ тозуп кетти. Эмил артынан куугун түшкөндөй тызылдап, чуркап тегирмендин астына келип калганын бир туйду. Коркконунан көздөрү ала-чакмактанып, буту-бутуна тийбей, эми артын карабай, караса эле колго түшүп калардай сезилип, ылдыйкы үйүн көздөй качып баратты.

– Дагыбирдинүстүнөн чыккансыңарго шоктугуңардан? Бекерге үрккөн немедей күйүгүп келбегенин аңдады окшоду жеңеси. «Сиздин үкөңүздү тутуп алып, апкетти атагына» – дегиси келди. Антсе, дагы кыйлага кейигидей. Ансыз да, өзүнүкү жетиштүү – жүрөгү кабынан чыкчудай бейчен түрсүлдөп, энттиккени басыла элек, тамагы ачышып турду...

Тоодон апасы келгенинде окуянын дасторкону жайылды эле, кайрадан дуулдап алышты. – А, Кожом-а, тезаптык кылыптыр да, мусулманым! – деп, өзү кошо кейиди, – бала да. Ойносо ойноптур, мындайга киришип не кылат?...

Бирок, «кайра алып барам» – деп катуу чамынды. Эмилбек эт-бетинен кетип болбой койгон «Урат» дегенин бир айтып бир койбой, эки айтып эки койбой. Анүстүнө жеңеси «Эки-үч күн уктап атып, чочуп ойгонуп жүрдү» – деп, балага болуша кеткен.

Аширралига ушунусун айта албай ыктыткандай таризде. Айтса, «Эй, сен көп кокуйдун үстүнө суу куйган окшойсуң» – дегиси бар. Несин айтып мактанмак. Коркконго кош көрүнбөй, апасынын тилине кирип кайра барса, Кожонун илимин алып, көзү ачылып, адам болмок. Балким, Кожонун колдомойлору жөлөп-таяп, узак ооруга чалдыкмак эмес, ким билет...

* * *

Бугу айынын аяк чендери беле, айтор табигат мурдагысынан артыкча күлүп, күйөөлөр кыз мисал жадырап турат. Чөптөр тушоого чаап, беде аянттарынын озунуп гүл ачкандары кызгылт жашыл кырбуусун желге теңселтет.

Шаңдоо жерлерди тилип, Дубананын үйүн жандап өтчү тазарта чабылган арыктагы суу булак суусундай тунарып, бир кылка булдуруктап, кулакка үйүр. Тил бүтсө, сүйлөп ийгенге куштар.

Эки апта өтүп барды Эмил.

– Апаң жүрөбү тең-жаны сак? Жол карайм, ана келет, мына келет деп, деги эле адашкансып, келбей койду го? – Сейдана кемпир калбаат карап, сөз узатты.

– Апам «дуба» деди сизге!

– Дубасы дуба болсун. Дасторконго жакын отур. Тартынба, өз балабыздай болуп калдың...

Нарыда сулкуйган бирөө уктап аткан, коңурукту коштоп тартып. Башына чүмкөгөн купайкесин ала койсо, Токторбай экен.

– Эне, эне! – деп калды каадалы, соо адамча, – түшүмдө самалетум учуп кетти. Менин самалетум экен, мени карабай эле өзү учуп кетип калды...

Сейдана кемпир сүзүлүңкү тиктеп, кубаттай козголду.

– Кудайым бериптир сага. Мээнеттен арылыпсың. Сени тай-тайлаткан, ташпишке салган мээнеттиң учуп кеткен турбайбы айнанайын, – эми алтын башың аман

болсун Омийи-ин! – Бата кылды күбүрөнүп-шыбыранып, табышмактуу сөздөрдү нчинен кайрып. Баарысы кошулуп бата кылышты.

Токторбайдын ирең-башы оңоло баштаганына кыйла болгон. Аныкын Дубана «Дөбө жин, дөө урган муну. Шончүн дөөгүрсүп, мас букадай жүрөт» деп, тастыктаганы бар. Дароо оңолбойт, узагып барып айыгат деген. Мына эми адам болуп отурат. Оболу карандай сууктукка салды. Анан күрүч коштуруп кайнатып, аздап, туз салдырып бердиртчү. О дем менен бу демге аяк бошотуп, шаулдатып ичип турду. Карт кекирип, анысын коштогондой «Кудага шүгүр» – деп басып кетчү.

Ушу тушта сырттан шабырт угулуп, ал Дубананыкы экени үнүнөн таанылды. Катчыга зиркилдеди окшойт: –Кана жаңкы арбак ургур?

– Ким, Токторбайбы? Уктап атат үйдө.

– Кантет, беймаал уктаган кайсыл дабдыр ал? Энесинин төрү бар бекен уктай турган? Бешикке бөлөп эле койбопсуң бир жолу.

– Мына, чыгып атам! – Токторбай элпек козголуп, астанада бет келе калды.

–Эй, сен... Кудайдын алдынан жылаңаяк качкан неме окшойсуң, жөнө ишиңе.

Моюн созуп, карап, дасторкон четиндеги Эмилбекти көрүп: – А, мейман! – деди, Ашина сен жуда серкат болуп кеттиң го?

«Мейман» мойнуна чейин кызарып: – Окуудан бошобой... – деди араң үн чыгарып.

–А-а, оягы бар. Окуш керек. Амалейки сен... – Таягынын учун тиктеп ойлонуңку унчукту, – сен окушуң керек, жолуң ошоякта сенин... Эмилбек ашуу ашкандай, жанагы кыйналуусунан бошоно түштү.

– Жүр сен дагы, Аширалинин жанына бар жалгыздап атты эле. «Аширалинин жанында иш кыл» дегенин түшүнө койду. Өйдө болуп эшикке чыкканча шашты.

Кемпир кыңырылып калды: – Чай ичип албады бир жолу.

Дубана өйдө жагына бекер барбайт тура. Коктунун аркы белесине келиштирип туруп, үй салганы калыптыр. Буларга кыш куйдуруп, үйдүн жайын саздатып, анан калса чөп ордуруп, иш кыжып атканы байкалат.

Өткөнкү «Суу келатат, качкыла» – деген палбан суу-мууну жоктобой, кадыресе адам болуп, белчесинен ылайда жүрөт көзүнөн башкасынын баарысы ылайга бастырылып.

Салам айтып, анан: – А, дегиле! – деди өспүрүм.

–А деп атабыз. Кел ашина! – «Ашина» деп, кожоюну гана айтаары белгилүү эле.

–Бисимилла-ир-рох-маа ниррахим: «Иштин башы илгери, алдык ашиналар и, – и!»

Бешим чендери эле. Булар түш оой, тамакка келишип, өрүктөрдүн түбүндө аркы-терки суналган боюнча уйкуга кетишкен.

Экөөнү Дубана өзү ойготту: – Те жерге чаап барып, Токторбайды карап келгилечи! – Келкинин аркы четин колу менен жаңсап, – жокко арбак ургур, уктап-суктап калганбы дейм?!

Эчтемеден бейкапар жайдаңдап, биринен бири өтүп, жалгыз аяк жол менен жетип барышты: Арыктын кырында не топ таш, не «Уюм тууду» ойногонсуппу, Телмандык келин экөө шатыра-шатман отурушуптур. Буларды көрдү-көрбөдү ким билсин жанаңкы ырабдайынан тайышпады.

Көрүп коюп, баса беришти. Кандай барса, ошондой бачым келишти.

Кожоюн ары-бери басып, булардын кайтышын күтүп турган өңдүү:

– Бар бекен? – деп сурады.

– И-и, бар экен.

– Өзү элеби, же бирар-жарим адам барбы жанында?

–И-и, алиги келин... — Желкесин кашынды Ашир-
ли – атың өчкүр ким эле?...

–Ошо-экөө отурат сүйлөшүп, – Эмилбек тигинден мурда сүйүнчүлөгүсү келди. – А, түзүк. – Дубана кей-
игендей, – мен ал арбак ургурду жоктоп атпаймынбы каякка житип кеткен деп. Берки арбак ургур да барып калыштырбы табышкансып-а?

– Эмине кылып отурушуптур? – Сынагансып кайта сурады.

–Жөн эле ойноп отурушат. «Уюм тууду» ойноп аткандайбы?

– Жо, андай эмес! – Аширли аны нукуп, бырс эте күлүп койду, – Уюм тууду ойнобой эле...

– Чакырдыңарбы келсин деп атат деп?

– Жо, көрүп коюп эле баса бердик. «Сиз карап келгиле» эле дегениңизден...

Кожоюн арсарсып кыжаалаттуудай: – Баргыла, кайта чаап барып, абдан көрүп келгиле, эмне кылып отурушту экен? Анан чакыр арбак урганды, чакырып атат де! Кыргакка жетип барышса, келин шарактап күлүп, Токторбай «Бара бергиле» – дегендей, колун тескей булгалады. Келиндин тизесине отуруп алган өңдүү этектери менен жаап, келин арыкка кынтая калганында каткырып, чачтары саксайыңкы, улам ардемеден дүйнөкапар.

Чабармандар көргөндөрүн айтып келишти.

– Арыктын ичиндеби? – деп, Дубана тактап сурады. – Кантип отурат?

– Аширалы: – «Тизесине отургандай отурат» десе, Эмилбек «селкинчек тептиргендей отурат, каткырып коёт» – деп, кошумчасын кошту төкпөй-чачпай.

Кожоюн кыжынып, «келсин арбак ургур» – деп, таягын мыжыга кармап туталанып атты. Токторбай кыйла да басып келди элтеңдеп. Дубана сөзгө келбей эле жон талаштыра касыратып салып кирди. Экинчи чапканда таягы бөлүнүп кетти эле, анысын ала коюп, дагы сабады.

–Кимдин эшигинде пок жегениңди билесиңби айбан! Эмине пок жеп атканыңды билдирейинби сага?

Уруп атты. Сүйлөнүп атты: – Кантын сен ур, балээсин Дубана тартсын-ээ? Акылын таба элек нерсени адаштыр.

Токторбай бая биринчи соккудан кийин ачуу кыйкырып алып, тим болгон. Буга өзү гана күнөөлүүдөй, тилин тишине басып, чыдап берди. Бул үйдү кожоюн бий-легендиктен, эч ким эчтеме деп, арага түшө алган жок. Бияктагы касыраган дабышты, шоокумду сезип калганбы, Катча чыга калып, «Аке, болду эми» – деп, үн кошкон болуп анысынан өзү чочулагандай, кайра киргенче шашты.

Аширалаи, Эмилбектер балээнин түпкүрүн эми аңдагандай, кандай ишке күбө болушканына зааркангандай, төбө чачтары тик турду. Не коркконун, не Токторбайды аяганын ажыраталбаган тейде эс-мас.

Дубана бөлүндү таяктарын чогултуп алып, нары басып кетти.

–Кет эми! – деди чаласы калгандай кайрылып – карааныңды көрсөтпө. Менин эшигимден дабаа жок сага, кандай келсең – ошол кейпинде кет...

–Кетем, кетем... – Араң айтканга жарап, көңүлү азгандай, ирең-башы кубулуп отура кетти...

Баарысына чыдады эле, Дубананын акыркы – бата сымал сөзүнө чыдап туруштук бере албады окшойт...

Келкинин берисинде түйүнчөктөй болгон келин «гүл терип», зыңкылдап ырдап жүргөндөй...

Айкан эне ийик ийрип отурган.

–И-и, барган жерлер кандай? – деп калды ийигин токтото коюп, – ач болдуңбу, ток болдуңбу? Ыраңың түктүйөт?

–Сейдана эне дуба деди. – Бурк этти.

–Дубасы дуба болсун! Отурабы тынч-аман?

– Отурбай... Баары жакшы. – Кабагын түктүйткөн, көкүрөгүн өйүгөн жагымсыз окуяны айткысы келбеди. Анын эмнесин айтат, кантип?

Деген менен баласынын түпөйүл тарткан, ички буросун андабай койгон жок. Көңүлдөнгөндө өзү тиш жарар дегендей, тек койду.

– Дубана үй салдырып атат. Кыш куйганга иштедик.

– Үй салдырып атат? – Ийигин токтото коюп, таң калгандай сурады.

– Ы-ы... Быйылча үйгө урунбай эле койбоптур балаң түшкүр. – Ылайга иштеп, ичиң ооруп калдыбы же? Кыйналдыңбы?

– Кыйналчу беле ошого. Мен эле дейсизби, иштегендер көп менден башка.

– Алиги дүңүрөйгөн кара бар го, Дубанамдын эшигинде жүргөн Токторбайчы, апа? – Ы-ы? Сакайганбы ал?

– Сакайган. Ошону Дубанам ираса урду да, табылгы таягы сынып-сынып кетти. Токторбай аябагандай күчтүү экен. Акырында ыраңы азып, отуруп калды.

– Мынча урат аны?

– Билбейм, бир чаки иш кылган окшойт... Кеткин деди. Кетирип ийди. Токторбайдын кеткиси жок эле, ошонусу жаман болду.

– Чаки болуптур. Дубана дубасына күчүн чыгарбай, таягына чыгарыптыр да?....

– Ошондо-ой бирдемке болгон деди-им. Ошого ичиң ачышып атабы?

– Ачышпай?... Сойлоп калды бечара...

– Кудай тапсын. – Санаалуу унчукту, – сен деле бардык келдини кой балам. Дубананыкынан ардемени көрө берип, жаман-жакшыны, өйдө-төмөндү көрө берип, кийинкилигиңе ишкаш ашырба. Кудайдан башка арга жок.

– Өзүңүз апаргансыз да?

– Өзүм апаргамын, өзүм кой деп атам. Ушунчалыгына шүгүр.

О кийин барып коёбуз барсак. Барбасак жок.

Баласы: «Дубанам жүгүн таштап койсо, кайра эле маа кыйын болбойбу» – деп айткысы келди. Бирок, антелбады. «Энең менен акыйлашасың да» – деген ички туюму

кол көтөрүп, угуттай өнүп, ал андан капилет корунуп, ичтен тынып, тим болду...

Түпөйүл боло берди: Көңүл калдылыгы бар эле, жалтырак сезимдерин мокоткон көңүл калдылыгын бир жаңсыл кылган, аерден ашырган изги ниеттер да, жок эмес эле. Ал изгилик андагы бугу айындагыдан купуя шаани менен алышып, сыркер сыры Эмилбекти кадимкидей алдастата турган...

Канткени менен эне-бала мындай киндиги кесилген сөздөр соңку бир учур кайра уланаарын билишкен жок.

Кеч күз болчу. Эмилбек өзүн токтоо кармап, ойлуу барды. Бул барышы тек гана катнашты үзбөө, нары кожо көрсүнгө экенин алар деле алдыртадан сезишкендей, «келдиң-келбедиң» дегенге токтолушкан, сөз кылышкан жок.

Дубананыкында өңчөй бейтааныштар бар экен. Мурдагыдан кыжылдаган адамдардын келдим-кетими сууган өңдүү, тек гана, жаңы үйдө жаңыча каада кармалып аткан окшоду. Мурдагысындай эле Дубана үйлөнө элек экен. Катча гана бир аз толуп, канткен менен өз ишин аткарып жатыптыр. Сейдана кемпир кеп арасында Токторбайдын үйүнө барып, бир топ жүргөндөн кийин кайтыш болгонун кейип айтып, тим болду. Катча сыркагансып: – Колуман көп ашымы ичти эле (кайнатып берген сууктугун айтып атат) жашай түшсө болмок балаң түшкүр – деп, ычи сыйрылгандай экенин жашырган жок.

Башка эч кимдер көрбөгөн-билбеген ал эмес, эсине албаган тейде. Дубананыкы дегенде жарганаттай жанын чапчу Аширалаи да, көптөн биерге кадам баспайт окшоду.

Түнү келип токтоп турун калган кеме сымак узун айбандуу Дубананын үйү жайык коктунун бул бетинде пешайбанын жаркыратып, алыска караан берет. Нарылап малкана, тооккана жана башка кааналар ирети менен жайгашкан. Чөптү узун-туурасынан мерчемдеп атып, жерди ойдургандан кийин ошол аңга толтура тебелетип туруп, анан шыпкай мизилдетип жыйдырган.

Кечкисин бөлмөнүн биринде Дубана жаңы алган радиоприемнигинин кулагын бурап, толкундардагы үндөрдү алмаштырып, тыңшап олтурган. Жумшаган жагындагы тагылган ишин бүткөрүп коюп кире калган Эмилбек оозунан алдыргансып, делдейип, катып туруп калды, Дубананын: – «Кел, отур» дегенин да, эшите алган жок.

Кыялданып, не дал болуп турганында азыр угуп аткан үнгө сорулуп, жан жыргаткан, эне сүтү менен кошо кирип, канында ойногон, эрезеге жеткирген, ушул –мээрбан үн жүрөгүн толкутуп ийди Эмилбектин. Көптөн эшитпей калган ушул тилге, кулакка коңгуроо ушул арген үнгө миң үйрүлгүсү келди. Өзүнө-өзү сүйүнчүлөп ичинен шыбырагандай болду: – «Кыргызча сүйлөп жатат!» Кандай жагымдуу!» – Өспүрүмдүн көздөрү жайнап кетти. Мүлдө тулку күүлөнүп тургандай ушул үнгө.

Диктордун жомоктон да учуратпаган кооз, ыймандай назик авазы алдейлеп атты аны. Сүйлөгөн сайын кулагың төшөп, башка эч нерсени сезбей-нетпей ырахаттана берди.

–А-а, отур ашина! – Дубана оңдоп айтты эле, Эмилбек эми кыялынан ойгонуп, уялганынан кызарып кетти. Дубана муну бир эсе кадыресе чындыктай кабыл алды. Ушу азыр эч кимдердин үйлөрүнөн учурай бербес радиоприемникти эси тана карады деп билди. Анын чындыгы бар эле, бул үйгө кеткен-келген ким-кимдер болбосун, «Приемнигиң» куллу болсун» айтышып атпадыбеле.

Бирок, Эмилбек дале жанагы жан жыргаткан кулагындагы кооздуктан ажырай албай койду. Кулагынын курчу канып, өзүн көтөрүп жүргөнсүгөн, өзү алдейленген үндү самай берди. Негедир кемчил сизди өзүн, негедир купуя дегдөөсү артып, береке баш адамча канат бутактанып, дем байлады. Тез эле бой жетип, алыс-алыска окууга барууга ак эткенден так этти... Мурдалары агасы «Курманбектен» окуп берчүдө көрпөгө башын катып алып, өксөп ыйлаганындай, түнү бою аста ыйлап алгысы келди. Ыйлады, – ыйлабады түнү бою кирпич какпай чыкты.

Эртеси үйүнө келип, Дубананын жаңы имаратка киришкенин, радио-приемниктүү болгонун кабарлады эле энеси: – А-а балам, бардыкы барман, жоктуку арман деген ошол, анын эмнесин айтасың? – деп койду, – Дубана эмне, атасынан калган дүнүйасин чубап атат дейсиңби, элден алганын чача албай жатат да?...

Минтээрин минтип алып, өспүрүм өткөндөгүдөй Токторбайды урганын айтып, эмне үчүн урган себебин айта албагандай, Дубананын радио-приемниктүү болгонун айтып, андан соңку өз көйүн, дүрт деген сезимин жашырып тим болду...

Анан жөндөн жөн эле: – Алигичи, апа, Токторбай? Ошол үйүнө баргандан кийин өлүптүр – дей салды.

Апасы: – А-а?... Курган бала, өлбөсө болмок. Келинди келгенде, кемпирди өлгөндө көр. А баланын өлүмү – Дубананын ооматынын кетиши, ансыз деле эл оозунда элек барбы, айтып жүрүшөт баарисин...

–Эмнесин айтмак?

–Эшигиндегисин! – Табышмактантып, аста үн катты, – Дубанам балаң түшкүр карманса болот эле, чийинден чыгып кетпедиби, шарияттан...

Эми баргандар андан эм таппайт. Дөөлөт кушу – учуп кетти балаң түшкүрдөн... Чөптү кор тутсаң, көзгө залал, балам. Чөпчө жокпу адам-а?.

–А-а, чынбы апа?! – Сыркердин сырдуу тутунган жолунун бир түйүнү апасында экенин ушу бүгүн андагандай, таңыркана карады... Соңу

*Ош. Мамакеев эс алуу үйү.
1991–92-жылдар.*

ГВАРДИЯЧЫЛАР

(Даректүү повесть)

«Тапшырманы аткарууда курман болгон киши гана баатыр болбойт. Өз өмүрүн тобокелге салып тапшырманы аткарууга жетишкен, жашоо жана жаратуу үчүн тирүү калган адам андан эки эсе баатыр» – деген форманы жетекчиликке алганбыз.

В. И. Чуйков

**Советтер Союзунун эки жолку Баатыры.
Советтер Союзунун маршалы**

ЭСИМДЕ... АГАМ СОГУШТАН КЕЛГЕН КҮНДӨРДӨН ТАРТА

Совет, Өзгөн тараптарда Мамлекеттик коопсуздукту сактоо комитетинин кызматкери катарында иштеп жүрдү.

Агам айылда жашап калганында мен Ошто иштеп, журналисттик күжүлдөгөн турмуштун ээ-жаа бербес нугу менен алек болдум. Негизгиси, алигинде эки бир учур тымызын сынып калганым мага олгуттуу сабак болду. Эми кадимки адисче карап, өз ишинин мыкчыгери катарында мамиле этүүнү өзүмө убада бердим...

Мында бир азиз тутчу маанайды кароолго алышыбыз керек экен. Эч качан өзүбүздүн каалаган учурубузду согушка катышкан кишиге таңуулап сурашты тутунушубуз зарылдык эмес тура! Табигыйлыкка умтулгабыз максатка тете экен... Бул иште дагы бир микро-маселе башын

кылтыйтып тургансыйт. Биз эч качан калем уч үчүн эле аны менен сүйлөшүп жаткандай туюлушубуз керек эмес, биз кадимки майданда аны менен куралчан жүргөн жоо-керче согушту бирге эскерүгө отурганбыз жакшы...

Кыйла жылдык тажрыйбамда ушуну таасын аңдадым. Согуш темасын чагылдырган адабияттар мага ушундай нускоо жаратты. Демек, агам менен боло турган болочок аңгемеге мен кандайдыр абай менен даярдандым, ошол жар учурду шашпай күтүп, келдим сыяктандым...

Күттүргөн мезгил келди, баян колуңузда, окурманым!

* * *

9-май күнү эле. Агам сөрүсүндө көк чайын ичип, газеталарын жайып алып, көз айнекчен калыбында газета окуп отуруптур. Майрамы менен куттуктап атып, оңтойсузданганымды жашырганым жок.

– Агамын майрамын кур кол куттуктап калдым, жеңе! – дедим, сыр жашырбай, – карыз боло турам!

– Биз дагы акене карыз болуп калдык, майрамын курооз кутуктап. Бул жеңемдин да көкүрөгүн өйүп турганбы чындап даттана кетти, – той үстүнө той болуп эле дең, шайыбызды оодарып атат. Эми Манаптын Армиядан келишине даярдык көрүшүбүз керек. Келип калмак допубузду тегеренип кийгиче бечера балам...

– Анан өзү майрам экен! Баса, дейм отуруп көчүк басканча майрамдын алдында турбайбызбы, кыз узатып, уул үйлөй, Армияга узатып, кайра тосуп алмай! О-хоо, нагыз майрам эмей!

билем, агам менин кур кол барганыма кейибейт. Кайра сөөлөт күтүп, кокон сыпатча каадаланып, улам сөз кыла бергенди жактырбай карайт. Асилинен жөнөкөй, бир сырдуу, оор басырыктуу киши. Көңүлүндөгү таап сүйлөсөң, жайрап жетине албай калат. Анан эмесечи! –

дейм ичимен өзүмчө жоруп, – ушул күндөрдүн ар бири бу кишилер үчүн шааниси ашкан майрам эмеспи!

– Кечээ келбедиңиз... – Көз айнегин алып, жанына коюп ынтаалуу тиктейт.

– И-и, кечээ келе албай калдым. Билесизби, кызыктуу бир кечеге катыштык, жазуучулар тобун мейманга чакырышкан экен! – Шаттанганым жүзүмөн байкалып турду, – Кара-Суу пахта тазалоочу заводунда. эң сонун уюштуруштур азаматтар. Өңчөй ушул заводдун өзүнөн 70 көзү тирүү согуштун катышуучусу болду. Аларга баалуу белектер уюштуруштур, сөз сүйлөштү, согушту эскеришти, албетте ыйлагандар да жок эмес...

Агам чылымын удаам-удаам, муңайып ойлонуп калды. Жеңем адатынча баркылдап, сөзгө аралашты: – жакшы адамдар экен эски үөкүртөктөрдү жоктогон. Ананчы, атын атаса куту сүйүнөт имиш. – Чындап кейине кетти, – биздин совхоздун чоңдорун арбак уруп атат, жыл сайын артына кетишип. жылда жоктоп турушчу эле, бир килограмм эт деген итими таңбы? Адамды сыйлашса, сый көрүшөбү, же гайыбынан келип, балп этип, башына конуп калмакпы сый? Билбеймин-а, булардын жарып кетишерин, такыр эле көзүм жетпейт! – Силкине туруп, ашкана жагына басты, – итке темирдин баркы жок имиш!

Жалтырак, темир чайнекке демделген чайды дасторкон четине коюп жатып, жеңем кайра баштайт жанагы сөздөрүн: – менин эмнеге күйбөгөн жаным күл дебейсизби? Ошол жоктоп турчу нерселерин булар инвалиддерге гана берет имиш! Инвалид болбой келгендерди жоктошпойт имиш! Муну көрбөйсүңбү, булардын акылдуусунгандарын? Алты саны аман, инвалид болбой келгени үчүн менин чалым күнөөлүү тура булардын ою боюнча. Кайра сүйлөшпөйбү десеңиз, согушка баргандардын баары эле кырылып, же мунжу болуп кайтыш керек экен да?...

Билем: Эгер жеңем мындай зериктирме сөздөрүн узарта берсе, агамдын түсү кескин өзгөрүлө түшөт. Буулугуп, өзүн кармап албай кетет:

– Сен өзү кайсыл дооматыңды айтып жатасың? – дейт титирей түшүп, же мен ошол согушка сенин оюң боюнча бир тиштем эт үчүн кан төккөн экенин да а??...

Андай мүнөттөр белгилүү: жеңем көздөрүн алаңдатып, «бир шойком болуп кетпегей эле?» дегенсип, унчукпай кутулат.

– Дагы кандай жакшы нерсеңиз бар? – Агам жеңемин наалыган сөзүн адатынча тоңдоосун укту. Жактырган-жактырбаганын байкай албадым. Жүзүнөн баягы тамылжый жылмайгандык кетпей, кулак түрүүдө.

– Айтса, мен эң негизгисин калтырган турбаймынбы! – деп шашкалактап калдым, алардын бул иш чарасынын мыктылыгы ушунда согуштан кайтпай калгандарга арнап, түбөлүк от коюшкан. Ветерандардын клубу иштейт, ошонун ачылыш салтанаты болду, аны Кара-Суу райкомунун биринчи секретары Үсөн сыдыков сөз сүйлөп ачып, лентаны жеңишчилердин өзүлөрүнө кестирди. Түбөлүк оттун дубалына согушта курман болгондордун тизмеси гранитке чегилип жазылган. Алар казатка ушул пахта заводдун өзүнөн кеткени, эми куралдаш досторунун ооздорунан эскерилип атканы кызык! Бул камкордук эмей эмне? – Агамдын жүзүнө тигиле карадым.

– Да-а... Жаман болгон эмес экен.

– Эми менин ушерде бир айта турган сунушум бар. – Жеңем экөөнө суроолуу карайм, – куру аякка бата жүрбөйт дегендей, биздикине барып, чай ичип келгиле! Уктуңуздарбы?

– Угарын го уктук, Сулуукан эмне дейт экен? – Агам жоош күлүмсүрөп койду. (Сулуу) дегени жеңемин атын бир жагы тергеп, бир жагы эркелеткенден айткан сөзү мамилелеринде дайыма муңайым жарыктык кишинин...

– Мен эмне дейт элем, чакырган жерден калбагын, чакырылбаган жерге барбаймын – дейм да!

– Анда женем калганыбыз болсун!

Минтип чайга келиңиз! –деп чакырганыбыз түштүктө кадимки «зыяпатка келиңиз» – деген айныгыс каада экенин эч ким тана албас. Бул бир оңуту келер учур эле, болбосо эртеңдери шаарга жөнөп берсек, иш менен алек болуп, баары унутта калышы ыхтымал. Ошондон улам жеңем да, илгиртпей түшүнүп, мага жага турган сөздү, айтып туура бакылдап барат.

– Барбай анан, шаардыктардын айылда берген чайын ичпей, ширин болот эмеспи, Булардын биердеги сайлары... Тамшанып коёт.

Кыздарымын чоңу биринчи жете келип, «чоң аталап» агамын мойуна асылды. Чоң атасы да (Агамы ушундай атоого көнүшкөн) чөгөлөй олтура калып, тегиз агара баштаган сакал-муруттарын жыттатып атат. Анда тамтаңдап чуркап, чалыштаган кадамдары арбыбай, а бирок биринчи болуп жеткенсип, эрдемсип алган. Биринен бири өтүп, озунгандары жеңеме бой таштайт. Булардын минтип, көрүшкөндөрүн карап туруу мен үчүн өзүнчө рахат. Канткен менен сагынышкан экен майрамдын урматына учурашып алганы жакшы болуптур.

– Силер келип, үйүңөр жынысына келип калыптыр! – Жеңем жетине албай кобурайт.

– Ананчы, адам тургай үйгө келеби, өзүлөрү турганга не жетсин.

– Чоң атаңдын чыканагына жастык койдуңбу, Зиягүл? – Атайын сурайм. Бул аларды «ишке жарап атат» дегеними тымызын билдиргеним.

– Койдум, мына ата! – Чайналбай так сүйлөй, жооп берет. Жүзү бодурап, көздөрү жайнай түшөт.

– Мен... – Зирегүл атаандаша кабагын бүркөйт. Билем, «Мен да жастык койдум» дегенин айталбай, буйдалап калып, оозунан жулдуруп ийгенине түктүйө түшкөнү...

– А-а, Зирегүл да, жастык койгон турбайбы. Айдачы?
А Айда, сенчи?

Эми козголуп жапыраңдап калат.

– Болду, болду. Рахмат кыздарым! Агам ыраазылана унчугат.

– Болду эми, акеңен кеп сурабай эле кой! – дейт жеңем мага түшүндүрүп, – акең сүйлөшчү кишисин таап алды. Ага сөзүн айткан майнеке болот эми...

– Мейли, ошол сүйлөшчү кишисин таап бере албай жүрбөдүбү. Чай ичилип атты. Коюу демделген «Вьетнам» көк чайын белендеп жүргөн элек. Агам окуганынан көзүн албай, чайдан уурттады да кайра салмактуу үңүлүп калды.

Окуп бүттү сыяктанды. Оозун сомдоп, нан, майдан шүйкүм кылды. Эч кимибизди тиктебей, кыялдуу, ойлуу турду... Кызык, мен муну күткөн эмес элем да? Мен али: «Уайсыл майданда болдуңуз эле деп, сурачу сөзүмдү айта элекмин го? Агам билди окшойт сыягы. Мен аны он тогуз жылдан бери сурай элекмин. Баягыда Жеңиштин 20 жылдыгына секретарыбыз Калык Арапов командировкага жөнөткөндөн бери кайра сураштан ийменип, ошондо чала-чарпык сурап, чала-чарпык, үзүндү кесинди кылып, газетага чыгарганыбызга ыңгайсызданып, журналисттик кабелтеңдигиме ичтен арданып, өзүмчө сынып жүрбөдүм беле?

Эскилер айтмакчы, сааты жетип, мен күткөн кез келди. Агам чындап, астейдилденип, аңгемесин баштады. Кыялдуу эле. Жеңем гана «Бу сен кайсыл көргөнүңдү айтып атасың, алдагы китептегиниби же өзүңкүнбү?» – деп сурай берип, акыры өзүнүн башынан өткөргөн аңгеме экенине ишенгенде көздөрүн бадырайтып, чалын аеолуу карап, созулуңку отуруп калды...

1984-жылдын тогузунчу майынын кечи эле...

Оштон берки жүрүп келаткан багытыбыздын өзү эле бизди чечтендирип, көзүбүздү ачып, жоопкерчилик милдетти айрыкча тагып койду өңдөндү. Ушул сапардын өзүндө жетилдик сыяктандык. Кечээлери жолдо дуулдап келаттык эле. Анча-мынча жарадарлар салынган эшелондорду жаныбыздан «селт» эттирип, биз аларды калчылдай карап, узатканыбыз болбосо, согушту жаштык, мастыгыбыз менен кабыл алгабыз келди.

Ананчы, баарыбыз жыйырманын ары жак, бери жагындагы курдаштарбыз, билекте күчүбүз, оозубузда сөзүбүз бар...

Бара-бара жарадарлар жүктөлгөн эшелондор көбүрөөк өтө баштады: бирөөлөр колу-бутунан айрылган, бирөөлөрдүн көздөрү гана шыкырайып көрүнүп, анткени менен кол булгалап коюудан эринбей тиктешет. Балдакчандары да бар, айтор, түмөн элдин кыйырына түркөй карай албай абдырай түшөсүң... Мындайда айылдан. Оштон кантип узаганыбыз эске түшөт. Апам бечера адатынча болбурап, бошондук кылбай, Оштун темир жол боюнда бир чыйралып алды сыяктанды. Ошондо бирге келгендер, узап аткандар баарыбыз таңдана тиктедик апамы.

– Мен бир кулун коштум, жаамы журттун катарына. Журт бүтүн болсо кулунум кайтып келет. Көптүн катарына кулун кошкон тилегиме жеттим бүгүн! – деп, ушуну кадимден күтүп турган белем, олтура калып бата кылып, ак сапар тилеп атат. Өзүнчө кобурап, дагы эле бата кылгандан тажабай, күлүп-жайнап алган. Көпчүлүк ыйлап, буркурашып, балдарынын мойнуна оролуп, бирөөлөр ажыратмайынча коё бербей, долулангандар да жок эмес. Апам болсо, күлүп-жайнап жүрөт дагы эле кабак-кашым дебей, бечера апам мени узатканда бир белди бекем буунайын деп, өзүнчө шерт кылган окшобойбу. Кандайча

болсо да, бул мага катуу бел болду. Мүнкүрөбөй, кабак-кашым ачылып, өзүнчө шайдоот чыктым Оштон, өзүбүз окуп жүрчү, бүгүн алыс калган Оштон.

Элине алты саны аман келгендер эми минтип, жок эле дегенде бир мүчөлөрүнөн айрылып, жылдыздары түшүп, энеси сууп кетип атышат. Алардын кайтып кетип атышкандары кандай чындык болсо, жоо менен бет келишип, душмандын мизин кайтарышып, бүгүн минтип, мертинип кайтып атышкандары ошондой чындык. Астын-үстүн түшүп, кырчылдашчу майданга бизди тайманып-тайманбай, жаштыктын дуулдаган бууданын минип, сапар алганыбыз ошондой чындык! Апкаарыганыбызда, бака-шака түшүп, эшелон менен бир, жык-жыйма болуп, зуулдап кетип баратканыбыз да ошондой кашкайган чындык!

Казан вокзалы. Июнь айынын 12си болсо керек эле. Москва! Жүрөгүбүз түрсүлдөп согуп, бир боор ыйык шаарды апкаарый тиктейбиз. Миңдеген аэростаттардын астында шаардын асманы гана байкалып, өзү сырдуу дымып жаткансыйт. Түнү келгенибизден улам, анын шаңкайган жүзүн көрө албаганыбызга ичибизден туталанып, эшелон үстүндө көз талыта тиктегенден тажабайбыз.

Поезддер токтоп, вагондор кагышып түшкөнсүп шараптап, релсалар күчүркөнө түздөлө калат. Анткен сайын Маскваны моюн созо аелуу карап, ар кимибиз өзүбүзчө ойго кетебиз. Москва ушул турмушунда бөтөнчө аяңдуу, кирпич какпай душманды качыра тиктегени менен сестүү. Ал жаалдана бир силкинди эле тирешкен жоо атын таппай, Калинин тарапка жетип кетти... Москва ушул турушунда дагы белгисиз булчуң жыйнап, (Ал булчуң мурдатан эле болгон эле да!) дүйнө элдеринин алдында көз көрүнө кадыры өстү. Ыйык шаар – Москва ушул турушунда душман үчүн дагы да табышмактуу, мартабасы бийик, кутурган жоонун мизин кайтара алган солк этпес күчтүү, ары бахыбат!

Баарыбызга жарыя милдет: Биз Москваны ашынган душмандан коргогону келдик, Москва аркылуу бүткүл айкөл Мекенибизди баскынчылардын ыплас изинен артылтканы келдик. Ошон үчүн да анын шаңдуу, жарык маанайын жакындан көрө алганыбыз менен бетме-бет турганыбызга сыймыктанып, жоокердик жүзүбүз менен аны тиктеп калуунун өзүнөн түгөнбөс дем, эзели арылбас шер байлайбыз өзүбүзгө.

Вокзалдан жөнөп жатканыбызда эле бизде айтылган: биз былтыр жаңы уюштурулган Панфилов атындагы дивизиянын жоокерлерибиз. Бул 316-аткычтар дивизиясынын жоокердик даңкы менен аздыр-көптүр таанышпыз. Андыктан, сөзсүз жердешибиздин дивизиясы менен согушка кирүүбүздүн өзүндө жоокердик сыймыктануу сезими бар...

Жоокердик сыймыктануу сезими бар...

Эшелондон түшпөй, Казан вокзалында көпкө туруп калдык. Ушундан туура эле Калинин багытына жөнөп кете турганыбызды эшелондун командири Иманалиев, комиссары Амираев жолдоштор баяндашкан. Бир карасак, саналуу гана танктарды жүктөгөн составдар чиркелип калыптыр. Белгиленген мөөнөттө жол тартып кетти. Москваны көрдүк. Көкшүнүбүз сууп, сагынычыбыз тарагандай болуп калыппыз.

Алдыда санитардык вагон, анан биз түшкөн вагон, калгандары артта чубалжып, кайрадан сапарга чыктык. Ушул сапардын өзү бизди айыгышкан жоо менен беттештирерин барыбыз жакшы билебиз.

Күн ачык эле. Вагондордон баш багып сырттык кызыга тиктейбиз. «Немецтин түсү кандай болот экен?» – дегендерибиз да бар. Айтор үңкүйүп олтурган эч ким жок. Баарыбыз эле айлананы табышмактуу карайбыз.

Асмандын бир тилкелеринде айры-куйрук кейиптеген канаттуулар пайда болду. Алар экөө экен. Эмне эке-

нин билбей, өзүбүзчө а ажырата албай турганыбыздан көп өтпөй, бомбалоо башталып кетти. Биздин жака-белибизге түшкөндөй болуп жаткан бомба дал биз келаткан поезддин өзүн бомбалап жатыптыр. Жүрөктү түшүрчүдөй болгон тарса-турс жарылуулар...

– Токойго жашынгыла! деген үндөрдөн улам, кыйсыпыр түшүп, вагондордон артыла чыгып, токойго чуркадык. Ызы-чуу аралаш бозоңку чаң асманга уюлгуп, кимдин-ким экенин таануу кыйынга турду...

Душман менен ушундайча беттештик. «Немецтин түсү кандай болот экен?» – деп, бири-бирибизди суроолуу карайбыз. Айры-куйру кейиптенген – ошо немецтин чалгынчы самолёту турбайбы» – деп, баягы күдүк сурообуздун жандырмагын чечбиз.

«Эчтеке эмес! – дейбиз өзүбүзгө демөөр байлап» – иш эми гана башталып атат, кимдин-ким экенин алдыдагы чабууллар көрсөтөт. Качып баратып, душмандын кайда жана кандай ахвалда келатканын андап билүү маанилүү... «Муну биз машыгуу даярдыгында жүргөнүбүздө көкүрөгүбүзгө бекем түйгөнбүз. Ананчы, Иван Васильевич Панфиловдун согуштук ыкма жөнүндөгү даанышман сөздөрү бар: «Жалтанба жана орунсуз көкүрөк тосуп бербе! Карбаластабай, билгичтик менен аракеттен!»... Демек, жашына да, кача билүү да абзел. Бул душмандан алда канча айлалуу болуу керек экендикке үндөйт...

Немецтик самолеттордун караандары өчтү сыяктанды. Бир азга жагымдуу тыным өкүм сүрдү. Ушундан улабы, вагондордо калган буюм-мешокторубузду алып келүүгө уруксат болду. Санитардык вагон тарап айрыкча жаман жапа чеккен. Айтор, немецтер көкшүнү сууганча бомбалагандай болушту. «Тып-тыйпыл кылдык» – дешти окшойт, эми кайдадыр житип кеткендей, көрүнбөй калышты.

Кызык!... Согуштун мыйзамы да өзүнчө кебелбес каада менен нугунан тайыбай жүргүзүлгөнү кызык. Бол-

босо жана эле чак-челекейге түшүп, баш көргөндү көз көрбөй, укмуштуу кыянга кабылгансыган опур-топурдагы, дүрбөлөңдөгү жоокерлерди, жарадар-жарадар эместерин, куруалчан-куралсыздарын бир теске салып, өзгөчө бир тактыкка, бир максатка багындырып, иш жүргүзүп жаткан азаматтарга таң каласың!? Жашырып не, баарыбыз тең бир коогага туш келдик. Ушул асмандын астында, ушул жер үстүндө бирдей мүшкүлгө кабылдык, жоготууда алсырап, жаныбыздын каркытын кылып, өз башыбызды ала качтык, жашырып эмне!? А жанагы иш билги азаматтар калтаарыбай, бүткүл поездегилердин ал эмес, бомбадан жабыр тарткан жарадарлардын жанын аман алып калууга бой ташташкан санитардык вагондогу ак халатчандардын да тагдырларынын камын көрүшүп, максатты тирмийе тиктешти... Ушундан улам да биздин мамлекетибиз теңдешсиз күчтүүбү? Чети урагыс, бирдиктүү сепил сымак, туура так жүргүзүлгөн иши үчүн да душмандарына сыр бербей, али табышмактуу, сүрдү турабы?» – деп ойлоп, токойдо команданы күтүп жашынып жатабыз. Ушундай шаа жеткис эзели алсыроо дегенди билбей, душманын качыра алган Мамлекеттин уулу болуп, жоокердик сапта жүргөнүң үчүн кулдук уруп, таазим кылгым бар өзүмчө...

Акырында буйук маалым болду: поезд катуу зыян тарткандан улам жүрүүгө жараксыз болуп чыкты... Калинин багытында жөө жол тарттык. 6 күн дегенде арыпчарып, Панфилов атындагы дивизиянын карамагына келдик. Бизди дивизиянын командири И.И. Серебряков, саясий бөлүмдүн начальниги, полковник А.Л. Мухамедяров кабыл алды. Жоокерлер чогулган жыйындын өзүндө Панфилов дивизиясынын күжүрмөн жоокерлери кайра толукталып жатканын, душман менен болгон кийинки кармашта күч жагынан бирдей эмес жоо менен беттешүү оңйого турбаганын, аның үчүн мындан ары да, муңбай

салгылашуу керектигин баса белгилеп, өзү да, айтып аткан сөзүнө таасирленгениненби үнү каргылдангансып, бирок, жоокерчиликтин адат-салты боюнча анысын билдирбей, кайра сүрдүү, кайратуу маанайга такалып бүтүрдү сөзүнүн аягын.

– Чарчап-чалыккан, сакал-муруту өскөн дивизиядагы мекендештерди, куралдаш досторуңарды көргөндө аларды аелуу таңыркап карабагыла! – деди комиссар, – мунун жайы силерге түшүнүктүү болсун. Негизгиси – алар душмандын жинин кагып, аларды белгиленген чектен өкөрбөй кармап турушту. Тиштеринин учтарына чейин куралданышкан, күч жагынан артыкчылык кылышкан фашисттик басыкынчыларды алга жылдырбай турушту. Бул азырынча биз үчүн зор утуш! Силер агаиндар, комсомолецөжоокерлер эр жүрөк Панфиловдун жоокердик намысын бийик кармап, туруктуу, туруктуу, чыдамкай-жеңишчил аскерлерден болууңарды каалайм!

Бауржан Момш уулу сөз алды. Баарыбыз кулак түрүп, ынталуу уктук а кезде аты чыгып, согушта мөөрөй алып кеалткан Момуш уулунун сөзүн. – Орустай каарман болгула! – деп, айтты ал, бирдиктүү болгула, кыртышы бир казак-кыргыз улутунан түзүлгөн Панфилов дивизиясынын келечек аскердик даңкы силерге согуш ыгын үйрөнө билүүңөргө жана аны турмушта колдоно билгендерге байланыштуу болот. Душмандардын адебин берип, майыптай салгылашкыла! – Ушуинтип атканында өзү да каарданып, кабагын түктүйтө калды. Анын тулкунан арып-чарчоонун, жүдөңкү тартуунун кышындай да белгисин сезе албадык...

30-гвардиялык минометтук батареясына бөлүштү бизди. (Ушул кездерде дивизия да 8-гвардиялык Панфилов атындагы дивизия деп аталып калган эле). Биздин Ноокат районунун Кеңеш айылдык советинин өзүнөн эле 19 адам ушул минометтук батареяга туш келгенибиз кы-

зык. 9-минометтун расчегунун тагдыры менен фронттогу 1942–1943-жылдардагы согуштук таржималыма шайкеш келүү шекилдүү. Анткени, ушул расчегто алгачкы күндөрдү наводчик, кийинчерээк расчегтун командири болуп калдым.

Душман менен болгон алгачкы беттешүүлөр... Тыным болгон мезгилдердеги тактикалык машыгуулар... Деги эле менин минометтук расчегтумун согуштук ийгилиги жөнүндө сөз болгондо ротанын командири, кенже лейтенант Пыхов тууралуу сөз айтпай коё албайм, ары бул кыйыр милдет мага дайыма карыз сындуу сезилип туруп алат... Адис эле Пыхов, жаш болгонуна карабай, чапчан, ишине аябагандай берилген, көзү канык жигит эле. Биз андан техниканы кандай аяр, билгичтик менен пайдаланууну үйрөндүк. Ох-о-о! Пыховдой өз ишине маш, тубаса жөндөмдүүадамды кийин кезиктирбедик окшойт, сыягы. Ок атуучу позицияны туура тандоо, болгондо да, резерви менен кошо тандоо бул – Пыховдук ыкма жеке менин өзүмө ташка тамга басылгандай зор таасир берип жоокердик энчиге басылып калгандай сезилчү...

Холм шаары үчүн болгон салыгылаштарда, Ловать дариясынын жээгиндеги уруштарда биз айрыкча жетилип олтурдук, душман эми бизге үстөмдүк кыла албай калды. Узак күндөр тыным жасалып, мындай кездери чабуулдун жаңы операциялары иштелип жаткан учурлары бизге күжүрмөн тапшырмалар берилчү. 82 миллиметрлүү тогузунчу расчегтун алдындагы милдеттер дайын эле душмандын блиндаждарын, ок атуучу чектерин жарак-жабдык сакталуучу складдарын көзөмөлдөөгө так алуу үчүн ар убак чалгынга барчууз. Мындай кездери согуштун дивизиясынан 800 метр душман жакка баруубузга туура келчү.

Батальондун комиссары капитан Чалагизовдо болуп, полктун командири, подполковник Решетниковдун буй-

ругу менен 17 комсомолец 2 коммунист карамагында бар чалгынчылардын тобу алгачкы жолу күжүрмөн тапшырмагы чыкканбыз, аны түнү бою ийгиликтүү аткарып, зыянга учурабай кайтканыбыз алиге эсимден чыкпайт. Күжүрмөн тапшырманы аткаруудагы мындай жүрүшт-р кийин да, бизге түбөлүк көөнөрбөс үзүрүн берди...

Ловаттын жээгиндебиз. Дарыянын чыгышында биз, батышында немецтер турат. немецтердин кызыктуудай бир алабарман адаттары бар эле. Керээлиден кечке башаламан ок атып турушчу, ал атылган октор чынында максатсыз, жан соога үчүн, эптеп атып коюу үчүн багытталган чачыранды октор боло турган. «Окту ысырапка учуратууну ушулардан үйрөнсө болот турбайбы» – деп күлүп калчубуз какшыктап, – бул касканын алдында баскынчы – немец бар! – дешкени окшойт, каскадагы немецтин мергендерин жария кылганы окшойт! – деп, таң калчубуз. Мындайда полкубуздагы акын Төлөн Шамшиевдин аларды келекелеген ырын кыңылдап ырдап коёбуз:

«Дарыянын аркы бетинде
Арсылдап иттер үрүшөт.
Ит экен деп, карасак,
Адамга окшоп жүрүшөт.

«Чабуул» операциясы башталар алдында полктун партиялык уюмунун секретары айдархан Ахмедовго партиянын катарына алуусун, майдандарга жалаң ВКП(б)нын мүчөсү болуп катышсам» – деген максатымы жазып кайрылгам. 1943-жылдын январынан тартып, «Чабуулга» зор даярдык көрүлүп жатты. 23-февраль Кызыл Армиянын күнүнө карата 4 сааттык артиллериялык даярдык көрүү белгиленди. Атуу таңга маал башталды. 2 сааттык артиллериялык даярдыктан соң, биздикилер чабуулга өтүштү. Душман бул Ленинград шоссе жолу менен түндүктөн түштүккө, түштүктөн түндүккө кыйма-чийме каттап турушкан. Айрыкча Ленинград блокадада турган-

да бул шоссе жолду алуунун мааниси зор болчу. Асыресе бул түйүндү алуу үчүн жоого капыстан сокку уруу белгиленген: биз алар күтпөгөн жыш токойлуу, саздуу жактан кирип баруу үнүн алдыртадан жол салып, токойлорду кесип оор техникаларды алып өтүүнүн камында кыйынчылыкта иштөөнү мойнубузга алдык... Мындайда минометчулардын шыбагасына оңой иш туш келбейт, белгиленген учурда жеңил келбеген куралдарыбызды көтөрүп жетип барып, ок атуучу позицияны туура иликтеп, ыңгайлуу жайга минометтук расчетту жайгаштырып, «токтойдун ичи» – деп камырабай, мина бүркүлчү алкактарды карагайлардын шактарынан тазалоо аның үчүн токтойдун учтарын кыркып, кедергисиз атууга ыңгайлануубуз керектигин таасын билебиз. Албетте, жеңиш жоготуусуз өзү келбейт, катардан чыккандар болот. Ушундай кездери расчеттогу алты адамдын милдетин үчөөбүз аткарып калган кыйын кезеңдер аз эмес учурады... Айта алабыз: «Биз – минометчулар ушундай ургалдуу иштерди үзгүлтүксүз аткара алдык. Биерде сөзүбүз саал көтөрүңкү сезилсе да, айтууга тийишпиз. Минометчулар дайыма өзүнүн аяк каткан миначасындай («Н-З») атууга жана атылууга даяр жүрүшү талап кылынат. Канча күндөп-түндөп жүрүп калган учурлары да, биз белен миналуу минометубузду ийинден түшүрбөй, сапар тартканыбыздын өзү оңойго турбаганын майдандын жүгүн артынып, анын азап-тозогун башынан кечиргендер унутушпайт эмеспи!...

Ошол Ленинград шоссе жолу үчүн болгон чабуулга мага алгачкы «Каармандыгы үчүн» медалы берилди.

Эстен чыккыс согуштук эпизоддор күн бүгүнкүдөй көз алдымда. 1943-жылы Түндүк-Батыш фронтунун өзүнө 7 сутка бою тынымсыз жол жүргөнбүздүн кантип жадымдан көтөрүлбөйт? Великие-Луки шаарын бошотуу үчүн болгон айыгышкан кармаш, душмандын кутургандай тажаалданып, өлөр-тирилерине карабай, кайра-кайра

чабуулга өтүшкөнү, биздин жоокерлердин чыдамкайлык менен туруштук берип, ал эле эмес, мизин кайтарган сокку урушканы, кулак угуп көз көргөнгө алгыс каардуу күндөрдө такшалуунун өзүнчө мектебинен өткөргөнүбүз али күнгө мага канат бүтүргөнсүйт....

Великие-Лукинин душмандан кайра алып, Ново-Сокольникини ээлеп калганыбыз, немецтердин жан-талпез качып, арыда быгып жатышканы көз алдымда... Биз адырды ээлеп алдык. Ароо жайгашып, окоптор казып, минометубузду атууга камдап, резервдеги позицияны да өзүбүзчө боолголоп, душман турган чекти күрсүлдөтө койгулай баштадык. Мурдагы күнкү сестүү тирешүүлөр эсибизде эле. Эми окопту өзгөчө ыкмада казып, жайгашканыбыз зор үзүрүн берди. Анткени, улам жолу болбой, качып бараткан жоо тиштенип, айрыкча өчүккөн таризге өтүштү. Бизден пасыраакта калышканы, биз алардын кыймылын көрүп турганыбыз менен алар «шрапнель» снарядын үстөккө-босток колдоно баштады. Бул бир кудай ургандай жексур курал. Кандайдыр деңгээлде баскынчылардын өзүлөрүнүн жулкунган ит мүнөзүнө шайкеш келген «шрапнель» кээде асманда келатканда эле «Ба-ах-ух!» эткен озоңдогон дабыш берип, анан жерди жарып, сабап кирет. Окоптун өзү түшкөн түздүгүн баарын жалмап тынат. Мындан айрыкча сактана билүү зарыл, ошо сактанып атып, расчётту «тилге» киргизишибиз керек. Ново-Сокольникинин адырында канча жаш өмүрлөр ушул желмаян «Шрапнелден» кыйылып кетти..

Биз 8-гвардиялык дивизиянын 30-полку Насва станциясын алууда айрыкча айрымалана алды. Адаттагыдай биз өз мөөнөтүндө жетип барып жөө аскерлерге жол ачышыбыз керек эле. Ансыз пехота жыла албай курмандыктар болуп турду. Жан талаша жүрүп барып, быткылдуу жерге жайлашып, минометту жайгаштыра салып, ок атуу көздөн учуп жатты. Мындай шашылта бардык то-

гуз расцветту тең бирдей убакта «тилге» киргизүү дароо боло бербейт. Акыл жетсе, ал жетпейт дегендей, кысталыш учурлар кез болот, баш көргөндү көз көрбөй, жаздым жасалган кадамдар жүз бериши мүмкүн. Аны дароо ошол ирмемдерде оңдоо көзгө тутулат. Айтор, Насва үчүн атып жаттык. Байкоочу пункттагылардын айтууларына караганда, душман дагы жаңы күч берип, катар тизилип, алга жылынган армиянын өзүнчө селин каптаты.

Батальондон Богомоллов «Огурчик» сурайт дешти. Андан аркы сөздөр да өзүбүзгө маалым, наам-аттарын тергеп айтканга көнгөнбүз. Жакшысы, өзүбүзгө түшүңктүү. Расцветту алдыга чыгарып, калтаарыбай мээлеп туруп, согуп калышыбыз керек эле. Ошентик, бак мээлеп атып, мүмкүн болсо атуучу багытты улам өзгөртүүгө өтүп, душмандын марш менен келаткан селин кароолго алдык. Артиллеристтер колдоп согуп, жанагы салтанаттуу келаткандардын күлүн көккө сапырууга үлгүрдүк. Немецтердин түгөнбөчүдөй уюлгуган түрмөктөрүнөн өлбөй тирүү калгандары тым-тыракай качып жоголушту.

– Душманга дал тийгизиа аткан кимдин расцвету? – деп сурашыптыр Богомолловдон полктун байкоо пунктуна, – кайсыл расцвет?

– Тогузунчу, Камаловдун расцвету! – деген жооп болот.

– Жакшы атышты! Биздин атыбыздан рахмат айтып койгула жана тогузунчу расцветтун командирин сыйлыкка көрсөткүлө!

– Жакшы болот! – дешти ротадагылар.

Агам азга дымып ойлуу туруп калды. Көк чайын ууртап, чылымын рахатту сорду да, көздөрүн бакырайта кыялдуу боло калды.

– Насва үчүн болгон согушта мени «Кызыл жылдыз» орденине сунуш кылышкан экен. Насипкандын атын ошол сыйлыкка туш кылган Насванын атын койгонмун! – жагымдуу күлүмсүрөп койду, – эстеп жүрөйүн дедим дайыма, кыз бала ыйык болот эмеспи!

– Мурда айтпадың эле го үкөмө айтамын деп, катып жүргөн экенсиң да? – Сууро берип алып, жеңем өзү да күлүп калды, – айтам кызын эркелеткендей эле «Насвай, насвай!» – деп калчу, айтам да, муну кара!?

– Билбейсинби, Сулуукан, бизде сыр көп. Эми чыгып жатпайбы бир четинен...

* * *

Сулуу майдын аяккы чендеринде агамдын аңгемеси кайра уланды. Бул өзүнчө майрамга тете күн сымал баарыбыздын эсибизде калгансыды. Уулдарынын чоңу – Калыкберди Шерматов, андан кичүү кызы Насипкан, (экөө тең совхоздо: Калыкберди ата жолун жолдоп, кадрлар бөлүмүнүн инспектору, Насипкан №3-бөлүмдүн бухгалтериясында кызмат өтөшөт) азыр жаңы ишке областтык ички иштер башкармасына жайгашып жаткан Канат Камалов, жакынкы күндө эле алыскы Архангельскиден жоокердик саптан демобилизацияланып кайткан Манап Камалов, Жаңы-Базардагы №54-кесипчилик-техникалык окуу жайынын окуучусу Жеңиши, Ж. Турусбеков атындагы орто мектептин 7 «в»-классын аяктап аткан кызы Бүназиралар бүгүн өзгөчө гвардеец атасын аңгемесине кыялдуу кулак төшөшөт. Дасторкон четине кийин келип, кошулушканына карабай «чук» этпей отуруп, кызыган кепке конок беришет. Үй ишине элпек кыймылдаган мугалим келини Сонайым, дайыма майда-чүйдө ишке утур жумшалып турчу Эмил менен Ырыскандар гана мында олтура албаганына түпөйүлдөй кезек-кезеги менен келе калышып, кызыга кулак түрүшөт...

– Биздин минометчулук турмушубузда эң оор күндөр жүз берген учуру болгон. Ал оор болгон сайын аны майышпай көтөрүшүң керек. Бирок, андай иштердин баарысы эле сыйлыкка илине бербейт. – Агам маин жылмайып

койду, – согуштун заңы ушундай бир сырдуу, басмырт каадасына келе калды, – Великие-Лукини алып аткандыгы улуу карды жиреп, курал-буюмдарыбызды көтөрүп, карагайлар кесип жол салып, саздуу жерлердин алды тоңбой суу чыгып калып, кайрадан карагай кесип, жерге төшөп машакат тартканыбыз, ошондо да сулкуйган оор куралыбыз бизди таштабай, биз аны таштабай, алпурушканыбыз көздү чакчайткан күндөр көкүрөк-чердин ички тарабында медаль болуп тагылып калган...

Ушундайда да көзү канык, анык согуштун адамы болуп төрөлүп калган адамдар бизге жардамга келген. Калтыс бир кармашта подполковник Иван Николаевич Коновалов пайда болуп олуядай себепкер болду. Ал полктун артиллерия бөлүмүнүн кыраакы начальниги эле. «Артиллерия согуштун кудайы!» – деген сөзүн кайталоодон эринбей, жоокерге шыкак-канат берип, ок атылчу позицияларда шакардай кайнаган кайраты менен аралаша калып жүрчү. Бир учур биздин жаныбыздан пайда болуп, жайгашып аткан ок атуучу позициябызга нааразыланып, күйүп кетти.

– Анык немецтерге бута болчу жер бул! Эмне, жаныңардан кечейин дедиңерби! Ок атуучу жерди туура тандоо бул – өмүр силердин тагдырыңар! Муну нуттуңарбы? давайте, өзгөрткүлө позицияны. Бачым өзгөрткүлө!

Ырасы делдейе түштүк. Иван Николаевич көздүү киши эмеспи буйдалбай, он саржандай аркы ыптаны колу менен жаңсай көрсөтө салды, – опол жерден орун алгала! – кетип атып кайра бурулуп карап, бакылдап коёт, – кулагыңарда болусн, огневая позицияны туура тандаш – өмүр! мындан аркы ичер-сууң, көрөр күнүң!...

Атышуунун жарым саатынан кийин биздин мурдагы позициябызды мина тытып кетти. мына олуядай болуп келе калып, табыштаган Коноваловдун билер-

мандыгы! Акыйкатта, Иван Николаевич Конавалов артиллеристтердин көзү ачык, камбыл атасы эле! Эч эсибизден чыкпайт!...

Ушундан катуу сабак алдык биз... Эч шашылбадык ок атуучу позиция тандоодо. Мурда айтканымдай, расчёттогу алты адамдын ордуна үч адам калганында да шашылбадык. «Өл-тирил, бирок позицияны туура танда, аны алыстан көрө бил. Келатканыңда эле алыстан болголо, минометчулук тагдырың менен кошо тарт аны, келечегиңе карыз, милдеткер адамча, анык жашоону күсөгөн жоокер гражданинче алдыртан туюн! – деп, купуя күбүрөнүп келебиз. – Анткени, өлүү эле максат эмес, жеңүү максат. А Жеңиш жылаңач баатырдыкка муктаж эмес...

Эр Панфиловдун айтканы бар: «жалтанба, жана орунсуз көкүрөк тосуп бербе. Кайсыл жерде салгылаш катуу болсо, биз да ошол жердебиз!»

«Безымянная» дөбөсү үчүн да адаттагыдай айыгышкан салгылаш жүрдү. Немецтер улам маанилүү деп эсептелген пункттун ээлей качышып, биздин абалыбыздан кабардар болуп, полкту зыянга кириптер кылып жатты. Берки расчёттогулардын нывыт болгондордун ордун толуктап, минометту тынымсыз күүлдөтүшүбүз керек эле. Мындайда сыйлыгышып иштейбиз. Мен наводчиктин да милдетин аткарып, кайра көрүнөө жерге дөбөчөгө чуркап барып, белги берем: «Огонь» миномет титирей түшүп, кайра калыбына келет. октогуч, даярдагычтын да милдетин өтөп, өз ишине киришет. Кандай боло да расчётту «тилге» киргизип, кабак-кашым дебей, атып туруу зарылдыгын баарыбыз беш колдой өздөштүргөнбүз.

Мерчемдүү жерге мине жарылгандан соң, кайра чуркап келип, өчөөрдү жылдырып, аралыкты так мелжөөгө дит коюп, дароо дөбөчөгө жетип барам. Мурдагыдан жайыраак атабыз, анкени менен ишибизин жыйынтыгы алаг-

дыланып, расчёттун ми насы кыйрата соккон душмандын линиясын көрүп турганга канаат алып, минометко, жолдошторуна атуунун жыйынтыгын кошо билдирүүгө ат коём...

– Жайладык, дал мээсинде соктук! – Корчуйбек, Абдубаеттер ишенбегендей карашат, же тамашалай жооп беришет, – мээсине тийдиби же көзүнө тийдиби?

– Мээсине! – дейм, чын эле дал тийгизгенибизге машырланып, – 9-расчёттун миначасы душмандын мээсине атканга көнүгүп калган, мээсине жарылгандан кийин көзүнөн алет калабы? Кана соктук дагы! Эмне ишенбей турасыңбы, Абдубает? Анда чурка НППга!

– Жок! – дейт Абдубает тайсалдай, – ар ким өз ишинин бөкөлү болгону жакшы! Өз ишиңе мыкчыгердик кыла бер, чурка өзүң. Абдубает өз каскасынын алдында жарашып көрүнөт, – деп күлүп калат.

– Огонь! – дейм, «НППга» жетип барып. Күйүп-жанып иштегенге суй жыгылабыз. Муундар калчылдап, тула бойдон кара тер сызылып, өң-алеттен кетебиз. Көпкө тынымсыз атканга минометтун мина бүркүлчү түтүгүнөн жалын аралаш түтүн көтөрүлөт. Темирилигинен гана чыдап, аябагандай кызып кеткен кездери аз эмес...

1944-жылдын башкы айларында «Великая» суусу үчүн чабуул койдук. Жашырып эмне, биз «Огурчикке» да аябагандай маш болуп калдык. (Прямая наводка «огурчик» – деп аталат). Мындайда Богомолловдун ротасынан – деген «Ивановдун хозяйствосунан Огурчик керек» – деп суралат, же буйрук берилет. Аны өзүбүзчө түшүнөбүз да, дароо аткарууга бел байлайбыз. Дегинкиси, «Огурчикке» дайыма чыга берүү – өлүмгө баш байлагандык. Ошентсе да, согуштун күндөлүк практикасы ушуну талап кылат... Айталы, жакынкы эле жердеги жоонун көрүнбөс тилкесинен жөө аскерлердин окко тутулуп, тушалып өтө албай калган учурлары минометчилердин көрүнө атуусу сура-

лат. Биз ушундай атууларга да машыгып кеттик. Боорубуз бүтүн, алты саныбыз аман келатканыбызга баарына кайылбыз. эчтемеден баш тартпайбыз! Айтор, расчетубуз түгөл. Чабуулдан чабуулга чыдап, кыраакылык арттырып, согушуп келатабыз. Кудайга шүгүр!

Бири-бирибизге ыктап, жакшылык-жамандыкты жадырап кабыл алып, эки жыл бою согуштун отун бирге кечкендер – биз! 9-минометунун расчетунадагылар: командиринен мен, наводчиги – Корчунбек Алдыназаров, октогуч – Абдубает Назаров, минаны алып берип, же даярдагандар: Учубаевдер менен Кененбаевдер. Баарыбыз – Кыргызстандын кулундарыбыз. Абдубаетт экөөбүз Ноокаттан, болгондо да азыркы бир чарбадан, Учубаев менен Кенебаевдер Фрунзеге жакын турган – Ново-Троицкиден, айылдаштар. Айтор, жаманды көрбөй, жакшыны бир бөлүшүп келаткан тагдырлаштардан болдук. Абдубает мага курдаш болгондуктан, дайма бакылдап, тамашалашып калчу. Атуу учурунда жүзүн тер чайып, барбандай кетет. Анткени менен ишине тың. Корчунбек баарыбыздын кичүүбүз: ак жуумалынан келген алпейим жигит. Узун бойлуу, толмочураак келген Учубаев, ишке күрмарс Кенебаевдердин али күнгө чейин эстеп калам....

Куралчан курдаштарымдын бир гана айныбас досум Абдубает Назаров жакынкы жылдардын ичинде кокус кармаган оорудан көз жумду. Ал сөз жок, чарбанын мыкты уюштуруучусу, жетекчиси боло алган. Абдубает Назаров согуштан кийин партиялык жогорку окуу жайдан окуган, тиешелүү билим алып, аны практикада мыкты колдоно алды.

Сөз жок, азыр досумду эстегенимде купуя каниет ала калам: анткени ата жолун жолдогон анын балдары биринин артынан бири жетилишип, партиялык, чарбалык кыраакылык арттырышып, улуу уулу Абдубаетов ушу кезде Ноокат районунун айтылуу Уркуя Салиева

атындагы колхоздун башкармасынын председателдигине көтөрүлдү. Андан кичүү уулу Темиркул Абдубаатов өзүбүздүн №44-жылы заводунун башкы агроному болуп иштеп, көзгө көрүнүүдө.

Учубаев менен Кенебаевге согуштан кийин кезиккеним бар. Иш боюнча Фрунзеге барып калып, базар аралап жүрөт элем. Тек гана иш ортосундагы дем алыш күндөрү эле. Эки адам келип кучактап кетти. «Команди-ир!» – деп сыга-сыга кучакташат. Карасам: куралаш досторум – Учубаев менен Кенебаев турушат алдымда күлүмсүрөшүп, экөө толуп алышкан, жайдары маанайында. Сүйлөсө, сөздөрү, күлсө күлкүлөрү түгөчүдөй эмес. Аманчылыкты сурашкандан кийин «Ушу азыртан баштап, биз – сага командирбиз!» – дешти бир ооздон, макулсуңбу?

– Командирдин буйругуна маакул болбоско кандай чара? Мен да күлүп жооп бердим.

– Анда кеттик, Бизге кыңк дебей мейман болосуң, үйгө кеттик. Биз сени баятан бери андып турабыз, байкайбы экен деп, а сен байкабайсың...

Алар жашаган Ново-Троицкийдин кыштагына барып эки күндөй бирге дуулап, согушту бирге эскеришип, жашарып чер жазып кайттым...

Жолугушуу дидаарлашуу, согушту кырк жылдан кийин бирге эскерүү бул – өзүнчө башкача бакыт экенин окурмандар сезип жаткан чыгар...

«Великая» суусу үчүн айыгышкан уруш жүрдү – деп айтпадымбы өйдө жакта. Мына ошол салгылаштын алдында биз дариянын өзүбүз ээлеген жагында көпкө туруп калдык. Тек жатканыбыз жок, болочок урушка булчуң топтоп, немецтердин тамырын тартып, тыным жасалган убакытта тактикалык машыгууларды жүргүзүп, айтор «Жатып алганча, атып ал!» – дегенди ыйык тутуп, күндөрдү кечирдик.

Мындайда байкоо пункттун милдетин улам жакшыртып жаткан, Богомоловдун айласын ушундайда бир бил-

дик. Токойдун төрт жоон карагай жакын турган жерин тандап алып, Богомолвдун буйругу менен байкоо пунктун чебердеп жайгаштырууну ишке ашырып калдык. Төрт карагайдын ортосундагы карагайдын жарым ченине дейре билинбес шаты жасап, андан жогорну жагына кум салынган мешоктор менен жыйып чыгып, карагайлардын кылда чокусуна байкоо

26-бет жок

са, дейм.

Расчеттун миначасы менен кабарлаган точкага дал тийди, сыяктанды, себеби, жанагы кулактын кужурун алган «меймандар» кулак-мурунду кескендей, жылас болуп калды. «Немецтердин ырлары ырлабай калды!» – деп кубангандык менен жооп бердим. Бирок, менин табылга кубанычым көпкө созулбады. Душмандын снаряждары жака белиме жарыла баштады. Ойлойм: «Же байкап калышты, же тек гана өлөрмандыкка салышып, жансогалап жатышат». Бара-бара мен калкалаган чуңкурчам кумга толуп, октун тыгындысына калчудаймын. Минте беришсе, бирер убактан кийин суу үстүндөгү кайыктай кум үстүндө калкып, немецтерге бута болуп бергенге аз калды. «Кандайсың? – дешет ротадан, – кача аласыңбы?

– Кумга буланып баратам

– Анда качкының, бута болуп бербей! – дейт Богомолвдун тааныш үнү, – качууга буйрук кыламын! А билесиңби кандай чуркашты?

– Билемин! – дейм кумга чакап, катушкамды оңдой, коомай кармап берип. Жарылуулар жака белимди тозутуп, чаңга бөлүнүп жаткан алааматта жан талпез качып жөнөдүм. Албетте, айла менен, бурч-бурчтуктар менен качып баратамын. 40 метрдей чымын-куюн чуркап олтуруп, кандайдыр узун кокутга туш болдум. Ошол кокуту

мени аман калтырды сыяктанды. Өзүбүзгө жетип, кулак түштүм.

– Соосуңбу, амансыңбы? – дешип ороп калышты. Тамагымдан кан шүүшүндөп атыптыр. Мен аны кайдан байкамакмын, сыйпалап көрүшүп. «госпиталга» – деп калышты.

Кантип эле, ушуга да госпиталга чуркасак, жоокердикке жатабы?

– Осколканын изи! Жөнө, азилинди коюп! – Богомоллов боор ачыгандай карайт.

– Жок, жолдош комрота! Мен аманмын, өзүмдү жакшы сезем!

Барбасымды билгенден соң, бошуракка унчукту: – Өзүңө кара, ар кимдин көйнөгү өз тенине жакын!...

Тамаганды таңып беришти. «Великая» суусу сүрдүү мелмилдеп, сыр катып ушунун өзү мага кубат тартуулап, ошол мелт-калттыктын өзүнөн түгөнгүс өмүр-жашоо канат каккансыйт...

Күндөрдүн бири эле. Минометтук пасчетум менден үч-төрт метр илгери калыбында душманга жооп иретинде ок атышып жатышкан. Карагайдын бооруна кагазымды төшөп алып, кезектеги расчеттун установкасын шашып жазып жатканмын. «Чуп-чуп» эткен дабыш аралаш кагаз-калемим колумдан учуп кетти. Ишенбеске чара жок, оң жак ийиним менен кулак түптүн алдынан өткөн душмандын огу экен. Бул сапар да, мени «сыйлаганына» таң калып, ишимди уланттым... Айтор, «Великаянын» боюндагы немецтик октор бул жолу да мени айра тааный албай калганына тымызын маакул болдум...

– Сенин сыйлап атышат! – дешет кулак түптү жандап өтүп, кагаз-калемимди тытып кеткен окту көргөндөр.

– Ооба, мени «сыйлап» атышат, анысына «Рахмат!» – дейм кудундап, «тааныш үйдүн ити каппайт» деген сөз бар эмеспи, мени баягы күндөн бери айрыкча сыйлаганга өтүп алышты окшойт немецтик октор...

Согуштагы чапчандыгы, ашкан кайраттуулугу менен мени таң калтырган ошондогу капитан Шапшаев. (Ал Кеигсбергди бошотуу да Советтер Союзунун Баатыры деген наамды алып, 1945-жылы жеңиш парадына катышкан), чабуулду бирдиктүү жүргүзүүгө маш старший лейтенант Богомоллов, взводдун командири Сергей Голиковдордун аскердик ишмердиктери азыр да көз алдымда. Алардын ар бири жөнүндө өзүнчө сөз кылууга аздыр эле...

Биздин гвардиялык 30 аткычтар полкунун чыгаан снайпери старший сержант Т. Абдыбековдун таамай аткан огуна ошо 1943-жылы эле өлүм тапкан немецтердин саны 250дөн ашып кеткен болчу. Тиштерин бодурайтып күлгөн бул арыкчырайынан келген көзгө атар мергенди биз дайыма «Уудан» келаткан жеринен кездештирип калчубуз. Күндөрдүн биринде сузураак келатканын көрүп, адатыбызча тамашалап калдык.

– И-и, шыралга доолайт деп ойго түшүп калдыңбы, же немецтер капа кылып жөнөтүштүбү? – дедик жаалап сурап.

– Уум болбой калды – деди чын эле капаланганын жашырбай, – кайрымагыма бир да «мейман» илинбей койду.

– Илинсе эмне кылат элең?

– Илинсе башынан сылап коймокмунбу, кароолго алат элем да. Ал эми биздин кароолго илинди дегиче болду. Вермахтын дагы бир аскери жер сойлоп калмак...

– Эй, чыныңды айтчы дедик биз ага жармашып сурап, силер снайперлер эсебинерди кантип көбөйтүп жүрөсүңөр өзү? Эбак өлгөндөрдү да кошуп жүрбөгүлө, эй? Жөн бирөө карап турбаса, силердин аткарыңарды...

– Кала айтканды ушул мылтык урсун! – деди ал ишенимдүү.

Ушул учурда бир жарым чакырымдай аралыктагы токойду кууш жеринен төрт немец маңдайкы бетке шашпай, кыбырап өтүп калышты.

– Эй, немецтер! – дешти чын эле сүйүнчүлөгөндөй кыйкырып.

Абдыбеков бурулуп караганча, «тарс» эттире бир койду. Ошо замат бирөөсү «бүк» эте түштү. Жанандагысы ага үйрүлө калды эле, Абдыбеков дагы «тарс» эттирди. Ал да жолдошун жаздана жыгылды. Экөө качып берди. Ал мээлеп-мээлебей, дагы тарс эттирип калды. Үчүнчүсү да сулап, беркиси жан талпез токойго суркап кирип кетти.

Көргөн көзүбүзгө ишенбей, бири-бирибизди карап туруп калдык. Абдыбеков мылтыгына ыраазыдай, салмактап-салмактап коёт:

– Бүгүнкү эсебим да кур калбады...

– Бул үчөөнү да кошуп жазып коёсуңбу? – Таң берип турсак да, тамашалап турабыз.

– Ананчы? – дейт тиштерин будурайта күлүп, «меймандар» бири-бирин атышкан жок да? Абдыбеков атты.

– Да-а, биерден далилдеп кеттиң. Сеники-ак!

– Көрбөсөк ишенбейт элек, көргөндөн кийин айла жок, «Балли» дейбиз!

Таамай аткычтыгы жагынан полктун атын чыгарган Абдыбековдой өтө аяр, кыл мергендер дивизияда көп болчу. Кийинчирээк Абдыбековго ок жаңылыштыр» – деп, эшитип калдык, ушуга удаам эле жарааты ырбагандан госпиталга жатып, жан бергенин угуп, каңырыгыбыз түтөп кейип эскердик көзгө атар мергенди...

1944-жылдын апрели жакындап калды. Мени штабга чакырышканын Богомоллов табыштап айтты. Барсам, полктун парторгу Айдархан Ахмедв күтүп турган экен, дароо мындай деп угуза салды:

– Өзүбүздөн офицер кадрларынын санын көбөйтүү максатында согушта айрымалангандарды окууга жиберүүнү чечтик – деди салтанаттуураак айтып, – бул 2-Москвалык пулемоттук училищага минометтук расчеттогулардан биз сени көрсөттүк, артиллеристтерден Анарбаев экөөңөрдү. Кандай дейсиң?

– Согуш бүтүп атпайбы, анан калса...

– Анан калса, партия эртеңкини да ойлойт! – деп ушуну менен сөз бүттү дегенсип, – даярдан эртеңге чейин, эртең менен жөнөп кетесиңер!

Эртеси Удмурт АССРинин Млжга шаарындагы окуу жайга жөнөп жаткан учурубубзда биздин 8-Гвардиялык дивизиянын 30-аткычтар полку латвиянын Шууляй багытында урушту улантып жаткан...

Торопецтен Калининградка келаткан поездде экенибизде баскынчылардан бошотулган жердерде кадимки бейпил тиричилик: мектепке каттап жаткан балдарды, суу алып үйүнө кирип кетип аткан келиндерди көзүбүз чалып, кубанып өз айылыбызды эстеп, куса чеккенибизди бир билдик ошондо...

* * *

1984-жылдын жайы кызык келди: үп тарта сызгырып, кечээ окторулуп аккан дариялар соолуп түштү. Талаачылыкта иштегендер үчүн кыйынга турду, өсүмдүктөр жалбырактарын бүрүштүрө калып, утур суу сурап жатты. Сугатчылар баласын эмизүү үчүн шашкан энелерче талаага шашты...

Сыртка чыксаң эле былтыркы жайылган чөптүн даргөйүн тарткандар: окуучулар, баш оту менен тоютта жүрүшкөн мугалимдер, райондун мекеме-ишканаларынын өкүлдөрү. Мындайда агам кейинген-ноюнганын билдирбеген каадасында кеп козгойт: – Кам иштерге кабыргаң кайышат, кимисине нараазы болушуңду билбейсиң...

Кайсыл сөздүн башын кылтайтканы калды дегенчелик кылып, кулак түрөм.

– Биздин бакка окуучулар келди чөп жыйнашканы. – Адатынча шашпайт.

– Оргон да силер, жыя тургандар да силерсиңерби? – дейм аларга? Баарын силерге тапшырыштыбы?

– Ооба! дешет алар, биз алтынчы класстын окуучулары сиздин бактан чөп оруп планыбызды орундатабыз!

– Ниетинер жакшы экен. Тез оруп, тез жыйнап кетсеңер кана.

Карап турсам, күндө кечиндеси чуру-чуу түшүп калышат: оорун оруп алышат да, ташыганга келгенде кыйналып калышат бечера балдар, неси болсо да али жаш эмеспи. Чоң арыктын ары жагына өткөрүп кете алышпай, ыйыгы чыгат, эки-үчөөлөп, арыктын ичине түшүшөт, калгандары алып берип турушат. Алып бергендери ошол бойдон эле ары жакка өтүп кетмекпи. Чачылат, агып кетет, койчу орулган чөптүн тең жарымы эле ысырапка учурайт да...

– Класс жетекчиси? Класс жетекчиси болот бекен өзү?

– Болбой койчу беле өзү? Класс жетекчиси да, өзүлөрүндөй жаш аялмет кыз окшобойбу көрсө. Тыркырап жайылган жөжөлөрүн жыя албай калган тоокко окшоп, бейпайга түшкөн...

– Да-а... Кызыкты тиктеп сиз турасыз?...

Агам сигаретин бурулдатып жылмаят: – Кызыкты тиктеп мен турамын, кимге эмне деп капа болушту билбей... Аны-муну коюп эле сотыхты эсептеп туруп, «мынча тонна» бергиле деп койбойбу десеңиз!

Же итеңдеп жүрүп, алып барышкан окуучулардын чөптөрүн убагында кургатып, жыйып алышса экен, ополоң-тополоңдо үстөкө-босток таштай беришип, чирип кетиптиртир. Буа эмне дейсиң? – Жеңем да ара-чолодо кошула сүйлөйт, – бир нерсе десең, чөбүн бергенге кыйылып атышат дешет...

Кептин төркүнү белгилүү, планды толтуруудагы штурмовщиначыларга сын кыйытып айтылып жатат. Аткарылган иштин сапаты жөнүндө ойлоодон мурда рапорт кагазын толтурууга батынган жарыктык чилистендердин адеттеги ишмердиктерине бүйүрү кызыбагандыктан улам, тиш жарып, ортого ташталган бүтүм...

Баса, озор замат ташып кетүүнү никттенишкен азаматтар тоюттун кургатылганы менен кургаткылганы элек тоннага эсептелген кезин ой-санааларына урунтуп көрүшпдү беккен деп, ошого бушаймандана кетесиң... Кыскасы, барып-келип эле орулган менен жыйылган тоннанын ортосундагы айрымачылыктагы оош-кыйыш иштер...

Бул дем алышта да күн аябагандай кызыды. Бактын ичине да, кокус күн шыкаалай калса, этиң тызылдай түшкөндөй сезилип кетет. Кечээ көргөн өрүктүн мөмөлөрү бүгүн кыярып, бу күнү ала боорлонгондору эртең шаштысы кетип, эзилип бышканча шашат. Ала тумкалар менен кара чыйырчыктар жемсөөлөрүн жагжайтышып, бышыкчылыктын базарына кана алышпай, бактан-бак тандап, учушат. Келгин деп эсептелинген ала чымчыктар адаттагы жуттугун карматып, үйдүн шыбын искей учушат. Топ-тобу менен чарылдап келип, даяр тамактан кабар алып кетишет, же тумшуктарын ийрелеңдете чапчый качышат.

Коюу көлкөлүү, ыктуу жерге машинкамды коюп алып, иштеп олургам. Анда-мында чарылдаша түшчү кыздарымдын калбасы көңүлүмдү алагдылантпаса, эч ким менен ишим жок, бейкапармын.

– Зыяштарды алып, ылдый жакка барып келелиби биз? – Келинчегим мага жолтоо болбойлубу дедиби, сунуш кийрип калды.

– Ылдый жакка барып дейсиңби? – Короодогу ың-жыңсыз тынчтыкты элестетип кайра сурайм.

– И-и, акемдердикине. Күн батканча келебиз.

– Байып келебиз, ата! Өзүң отуйа бей!

– Өзүм эле эмес, машикам экөөбүз – биз! – дейм эмне дешээр экен дегенсиң, – жалгыз эмесмин!

Анда да дарбып алган, «Мен да барам» дегенин чала-чарпык булдуруктап айтып, көздөрүн бүтүгүйлөнтүп, оголе кушубак.

Алар кетишти. Бежай айдап өтүшкөн шоферлордун машиналарынын бирер саатта Ноокат менен Кызартка

каттап турчу автобустардын үндөрү менен кошо жарышкан чаң-тозоңу акырын бырыксый бак тарапка серпиле келет. Дагы эле баягы ачкүсөн ала чымчыктар урма-турма келишип, шуруланган гиласка чабуул коюп кетишет. Мен аны байкасам, байкап калам, байкай албай калсам сөөгүн кулгуп, кызарган гиластин шактарын заматта жылаңачтап коюуга үлгүрүшөт да, ошол эрдиктерин сүйүнчүлөгөндөй чарылдай учушат делебе козгоп.

Бышыкчылыктын азан-казаны: алган алып калат, ала албаган кимге даттанарын билбей, алаканга түкүрөт келерки бышыкчылыкта башкача болууга үмүт этип...

Балдарым агамдардыкынан кайра күн батпай келишти. Апасы суз баян айтты. А кыздарым «Чоң атамдардыкына кайра айылчылап барабыз!» деп нааразылана кетти.

– Ал эмне дегениңер? Азыр эле ошол жактан келбединерби? – дейм таң калганыман.

– Чоң аталары көчүп атышыптыр! – деди апасы, – кыздарымын кумарлары канбай калышпадыбы, булар менен эч кимдин иштери болбой.

– Көчүп атышат? Ал эмнеси? – Кечээ кечкурун эле туугандыкында зыяпатта бирге болгонубуз, анда көчүү жөнүндө эч кандай сөз болбогону, эми минтип, күтүүсүздөн эле көрдү жарга кыстагансып, шашылыштай көчүп калышканы таң каларлык эле. Ырас, эртедир-кечтир Ортоктогу отондоруна көчүп барышмак. Бирок, минтип шашылыштан эмес, кадым-каадасы менен, мүмкүн баарыбыз бирге олтуруп, көчүү үлпөтүнүн урматындагы чайды бирге ичип, ортоктогу ата-жайдагы жаңы үйдө өтөлчү өмүрлөрдө изги каалоолор билдирип, анан көчүп барылмак эле да менин кыялымда. «Кеткен менен мунун бир мандеми бар» – деп, ойлонуп, санаага бата түштүм. Ире-ширеде, караңгыда көчүүнүн түйшүгүндө карбаластачу агамдын, ашыкча кажы-кужудан, же жетишпес, майда-чүйдө жыртык-тешиктерин айынан кы-

жаалаттана олтура калып, сигаретин үстөккө-босток бурулдатып тартып жиберчү адатын элестетип, бу күтүүсүз түйшүктөрүн өзүм барып, тең бөлүшкүм, өз көзүмдөн өткөргүм келди. Машинака эмеректерими жыйыштырып, камына баштадым.

– Эмне камына баштадыңыз, барып келесизби? – Келинчегим сурайт.

– Барбаганда... Кетип атып сурап коём, – жеңем кандай экен? Көчөбүз дедиби? Кабак-кашы дуруспу өзү?

– Угуп эле Марзия эжем экөөбүз чуркап жетип бардык «Эмне кеп өзү? деп.

– Канат көч! – деди көчүп атабыз, асили көчө тургандан кийин жетип алганыбыз оң – деди. Ошентип алып, бечера энем урунуп-беринип эле кейинип-кепчинет.

– И-и! – эле дей бердим, анан кантесиң.

Үйдөн чыкканча, «имиш-миш» – ну нускоолорго кулагым толуп чыкты. Айтор, кандайынан айтылса да, агамдардын көчүп жаткандары чындык болгондон кийин, «токуучулар» кандай кештелип токушса» өз эрки эмеспи, жолго чыктым.

Ойлуу барам. Кандайдыр ооруксунткандай санааркоо тулкумду бийлеп алган. Кимгедир кекенүү менен карайм, эмнегедир кыжынгым келет. Билинбес ызалыктын эпкини жайдын кечки үп ымыртында буулуктуруп барат.

Агам бечера накта жигитик күлүгүн кургын согуштун апаат жаалы менен таймашып жүрүп өткөрдү. Ошо желмаян майдандан кайтканда мындан аркы жашоосун тарбияттын, улуу жашоо көчүнүн артыкча белеги деп түшүндү. Ошонун белгиси катарында «Эгер аман барып, үй-бүлөгө эгедер болуп, перзенттүү болсом, аларыма катуу сөз айтып, оозумду булгабайын!» – деп, өзүнө купуя убада берген экен... ошол каадасынан тайыбай, муңбай, сынса сындым дебей, кертилсе. кетилдим дебей, жашоосуна ыраазы келатат. Ошондуктан да, кээки жаздым-тайдым иштерде

катын-баласына ызырынууну артыкбаш көрүп, дээринде болсо, өзүлөрү оң кол, сол колун астыртан таанып алышар» – деген ниети менен күндөр кечирүүдө. баарынан да ал балдарына айтып түшүндүргөндөн көрө, көрсөтүп түшүндүргөндү нускоо кылып, ушул айныбас салтынан жаздым баса элек. Ошондон уламбы, балдары кээде унчукпас, зынарлабас атанын кадыр-нускасын билип-билбей, андап-андабай калган учурлары аз эмес... Алардын үй-бүлөсүндөгү айрым жаза бастым, (Эгер жаза бастым деп эсептесек) кулакка өөн учуроочу бөксөлүктөрдү жеке мен ашамдын жанагы айныбас нугунан улам пайда болгон» –деп түшүнүгүм бар...

Асыресе, агам бүгүн тынчтык күндүн, адал жашоонун гвардиячысы. Бүткүл элдик дасторкон четине ал ишенимдүү муун – балдары гана эмес, турмушка эми кадам койгон неберелери менен да сыймыктуу олтура алат. Бирок, ушундай тагдыр суктанарлык даркан жандын да өзүнчө кем-өксүгү, «ич буроолоу», колу сермелгенде ууч толбой, ум кездери болот эмеспи. Мындай кез агамдын шыбагасына да туш келет. Анда ал бирөөгө милдет кылбай Кудайга нараазыланбай, зынарлабай кадимки эгемендүүлүктүн паспорт ээси, карапайым бир пенде катары каршы ала алат...көптүн агымынан айрымалангысы келбейт...

Билем, бүгүн да, көчүү жөнүндөгү бүтүмдүн күтүүсүз туш келишин ичинен толгонсо да, сыртынан камаарыбай тосуп алды...

– Бу кандай кеп болуп кетти? – дейм жеңеме, – көчөм-мөчөм дебей эле жүрүп берипсиңер го?... Кимиңер буйругу болду бул?

– Аманы көчө тургандан кийин барып алалы дедик, дагы кимдин машинасын күтүп акыймакпыз. иш кычап турганда машина табыштын өзү бир давандан ашкан менен барабар болуп калбадыбы, айланайын.

– Аныңыз ырас, бирок, көчүштүн да өзүнчө эреже-салттары болот эле да?

– Эрежени күткөн менен энтелеп калгыдайбыз, ушуну суна шүгүр! – деп макул болуп койдук. (Макул тапкан – жеңемин өзү экени айгине) Түн пақырдыкы эмеспи, көчүп алалы!

– Аныңыз ырас, кебиңиз калет жок. Анда биз да кошулабыз көчкөнүңөргө! Аерге бармайынча, үйүңөрлүн курулушу да ылдамдабайт эмеспи барып-келип. Шермат акем кана?

– Жүк менен кошо кетти Калыкберди экөө. – Жеңем олтуруп-туруп карбаластап жүктөлчү буюмдарына барып, өзү урунчу ийне-жибин тактап жатат. артыкча түйшүктөнгөнү кара-көк тарткан ирең-башынан көрүнүп турат.

– Тоокторду жер жутмакпы, бүгүн өзүбүз барып алалы. Алардын жайын саздап, анан алдырып алабыз. - Кыздарына сүйлөнөт – э, айланайын! - дейт, бизге түшүндүрүп ар кимдин түйшүгү өзү менен болгон жакшы. Көзүбүздүн жашына сатып алган балдарыбыз тынч жашаса болгону. Дегеле ушулар жакшы жашасынчы акыры. Ансыз биз гөрүбүздө да тынч жата албайбыз. Ким үчүн жыйынып-терингенбиз – ушулар үчүн, ушуну эле билишсе болду булар... Мен али келиндин көзүн карап, келин жумшап, анын жоошуткан мамилесине мустар эмесмин. Кудасага шүгүр, алы-күчүм бар.

Ботом жана бала (Канатбегин айтып жатат) кичине жутуп алганбейм, эси пас!? - Көздөрү бакырандай кетет.

– Жуткан-неткен эмес! - Кызы Насипканы бурк этет, – ошондой көрүнүп кетсе укерек сизге.

– Айтам да... Катанына ташина болгонунан «буркурап» алган окшойт деп, эсим чыгып кетиптир. Э, дегеле ушулар тынч жашасын, ансыз эне кургуруң ошоякта жатып алып да, ушулардын даргөйүн тартат кантип калышты экен? – деп...

– Мойунтурук башына илингенде көзү чакчайып эле ачылып калат, ага эмне башыңызды оорутуп жатасыз? Келин өзү теске салып алат аныңызды. - Кызы өзүнө окшоп, наалый лапылдай салат. - Аяп коебу сизге окшоп.

– Майли кандай болсо да, аман болсун, аягынан шамал өтүп турсун. Катын отуну менен көзү бар болсун!

Иминиса эжем оруксуна сүйлөйт: - Ботом ушуерде туруп, Шерматжаними көрө албайм, гөр тириликке алагды болуп, эми кантем десең? Ортокко кандай барып, асиреттешип турам эми?

– Эчтеке эмес, алысыраак болсо кадыр барктуу болушат. Атайын барып, чайын ичип келип турасыз, анын эмнеси бар экен?

– Ичпей имирен калайын, алты саны аман болушса болду балдары менен.

– Шерматжаниңиз эми Ортокто жашайт чөккөн нардай болуп, ата жайында ардакталып - дейм тамашага шооотуп, – биерде эмне кылат десеңиз тыгылганга жыгылып, башында эле ошерге үй салышпай... Ата жайында...

– Э, айланайын! Бизчи, биз салдырганбыз жакын болсун деп, эми баласына таштап кетпеске айла барбы! Алыста болсо да, үкаман топурак буюрсун, кудайдын көзү түз болуп.

– Уккан көргөндөр, жакын туугандар, коңшу колоңдор кош айтканга келип, самсып кетишти. Жеңемин атасы, ушул айылдын 84 ттөгү аксакалы баарысы келишти.

– Шерматжанга салам айткыла, атайын барып журт-жайлуу болсун айтабыз – деп, кандайдыр ыңыркандай, ичтеринен сызылып атып бата беришти. Бул өзү чындыгында адамды кастарлоо менен арзып жоктоонун кызыктуудай бир толкундандырган сезим толгоосу катары менин да, эсимде калды... Адамдын ушул заттын улуулугу!...

«Жаңы журт жайлуу болсун!» – деген жупуну тилекти оозмо-ооз айтканы жүк жүктөлгөн кийинки каттам ме-

нен ойлуубаратам. Замандын кубаттуу бууданы жүктү, өзү тергөөчү автомашина лавылдап, арыган-талыганын билдирбей жүрүш алып, бирдеме эле Ортокко алып барып койду.

Электр жарыгы али киргизиле элек экен. Агам кадимки ата-бувалар тутунган кол панарды кармап, кичинекей Эмилбеги экөө дилгир туруптур. Колун кысып, кобураган болом: – Журт жайлуу болсун аке, көчүп калыпсыз?!

– Айтканыңыз келсин. – Бардык кубаныч көксөөсү, тилек-кудуретин ушул сөзүнө чыгарып, калбаат да, сабырдуу да. Негедир эки ооз каалоомду айтып, аста ич сызылткан белгисиз дидарга кол бергенсийм... Апкааруум да, каңырыгым түтөгөн узаккы катылган кусалык, өткөн-кеткендерди эстегенимдеги кандайдыр жоктоо, скерүү ыры тула боюду терметип кеткенсийт. Акыры мен да, бүгүн ата жайын кадам коюп, салам берип турбаймынбы жашпоо деген улуу көчтүн шарданы менен...

Агам эзели кейинген-ноюнганын дароо билдире бербеген жан. Тек гана «көчүп келе бердик» деген үнүн басыңкы айтып, тим болду. Байкаганга, астыртан назар салганга гана ушул жупуну сөзүнө жашырап сыр дүйнөсүн, убайымын абай катканын боолголоого болот.

Дегеле атам «Ушундай болуп калды да» – деп, актанганды жаман көрөт. Эбептен-себеп таап, жылмалаганды, бирөөгө обу жок жалпалаңдаганды жек көргөн жан. Угат. Бирок айткан сөзү орун баспаган соң, ар кандай таажысы сүкүт салдырган адамдын да, сүр-сөөлөтүн кеңебей, тоңдоосун басып кетет. – Э, эмне кыласың, аны угуп! – Кыжаалаттан күңкүлдөйт, – мен бир маанилүү нерсе айтат десе, кайдагы байтак жолун айтат... Байтак жолду жаш балдар да айтпайт азыр! Аан насаатка жык толгонсуган тулкун бура түксүйгөн кашын кере сүйлөнүп калат, – адамдын сүрү кылган иши менен сөзүндө болсун. Ана ошондо сезели жүрөгүбүздөн, туура айтып жа-

тат деп, ынанайлы. Болбосо, мүйүзүн чымгарактатып, «Челем!» – деген жапайыдан эмне айрымабыз бар?...

Ошентсе да, «Кечээ көчөбүз», дегениңиз жок эле?» – деп, мен сурабадым, ал айтпады. Каадасынча жупуну карманган тулкунан, авазы маин үнүнөн туюлуп жатат. Ары жагы Алтын-Казык тоосуна учкашып жатчу адыр-белестин бул тумшугу Орток менен бүтөт. Анын Кошчан дариясы менен Жар-Коргондун сайы туташкан тиги өйүзүндө бала кезибизде биз жылаңаяк каттачу Сурапайдын эски тегерменинин тоому караан берет. Пирамида сымал бак-шактуу, авасы салкын Ортоктун табылгыс алкагынан үстү жагынан Кошчан суусунан бөлүнүп чыккан-канал тиги Уул-Катын айылына артылып агат...

– Капчыгайдын оозундагы (Кошчандын оозу деп аталчу) дария менен өйдөнкү тегирменге келчү арыктардын ортолугунда моюндаш өскөн дарбагай байтеректер, анын балык жыттанган балырлуу өзенчөлөрү, кошчандын күркүрөгөн доошу менен үн алышкан канаттуу куштардын түркүн үндөрү, өрүк бышыгында даяр боло калышчу чыйырчыктардын үзүлбөгөн топтору-булардын баарысы салкын ырайлуу Ортоктун сартабасын көтөрүп көрсөтчү, же биерге келгендерди кандайдыр аваз менен каратып, мамиле кылдыра турган.

Ортокто чачылыңкы жайгашкан үйлөр бар. Кыздын иреңиндей Молдо абанын буркурак жыттуу алмалары Култай чал менен Пашакожомдордун бу чөлкөмдө жок ширин өрүктөр, алыстан эле каңылжаарды жарган аздек жыт шабдаалы-гиластари, али эч кимдер эге элек бехижийделери шагынан ийилип, Токтор, Эргеш абалардын жарылтын бүтчү сабиздүү аңыздары Ортоктун гана энчиси өңдөнүп, ушул абат жайга келгениңде өзүңдү канаттуудай эркин сезип, жүрөктөр астыртан булкуп алчу алда молчулук-токчулуктан, багбанчы тагдырлар турмуштан немеден, аян берип...

Дария кечип, акак таштар издечүбүз, балык кармап, шайдоот тартчубуз. Өдөңкү каналдын кум шилеген айлампалуу иримдеринде чечинип коюп, сууга чөмүлчүбүз. Ооздорубузду жошолонтуп, бүлдүркөн терип, дасормолубузга сыгып, шилекейди чубурта кулкулдатып жутуп, рахаттуу оюн-күлкүгө туш келчүбүз. Мал кайтарып жүрүп, уйлардын моюн-жондорунан чогулткан жүндөрүнөн топ жасап, эки бет болуп, топ чаап ойногон кездери ач калганыбызды унут калтырып, мындайда апаларыбыз артыбыздан барып, «Ач болдуңар» деп каңкуулап күн бешим чендерин ылдыйлаганда гана айранга нан туурап жеп, өзөк жалгачубуз. Дагы эле көзүбүз Ортоктон өтүп, эптеп шылтоо таап, сыртка ойноп кетүүнүн каразында түйшөлчүбүз. Айтор, Ортокто баары бар... Дөбөчөлөргө чыгып алып, күн батышка көз жиберсең, Ноокаттан келе турган чоң жол көзгө ташталып, түнкүсү автомашинанын жарыгы кадимкидей жылып жүрүп лтурчу. Аны ээрчий карап эрмектеп, канча да убакыттын өткөнүн билбей, күлүк машинанын ылдамдыгына маашырыланып, кызыктуудай ойлогорго батчубуз... Ал жарык машина болуп, машина жарык болуп туюлуп, машиналар жарыкты кубалап бат эле Чоң чөктөрмөдөн эңиштеп жөрмөлөп, Жаңы-Базарга бачым кирип келгенин, күгүнкү кечте канча машиналар биздер жакка каттаганын аңыз кылып кепке алар элек... О-о, ал күндөр кандай куунак күндөр эле!

Күндүзү Түлкү-Дөбөнүн шөкүлдөй кебетеине көз жиберүү өзүнчө кызык. Күзүндөсү ал кунары качкансып, бырыш-тырыштуу, уйпаланып көрүнсө, жаз мезгилинде кулпуруп, этектеринде мал жайылып. Арал менен бөлүнүп турган быткылындагы жалыгз дарак дүмпүйүп, Дөбөнүн «түлкүлөрүн» ошол сырдуу дарак өзү гана коюнуна жашырып турганга окшоп сезилчү... Түлкү дөбө-түлкүлөрдүн үйү, же түлкүлөрдөн куралган Дөбөчө элестелип көрүнчү.

Биз Ортокто ойногонго куштар элек... Андан Жаңы-Базардагы жалгыз, карт талды караганды жактырчубуз...

Ал эми Жаңы-Базардагы жалгыз, чоң тал туурасында баарыбыздын тең өзүбүзчө тапкан ой-пикирлерибиз боло турган. Анын эбегейсиз чоңдугу, ар жакка арчындала жерге сойлогонсуган жоон тамырлары ар кимибизди аянычтуу ойго чакырчу жешилген, сынган такалар талдын бооруна матырыла канылып коюлган. Ошого ат-эшектеринин тизгиндерин иле коюшуп, мында келгендер базарга, же дүкөнгө чуркашчу. Кыртыштын сыртында бултайган тамырларында соксоё олтура калып, Ноокатка же Көк-Бел тарапка кетчү машина тосулар канча. Чызыраган ысыктын күнүндө соодагерлер ушул талдын көлөкөсүндө байыр алышат. Айтор, жыгач тарактан тартып, аялдар керектөөчү каш тергичтен өйдө дүрдүйнөнү жайып алышып, кадимки үйүндөгү сөрүсүндө олтургансышып, жыргап калышканын айтпа. Көтөргөн куржунун жая салышып, «Өлбөгөн жанга» – деп бутун тартпай уйкуга кеткендердин сообуна да ушул карт тал татып турган. Улам устарасын кемерине жанып коюп, урма-турма чач алчу уста чачтарап Жусу абанын турасы да ушул талдын көлөкөсү. Чачын алдырып аткан киши көзүн жүлжүйтүп, уйкуга кеткен-кетпегенинин билдирбей, жыргап олтурат өзүнчө магдырап. Мындайда күзөтчү Мамыттын жаагы талыбай өткөн-кеткенди жоорай берет. Аңгемесинде албетте, ушу картаң талдын канчага келгени, ким тарабынан эгилгени аңыз болуп айтылат. Чач алып аткандагы анын аңгемесинин (дайыма кайталанчу) мазмунун чаксаң, бир өңчөй нускоо жүз берет: Ошо аты белгисиз пендезаттын ушу талды чырпык кезинде саябан үчүн сайганы чындык, эми ошо пендезат жер алдында, а анын тирүүлөргө калтырган талы жер үстүндө жаамы журт үчүн кереги тийип атканы чындык. Жанагыл эти жокто чач тарачтыкты эрмектеген,

кызыл жүз аны бир билсе, ушул Жусу билет, билбесе эч ким билбейт. Эми жер үстүндөгү ырахмат-соопту ошо аты белгисиз пендезат алганы кандай чындык болсо, аны каркылдап айтып берип аткан Жусу касап да, ошо пендезатчылап, адамдарга тазалык, такыбалык тартуулап, минтип чач шапырып, керекке жарап атканы, кишилердин ырахмат-сообун алып жатканы дал ошондой чындык болуп, билермандар оозунан баян этилет.

Жоголгон мал-жандын даргегин жария кылып, ошонусунан теңге чогулткан Жоро-жариякечтин «базары» да ушул тал түбүндө кызыйт. Анын даркырак үнү ушу тал түбүнөн башталып, базар аралап келип, кайра жалгыз тал түбүнөн аяктайт. Такыр башына чейин тер сызылып, кайра келгенинде калпагын алып, күржүйгөн мойнуна чейин терин сүргүлөп, жария айттырган мал ээсинин колун үмүттүү тиктегенин бир байкаса ушу Жусу касап байкайт:

Энеден төрөлүп, жерге түшкөнүндө эле ушинтип, бакырып түшсөң керек, найсап! – деп чын-төгүнүнөн тамашалашып калат. Обогу Жоро унчукпайт. Тек гана биринчи угуп жаткансып, кындырына кыспай коёт. Мындайда ашинасы мүдөөсүнө жетпей калгансып, кайрадан какылдай баштайт.

Каркылдаган урганым! – дейт кер какшык менен, – дагы кимдин уюн, бээсин жоготуп ийдиң? Ак сүйлөбөйсүңбү?

– Ак сүйлөбөй анан, Жоро качан калп сүйлөп жүрүптүр? Калптын баарын көлөкөдө олтуруп алып, мына сен шыпыртасың жаман!

– Менби, – Көздөрүн олурайта карап, сурайт.

– Сен эмей?

– Ой, мен деген жаман-жакшынын ырахмат-сообун алып аткан адаммын! Сен эмесмин эшекче азынагына пул алган...

Жоро мээсине мык кагылгансып, көзү тумандап туруп берет. Анан оозун сомдоп араң тилге келет:

– Бекерге мышык аптапка чыкпайт. Мен элдин ажатын ачып атам.

– Жыргатып атасын – аны алдына басып алгансып, тигиниси эми өкүмдүү сүйлөйт. Салтанаттуу.

– А, ким билет сенин табышмагыңды? Ошо уурулар көзүн тазалашкан малды өзүң кошо уурдашкандырсың. Мен кайдан билейин, сен кескинин колунан келбеген иш болчу беле?

– Эмне деп айтканыңды билип атасыңбы, эй? – Жоро туталанып, көздөрү санагынан чыкчудай оодарылып, жулунганы турат, – эмне дөөрүп атканыңды билесиңби? Айбан! Өзүм ууртай турган аштын арам-адал экенин айыра билбей өлүпмүнбү ушу убакка чейин? Мени тескегенди коюп, өзүңдүн чайкоочулугуңдун арам-алыш жагын таанып алсаң сасык пикир?

– Койгула жакшылар, жаман оозданбагыла! Мазар талдын түбүндө туруп алып, силер ушинтсеңер, базардын куту учпай эмне болмок? – Жусу касап ортого түшүп, экөөнү эки жакка тыят – тилиңен тайгылдыңбы – турбайсың, бутуңан тайгылсаң турасың, эй, жакшылар!

Кулак түрө чогула түшкөндөр Жусунун айтканын эп көрүшүп, баш ийкешишет. Экөөнүн тартышы эмнеден экенин билбей, маң боло калгандар да бар. Бириси кайсактап, тайсалдай түшөт:

– Менче болгонуңча бар али, мен элдин көөнүнөн чыкканын алып жатам. «Мына бересиң деп зордбойм. Какач баскан башынадагы чачын алып берип, сообун алыш оңой бекен?

Жоро буулуккан таризинен ажырай албай, бурула калып, деп калат: – Зордбойт имиш, кайырчыга окшоп, оромолуңу жайып коёсуң, көңүлүңөн чынарганын таштап кет! – деп, анан «бер» дебегениңби ошол?

Акыйкатта, булардын тал түбүндө боло келген таржималдары – бир. Элге берген – алганы бар. Кимисиники

кандайча арзып жатат, муну – журт өзү билет. Кимдин кычышкаак башынын кычуусу канып, чачын алдырган күнү жыргап уктаса, кимдин дарексиз жоголгон малы табылып, эшигинин алдына байланып калса, ошондо гана Жоро менен Хамзанын аты аталып, ыраазылык айтылган учуру бар. Буга Жаңы-Базардагы картаң, жалгыз тал күбө. Айтор, ушул тал жөнүндөгү булардын аңгемеси анын көлөкөсүндө айтылат. Айтор, Жоро жариякечтин жоголгон мал туурасындагы узун да эмес, кыска да эмес бир кылка белгилүү сөздөр менен шөкөттөлгөн жария ыры ушул тал түбүнөн башталып, ушул тал түбүнөн аякталары бардыкка маалым.

Биз бозбаш балдар талдан обочороокто миң сан чымчыктардын үнүнөн кулагыбыз тунуп, анткен менен талдын жоон шактарындагы чымчык уяларга көзүбүздү артып, карап турганбыз. Жоро жариякечтин тааныш үнү кайрадан жаңырып калды. Жанында бейтааныш кишиси жандап алган. Сыягы, жок жоготкон байкуш ошол киши өңдөнөт.

Жоро ачыркандай заңкылдайт. Хамзанын айың кебин унут калтырган сыяктуу. «Э-эй, Жаңы-Базар деген жерде-ен, Ноокаттын берисинен Алике деген элден, байланып турган жерине-ен, чүлүгүн үзгөн ноопаз жоголду. Ноопаздын кулагынын түбүндө, оң жагында, кыйшык салынган эни бар. Кимде-ким ошол ноопазды көргөн-билген болсо, кабарлап ээсинен сүйүнчүсүн алысын! Сүйүнчүсү 50 со-о-о-ом!»

Жоро бар күчүн, жөндөмүн үнүнө чыгарып, кырааттантып, ошонусу менен өткөн-кеткендердин көңүлүн буруп, тамагындагы шабдаалыдай кокоосу кызарганча, чеке тамырлары парсанактап чыкканча жоон үнүнө салып кыйкырып чыгат. Анан жария ырын бүтүп, терин шашпай ыырчынып, жок жоготкон экөө кимдир бирөөнүн басып келишин күткөндөй сак кулак түшүрөт.

Үмүт дегениң адам үчүн дайыма чеги жок азгырык эме-
спи! Ал жайдын мээ кайнаткан таптуу күнүндө, ушул
талдын саябанында дыңылдаган чымынды да, жолотпой
уктаткысы бар, серүүндүккө бөлөп, бүттүрүүгө маш. А
кышында төштү жагжайта ачып коюп, бети колду ты-
зылдаткан суккту сездирбей, күрткүнү жиретип, басыыр-
гысы бар. Көшөгөлөнүп, көзгө элестеткен жакшылыктан
аян берип, илгери жүткүнтөт. Айтор, үмүт, ишенимге
курдаш. Табылат, табылып калар деген ишеним тигин-
де Жоро менен жок жоготкон кишини туткактап, алы-
ска кетирбей кармап турат. Мүмкүн, тек гана эринген-
ден базарга түшүп келген бир пендезат кечээ коңшусунун
чүлүгүн үзгөн ноопазды байлап койгонун кабарлап, азыр
жок жоготкон тиги кишиден сүйүнчү алып, балдарына
базарлык камдап кайтар, ким билет. Балким ноопазды
үч күндөн бери от, суу берип багып жүргөн, жакшылыкка
шериктеш бирөө өзү келип, Жоронун жария ырын ук-
кан чыгар. Анда жеңиш – Жоронуку! Аның үчүн, ава-
зын аңыз кылып мактап, жок жоготкон киши ноопазын
жетелеп үйүнө кайтат. Кубанычтан жүзү албырып, ниет-
йманы – гүл пендени алкап, дили тазарып, жакшылыкка
курдаш пендеге изги тилегин билдирип, тенине батпай,
көкөлөп алар өзүнчө жашарып алар дили, ыйманы таза,
айкөл пендезаттардын шарапатынын илеби боюна уруп...

Согуштан кийинки жылдардын кышындасыны да
мүлдө ушундай окуялар кайталанар эле. Айрымасы –
Жусу касап ушу заңкайган талдын бооруна эле союлган
малдын этин илип алып, өткөн-кеткендерге, базарга кел-
гендерге эт сатар эле. А Жоро менен Хамзанын кесиби
өзгөрүүсүз калат. Чач алган киши менен жария ырын
ырдаган кишиге баары бир окшобойбу. Айтор, карт тал-
дын көрүнүштөр өзгөрүүсүз калат...

Азыр Ортокто туруп алып, балалык күндөрүбүзгө
туш келген ушул окуяларды жадыма алдым. Жусу ка-

саптан туяк калган – калбаганы жадымда жок. Жоро менен Хамзадан бирер уул калып, аталарынын ордун басты. Жоронун уулу колхоздон башкаларга алмашкыс күзөтчүсү аталып, ал эми Мамыт-сарттын баласы балыр түспөл жигулисиден менен өзү тутунган дүкөнгө керектүү товарлар издеп, тиягы Фергана менен Асекей аркалап, Жаңы-Базардын менмин деген керектүү кишиси болуп калды. Анын дүкөнүнөн баардык нерсени табасың. Жусу касаптын иши да анын чакан дүкөнүнөн бир ыптасында өтөлөт. Кээде топоздун жоон сандары асылып турган болсо, кээде жон сөөгү билинбей семирген ноопаздардын сандары, бир жагында кой-эчкинин эттери илинип, Ноокатка каттачулар ушерден издегенин таап кайтканын көрүүгө болот.

Жалгыз тал деле дарбайып, бараандуу. Атарыбында өзүндөй заңкайган курулуштар караан берет: маданият сарайы, эки кабат конторанын имараты талдын кыбыла тарабында күзөтчү Мамыттын баласынын дүкөнү жайгашкан.

Айрымасы – картаң тал өзгөчө камкордукка алынган. Тосмолор менен тосулуп, гүлдөр эгилген. «Тал-Беликан» деген атка конуп, андан ары мындай деп жазылганы көзгө түшөт.

«Этот тал – Великан посажен 1928 году

Высота 37 метр

Окружность – 4,5 метр

Люди получает приятных отдух.

Общий объем – 3,5 сотых.

Орусча жазуу усулу жардамга келгенби, же атайын көрсөтмө болгонбу, айтор, аны мындагылар «Шермат аке жазды» – дешип жүрүшкөнү бар...

Шермат акелер пенсияга узашты, ал эми жалгыз тал чаалыккан-чаалыкпаганын боюна катып, картайган-картайбаганын билдирбей, кара күрөң жалбырактарын жел-

ге термелтип, өзүнчө шоокум күтүп, өсүүсүн, жашоосун улантууда. «Жалгыз дарак токой болбойт» – деп айтышат. Бул туура сөздүр. Чындап эле Жыңы-Базардагы бул жалгыз карт тал токой болуп кетпеди. Бирок, тойкой боло албай калганына умсунбай, өзүмдүк деген керметтин инсаниятына жамаатташ экенин ырастап, өзүн чырпык кезинде сайган адамдын колун желге ыргалган сансыз жалбырактарындагы шыбыры аркылуу күүгө салып, түбөлүктүүлүктү, изгиликти кан тамырларында, бутактарында катып, эми аёлуу жүзү менен карап турган сыяктуу...

Айтор, Ортоку – «жер соорусу» – деп, билген сыяктуу, анын дөңсөөсүнөн Чоң-Көтөрмөдөн бери жакты, асыресе Жаңы-Базардагы жалгыз талды айрыкча айра таанууга болот. Бүгүн агамдын биерге көчүп келүү себебинен улам Ортокко күтүүсүз келип алып, ушуларды ойлогонум кызык. Кызык эле эмес, бул менин мойнумдагы парзым сыяктуу дайыма мени толгонто алат...

Айтор, мен бардык өтмүштү, басып өткөн жолдорду Орток аркылуу көрүүгө куштармын. Агамдын баскан өмүр жолун да Орток аркылуу айтып берүүгө купуя дилгирленип келген сыяктуумун. Анан калса, биздин атажайыбыздын орду ушерде жайгашканы кызык. Айтор, Орток биз үчүн кадамжай жер, ар качандан бир качан кайылтып каратып, көз жообузду алып келди. Алыста жүргөнүмдө, же узак сапар жол алганымда, ичтен сызылтып элестетип, кусалуу ойго салчу. Кооз жерлер көргөнүмдө «Бул бизде бар! Ал Ортокто, менин Ортогумда!» – деп, үнүмдүн жетишинче кыйкыргым келип кетчү. Аны айтпасам, моокум канбаган өңдөнүп, кемсинип кеткендей сезип, орток жөнүндө оозум толтуруп айтсам гана черим жазылып, жаным жай алгандай сезчүмүн. «Жер адамга киндиктеш» делген сөз калетсиз белем, айтор Ортокту тымызын дегдеп, сагынычым артып, үмүткер жа-

шоодомун... Ата жайыбыз... Ата бармактарынын издери көчөңкү үйлөрүнүн паксаларында саналчу. Биз буюкка кадам изи калбай, мустарлантып, иш менен шаар кезип жашадык.

Жаңы-Базардагы жалгыз тал картайып калды. Айылыбыздын нускалуу карыялары улам аздап баратат. Агам да картаюу жолунда. Бирок, анын аңгемеси өз нугунан тая элек. Ал жер түзүлүшү өзгөргөнү менен кулпуруу нугунан тайган жок...

Агамдын былтыр ылайдан согуп, шышылыш курган үйү Ата жайдан саал окчунураакка, каналдын желкесине салыптыр. Камырдай ийленчү ак топурак шыбактын жарашыгына чыгарып, тааныш жыт каңылжаарга «бур-р» дей түштү. Агам кол панарын көтүрүп, мени ээрчитип, чакан терезесин күн чыгышты караган бөлмөгө баштап кирди. Азыр башпааналай турган бүткөн канаасы ушул экен. Көзгө тааныш ыкма менен жылмаланта шыбалап, эшик-текчелеринин карлары чыгарылып анын устасы да, шакириттери да өзүлөрү экенин айттырбай түшүндүм. Кечөлөрү «КГБ»чы – бүгүнкү элет кишиси, мурдагы улуу Жеңиш ээси – Бүгүнкү карапайым, ар иштин өдөсүнөн чыгуучу бурадар.

– Силер жетилген жигит болдуңар, атаңарды этиет урункула – деп, жарыша бой жетип келаткан Манапбек менен Жеңишбекке кайрылдым. Эмилбек аркаларынан бой созуп карап, бае көздөрүн жодуратып тиктеп, тим болду. Мен анын сүймөнчүк дидарына сабылып назар таштап, маңдайынан сылап, эркелетип койдум: – Ортоктун кулуну болуп, мектепке каттайт экенсиң да? Узак деп, тултуңдабайсыңбы, ыя? Биз да ушерден каттап окуганбыз, жол басып көнүгүш керек... – Ал маакул тапкандай башын ийкегилейт.

Бышкан чөп жыттанган Ортоктун белестери түнкү иңирге жонун табышмактуу күдүрөйтүп, ылдыйдан ыр-

кырап жел согот кетет. Азыр ушерде жашай албаганыма ичтен сызылгандай алар менен кыйылып коштоштум...

Укканымда өп-чап болуп туталанып, жетип барганымдын айкын себептери бар. Кысталыш иш башыңа түшкөндө жалгызсырай түштүбү экен мени жоктоп?» – деп санаага батчу болдум. Ушундайда жөлөк-таянч болуп, жок эле дегенде жыланды ийинге кийирер жылуу сөзүм менен бел болгум, анын түйшүгүн жеңилдетким келет. Бул майдан темасына кызып, ошондон канието алып, акырын жылдырып жазып аткан ишиме эле байланыштуу эмес, балким, ал да байланышар, анын да бир тепкич байланышы бардыр жашыра албайм. Ошентсе да, кийинки жылдары айрыкча күч алган туугандык аздек сезимдин менде мурда болуп көрбөгөндөй бөртүп жаңылышы, калыптанып, өрчүй башташы башкы себептерден деп, эсептээр элем...

Ошондуктан, күндөрүмө этиет мамиле кылам. Ар күнкү агама жолуккандагы мамилелериме сак карап, жооптуу болууга өзүмчө убада кылгам: Эч кимге ооз ачып айтпас сырдуу шертим бар... Мен анын ар дайым кылдат тутулушун, кандайдыр абай менен өтөлүшүн көзүмдөн кечирем... Бул менин көздөй көргөн, ыйык адамым калтырган жашырыкча осуят эмес, тек гана турмуш сабагы, улуу жашоонун ушу күнгө чейин мага берген дем – касиети-акыйкат! Мага ушул гана жетиштүү, ушул көөнөрбөс сезимим алга делгиртип, көзүмдү умачтай ачып, дилгир кылып, таптап койду го чиркин, дүйнө!... Балким, ушул дээрди, сезимди апам табыштагандыр, кийин-соңгунун арсарсыбай көрө билген кыраакы көзү менен мага өткөргөндүр балким? Энелик бөксөрбөс мээрими менен нускоо калтыргандыр – мен аны ачык айта албайм. Айтор, кез-кез шакылдап, жара-жара айткан сөздөрдү эсимде калган...

Жайында биз Ортокто экенибизде апам мага оромолго ширин дечү өрүктөрүнөн түйүп берип, жөнөткөнү бар...

Мен бирде-экиде барбагандыгымданбы кыйылып калгам. Апам сүйлөгөн ошондо: «Нашүт болуп каласың» – деп, жеме-жукага алган. – Өз агасын агалай албаган, киши агасын сагалайт имиш бар! Барып кел, үкалариңи көрүп кел. Курган Анар да отургандыр сени мурдуна жыт кылгыдай болуп... Мен башка катындардай эмесмин чек койгон, эртең эле табышып кетесиңер. Тууган, бир тууганың эмей? Шерматка шерик болсун дешкенинен, Анар байкуш өзү маакулдук бергенинен улам, тууган-урук, ак сакал-көк сакалдарды ортого салып... Апам муңайып эскерген, – Муса үкам ираис эле анда, дүркүрөп аткан. Муса эле ортого түшүп туруп алды айламды курутуп... Сөзүн эки дей албадым. Бакшыга көрсөтөм, түгөнгүр ачыгын айтты: «Уул көрөт экенсиң, бешиги түшүп турат – дейт. Менин тилиме кирсең, тийбегин деди, – чалың өлүп калат, дагы жаманатты болосуң дейт – түгөнгүр! Айтса-айтпаса төгүнбү, Абдырахман өлүп албады беле.... Дагы жаманатты болотэкенмин, тийбейин, балдарымын эле маңдайында жүрөйүн деди. Ыргылжын болуп калдым. Кыстап туруп алышты үкам баш болуп, кыстап беришти. Өлгөндөн башканын баарынын айласы табылат экен... Айлам кеткенде чоң балам Бекмуратымдан макулдук сурагыла, бетим чиркөө болбосун – дедим, балам болсо да акыл айтса, кабыл алам дедим, эмне дейин, кудай кылса, кубарыңдын акы барбы?... – Үзүл-кезил, чолуп-чолуп айтып, апам жайдаңдай калчу, – кептин киндигин Бекмуратым кеспедиби, айланайыным, ичи жайлоонун төрүндөй эле...

– Эмне деп, айтыптыр?

– Тийсин! – деп айтыптыр, мени десе тийип алсын деп айтыптыр курган балам. Аан атаңа башымды байлаганмын! – Апам этегин кагына өйдө болот. – Бар эми, балам, эрте күндү кеч кылбай... Акеңин көздөй көргөн кичинекейлерин көрүп, сүйүндүрүп кел!...

Оромолдогу түйүлгөн өрүктү көтөрүп алып, ыргылжын жылып кеткенмин. Колум талыганда желкеме коюп, айылдын четинен келем эки жагымды карап. Шаңга теректер тигилген иреттүү көчөлөрдү аралап, жол жагы суу сээп шыпырылыган көк эшикти такылдатамын апкаарый.

Эшик ачылар замат Анар энем бакылдай тосуп алган:

– Кел айланайын, кел! – Эңкейип бетимден өбөт, – и-и, айланайын чоңоюп жүрбөйсүңбү? – дагы эле ишенбегендей карайт, – төргө өтүп олтур! Апаң жүрөбү тени таза?

Башым ийкейм.

– Өрүктү үкалариңа алып келдиңби?

Дагы эле башымды ийкейм. Баарына эле башымды ийкегилеп, кысылыңкы турам. Ананчы, өзүмчө айылга биринчи жолу чыгышым, башталары апамды эричип барганымда барган-турган үйлөр өзүбүздүкүндөй көрүнүп, дароо эле үйрөнүшүп алгандан кийин эгедерлик кылып, тентектене баштачумун. Эми кайдан? Кыстоо менен араң келгенимен кийин үкаларим менен да жарыылуу көрүшө албай, алар менден чочуркап, мен алардан коорунгансып, тымпыйгандан тымпыйям. Апам көп оозго алчу Рахматиллалар көздөрүн жоодуратып тиктешет. Жарашыктуу, таза, окшош кийинишип алыштыр. Акем Ташкенде окуп атпайбы, ошояктан жиберип турса керек» – деп, боолголоп коём өзүмчө.

– Өзүң келдиңби барам – деп, же апаң жөнөттүбү? – Анар энем тактап сурап коёт. Унчукпайт. Негедир ушундай суроонун чыкпасын кааладым эле. «Өзүм келдим» – деп жалган айтыштан корунуп, анын жылмая сураган жүзүнөн көзүм тайып, теримди колум менен аарчып унчуга албайм.

– Апаң жөнөттүбү?

– И-и... – Башымды ийкегилейм.

Сүйүнүп жетине албай калат кобуранып.

– А-а, эки дүйнөңөн айткыр! Эки дүйнөсү тең абат боло турган жан ал...

– Кандайы болсо да, келгениңе сүйүнөбүз, эркем. Эми келгениңде өзүң «барам» – деп келгин, боптурбу?

– Боптур! дейм, оор жүктөн кутулгандай.

Анар энем чачпактарын шагыратып, өйдө болот. Анткенинде мойнундагы апамын акданалуу мончогуна окшош мончоктору селкилдей түшөт. Көкүрөгүндөгү бүчүрлүгүн ордуна тагылган ачылган гүлкайырдын гүлү сымал бажыракай, кештелүү темир көзүмө уруна түшөт.

– Мен азыр... Акунум келди деп, Айсулууну чакырайын сарайдан, жакын эмеспи. – Анар энемин «Айсулуулап!» заңкылдап чакырганы, көчөнүн аркы тарабындагы төөнүн өркөчүндөй коргондун өтмөлүгүндө туруп алып, кол булгалаганы терезе жактан даана угулуп көрүнүп турат.

Аңгыча жеңем сүйүнүчтүү жетип келген да, өзүлөрү экен балапан картошкадан аспиеттеп, шорпо жасаган...

* * *

– Мен эмне алып барбадың, чоң атамкына өзүң барыпсың го? – Уктоого жаткан жеринен тура келип, демитип сурайт Зыягүл.

– Сени алып барууга болбой калды, кызым. – Ансыз да сабырым суз унчугам.

– О, башта байгансың, муйда байгансың. Эмнеге мени алып байбадың? – Адатынча көздөрүн чекчендетип алдымы торойт.

– Кой эми, ары турчу кудай жалгагыр, чарчап турганда...

– Эмесем биз да көчөбүз чоң атам жакка...

– Көчүш эле оңой бекен, ким айтты кызым, көчөбүз деп?

– Апам айтты.

– Айта берет апаң, – көчпөйт – нетейбиз.

– И-и, айта бейет, көчөбүз! Көчө эле бейебиз. Айнектейди сындыйып көчөбүз, үйлөрдү сындыйып көчөбүз, алмалайды сындыйып көчөбүз, шифенейди сындыйып көчөбүз. Баайын сындыйып көчүп кетип калабыз. Калыкбейи акамин машинасын жүктөйбүз, мен айданы жетелеп алам...

– Боптур кызым, уктайлы эми, эртең көрөбүз...

* * *

Ойлогон ишти кыстаган турмуш жеңет болуп, агам менен эми каалаган күндө учураша албай, аралык чындап эле алыстагансып калды. Анткен сайын умтулуум артып, кача турган максат соңунан өчөшкөндөй түшүп алдым сыяктандым...

Ортокко барар алдында суроолорумду камдап, агама кезиккен күндөрдүн сааттарын үнөмдүү бөлүштүрүүгө аракеттенемин. Кызуу сүйлөшүп жаткан кезибизге бирөөлөр жардан чыга калгансып, жолтоо болуп, күтүүсүз бөлүп жибербесе экен деп, жүрөксүймүн. Мен агама согуш темасын чагылдырган эпизоддорду кайра айтып тактай баштайм.

– Канткен менен Абдыбеков Баатыр болушка аз калган экен да ээ?

– Аз калган эле... – Чылымын соруп тунжурай түштү, Ана-мына Баатыр болмок. Анын снайпердик эсеби 300дөн ашып кеткен болучу. Өмүр кыска экен, мерт болуп калды. Болгондо да, өзү сындуу мыкчыгер снайпердин колунан ажал тапты... Саягы, душмандын «бежимбечегине» алданып калды окшойт кургур. Мен анын бир жолку айласына таң калганым бар. – Токтолуп-токтолуп аста кобурай баштады.

– Баш оорутпайсыңар, душман көрүнсө гана бутаны мелжегенсип, мелжеп, атып коёсуңар, анан эмнеси бар экен? – деп тамашалап калдым. Абдыбеков күлүп койду. Жо-ок! – деди анан – биздин да баш ооруткан математикабыз бар...

– Айтсаң, ал кандай математика? – дейм билип туруп эле.

– Эсебиң туура чыкса, сүйүнөсүң да, туурабы?

– Анан...

– Бизде да ошондой. Ал эсеп жөнөкөй да татаал да. Жөнөкөйү көшөрүп олтуруп, эсепти туура чыгарганга көнүгүш керек, эгер жаңылсаң, экинчи эсеп чыгарганга үлгүрбөй каласың. Сенин ордуңа башка бирөө душман менен эсептешкенге келет, мына-татаалы! – Абдыбеков күрсүйгөндөн эринин кесе тиштеген кишиче, – кезектеги «ууда» болчумун позицияда. «Меймандар мени байкап калыпса керек, ок атышты. «Пуп-пуп» эте жан-жагыма тийип, басылат да кайра ата баштайт. Багып жатам, жер менен жер болуп, чөп башын кыбыратпай, аста боортоктоп жылып, карагайга далдаланып алдым. Билип турам, душманым мени даана көрө албай, кыйналып жатат. Эгер кыбыраганымды эле туйса болду, ыргыта атмак. Мен да аңдып жатам. Бирок, октун каерден атылганын айра билбей маңмын. Бир топтон кийин дүрбөлөп карасам, токойдун жалбырактарынан арасынан иттин эки кулагынын эле асылып турганын аңдадым. Тумшугу көрүнбөйт, ал дарактын далдасында калып атат. «Кызы-ык!» – дейм, иттердин айласына тан берип, – кызыктан-кызык чыкса, ачгы эмне менен бүтөт?

Баш катырып ойлонушка туура келди. Жөн жатканым жок, алдымдагы бүткүл кабыраган, көрүнгөн кубулуштардын баарысын картага чийип чыктым. Ушундай кылышым керек эле, туура кылдым деди. Эми кайра итке кайрылдым. Билемин, мени ит атып аткан жок. Иттин

жака-белиндеги анын ээси атып жатат. Бирок, ал тумшугу менен көрсөтүп берип турат, адам бар!» –деп. Андан окчуноураак жайгашкан адам мени атып жатат. Башка айлам жок, дал иттин кулагын кароолого алдым. Даана кулак түптү мелжеп туруп, согуп калдым. «Каңк!» эте түштү. Жаңылбапмын.

Эми күтүп жаттым. Ок экинчи атылбай калды. Демек, эсебим туура деп жолго түштүм...

Эртеси да барып, үнүп жаттым. Картамды жазып, эмне өзгөрүштөр болгонун абайлап көрүп чыктым. Иттин кулагы да жок, бир гана картамда мурда болбогон белги бар. Ал кечээки иттин кулагынын дөңгөчкө алмаштырылып, дөңгөч болуп көрүнүп, менин көзүмдү боёгусу бар го?» – деп, анын аки-чүкүсүн талдай баштадым. Канткен менен картамда жок, эми пайда болуп калган ушул дөңгөчкө этиет болушту эп көрүп калдым.

Ал албетте былк этип, кыймалдабайт. Алабарман адам бул дөңгөчтү байкабай калышы да мүмкүн, эгер картаны чийип албасам, мен да муну көздөн жаздым кетиришим ыктымал болучу. Баса, токойдо арсак-терсек көрүнгөн дүмбүр-дөңгөчтөрдүн соксоюп турганы кимдердин көңүлүн өзүнө буруп, кайсыл кыраакынын ой-сезимине орной алмак? Токой болгон жерде дөңгөчтүн турганы анчейин эле таң калычтуу эмес да... Мындайда шыбырт чыгаруу, жалбырактарды кыбыратып коюу – душманга бута болуп бергениң.

Байкашымда ал менден мурда келип, жайгашып алгандай. Эми менин кылак этишимди гана күтүп, сары изиме чөп салып тургансыйт. Мүмкүн, ал менин кечээки чукулап атканыма кекенип, уктай албай чыккандыр. Аркы дүйнөгө кеткен кечээки итин башкага алмаштытырып, ушундай (кылып) шөкөт кийгизип, дөңгөч – адамын отургузуп койгондур?

Кантсе да, ок чыгаруу, атып коюу оңой. Башкысы акылга баш ийдирүү, жети өлчөп, бир кесүү абзел эме-

спи. Кайрандар картамы карап, дарагын даракка, бутактын бутакка, жалбырагын жалбыракка салыштырып, өң-түстөрүн, көлөкөлүү жердин темилдерин кечээгимен айырымалап, эсептеп чыктым. Катаа кетирбедим окшоду. Карагайлардын узундуктарынан көрүнүштөрүнөн да эч кандай шек-күмөн байкалбады. Айтор көрүп турган адам маташкандай, бири-бирлерин арбап жаткандай сырдуу жагдай пайда болгондой болду. Мындай табышмактуу саамдар адамды мыкчыбай эзет. Эми эрегишип олтура берүүнүн кереги жок эле, ошол сырдуу бутанын өзүн кароолого алып, калтаарыбай мелжеп, тээкти басып калдым. «Пуп» эте түштү ушуга удаам. Караан жылмышып, түшүп кеткенге окшоп, дөңгөч кулап түштү.

Бүгүн менин эсебимди берер эргул ошол экен. Мен андан мурда эсебин тапканым, менин пайдама чечилди: – Мына биздин баш оорутар Математикабыз! – Абдыбеков күлүп калды.

– Жеңил эмес экен. Бул өзүнчө согуш, болгондо да пастырмай согуш турбайбы?! Кубанып, колун кыстым.

– Аны коюп, баягы минандын жарылбай калгандагы азабыңды айтсаң! – Тандыр куруп аткан жеңем сөз ката калат, – кайсыл деп коёт, баягычы? Чөнтөктөрүңө мина салып, калганын көтүрүп жөнөгөнүңүчү! И-ий, бу акеңен амал качып кутулбайт. Баарынын эсебин табат жоош болуп алып... – Бешенесин тырыштырып тандырдын ич тарабына ийилип карап атып кейий кетет, – кызылдай эле өлүмдөн келген бу акең. Кокус ошондо чөнтөгүндөгү бутуйган миналары атылып кетсе, эмне болот? Тытып кетпейби мунун денесин! Акыры жанындагы шериги орус өлүптүр го, белкурчоосунан ылдый жагын мина жалмап. Ошо бейиши болгур себепкер болуптур булардын тирүү калганына. Көрөр күн, ичер суусу бар да. Мынабу балдарды ким бермек, биерге минтип ким көчүп келмек?

– Кала берсе, сиздин бактыңыз! – Балдары күлүп, сөзүн оңдоп коёт.

– А-а, менин бактым... Баарыбыздын.

– Апа, сиз эле айтып бере бериң, атамы убара кылып, ашыкча чылым чектирип эмне кыласыз? Анан калса, сүйлөп атып жакшы иштейт экенсиз!

– А-а, силер карап тургула тамаша кылып, алып кел, тигил отундан. Апаңар жаксаң кашек, минсең – эшек. Баарын биз кылалы. Чын-чынын айтканда апаң атаңын көргөн күнүнүн бирин көргөн эмес биякта... Бир бутуна да тең келе албайм... – Ыкран бердим сөзүнө. Жакшы айтты жеңем...

Агам муңканып, ичинен чайнанып, тунжурайт. Жеңем эсине салган окуяны өзүнчө тескеп, таразалап аткан окшойт. Же чын эле орус жолдошунун минага кантип кабылганын, ошо кездин кыйын кырдаалын ийнежибине чейин айтканга жабыркап атабы, билбейм.

Женемин айтымына караганда, агам бул окуяны экөө баш кошкон алгачкы жылдары айрыкча көп эскерчү экен. Айтканында олтуруп-тура калып, түтөп, иреңинен кетип, кадимкидей калчылдап кетер имиш. Айтор көп жылдар бою унута албай, ошо күтүүсүз мерт тапкан жан жолдошун кыя албай, алиги чын-төгүнүнө ишенбеген таризде жүрүптүр.

Мен да муну кулагым чалган. Бирок, өзүнүн эркине коюп, сөздүн нугун бузгум келген эмес. Бүгүнкүдөй кеп кыябынын өзү келер кезин күткөм.

– Печать чарбасынын, басма сөз жатында деп атканы печаттын да өзүнчө назик жактары бар эмеспи! Мен сиздин ипиңизге кыйкымдуу илешмелерди аралаштыргым келген эмес, барын эле жаза берүүгө болбойт.

– Туура мен аны жакшы түшүнөм. Талдап, электен өткөрүп, алгылыктуусун жазуу ниетим бар...

Агам башын ийкеп, маакул таап, күлүмсүрөп койду.

– Согуш ишинин өзүнчө сырлары бар, уставда жазылбаган... Ооруксунгандай түйшөлүп калды өзү менен

өзү кеңешкенсип. – Ал өзү бир безвыходное положение болучу. Асили биз – минометчулар мина ташууга баарыбыз барчу эмеспиз, ошондо ушундай положение түзүлүп, аны аткаруу зарылдыгы туруп алды. Жанагы өлүп кеткен биздин старшийибиз болучу. Он беш километрдей келген пункттан миналарды кабыл алып, ар бирибиздин үлүшүбүзгө, туура келген ящиктеги миналарды өзүбүзгө артып жөө келетканбыз. Минометчулар миначызын туруу деген эмне, согуш учурунда? Ошон үчүн буйрукту аткарганыбыз кырдаалга жараша. Кокус душман чабуулга өтүп калса, мурдубуз менен тосмокпузбу? Жүрүп келатканбыз. Түнү болучу, тынч эле.

Абада самолёт күркүрөп, накта эле өзүбүздүкүндөй учуп, доошунан да эч кандай шек-шоот билинбей, биз андан бейкапарбыз. Өлө-тала миналарыбызды көтүрүп, мен үлүшүмө туура келген он минанын төртөөнү төрт чөнтөгүмө уруп, атоону көтөрүп алып келаткам. Старшийибиздин табыштоосу боюнча басуу аралыгыбызды жакындатпай сактап, айтор бир топ эле кыраакылыгыбыз дурустай.

«Кукурузник» кайрадан пайда болду. Бу саам бизге үйрөнүшкөндөй айланычыктап, карагайлардын учуна тийе жазданчудай, өтө эле жапыз учту. Ракетасын илип коюп, токойдун ичин кудум залдагыдай жарытып жиберди. Бир нерсе издеп атабы? – деп, чочулай кардык. Мунун бир билгени бар го деп, кадамдарыбызды токтотуп, старшийден тыммызын буйрук күтөбүз. Же жашынар-жашынбас айлабызды билбей делдейип, оюбуз чачкын.

«Биздики» деп ишенбеске чарабыз жок. Жана күмөндөп карап турганыбызда дал ушул максаты бизге белгисиз самолетту немецтер жан талаша аткылашпандыбы жалтырак из калтыруучу ар түркүн октор менен. Анан кандай ишенбеске чарабыз бар?

Кулак угуп, көз көргүс шумдук дал ушул ирмемдерде жүз берди: «Бах» эте кулагыбыздын түбүнө жарылган-сыган бомбанын ачуу жарылганын бир билебиз. Атыбызды таппай, эзелтен керең сымак, дудук сойлоп, сойлоп калдык. Жакындан жарылуунун эпкини мени топуракка көмө жаздаптыр, эс-учумду жыйып, шайым ооп, жер сыйпалап, өйдө аракеттендим. Эсен экенмин, колум-бутум соо өндөндү. Шумдугуң куруган ракета дагы эле жарытып турат, аркы дүйнөнүн кооптуу чырагы окшоп... Балээнин баары ушунун пайда болору менен башталбадыбы. Жан-жагымды карап, кыңкыстаган үндөрдү, акырын кыбырай баштаган дөмпөктөрдү байкагансыдым. Аларды дит багып, кароодон ачырканам: биринин колдору, дагы бирөөлөрдүн буттарын мина тытып кеткен, бүткүл денеси менен жутулгандар да бар. Айтор, көргөн көзгө ишене албай, заарканып, тиктеп туруудан солкулдап, көдөрүмдү ала качтым...

Азыр эле жаныбыз биргеден жанаша басып, кобурап келатпадык беле? Миналарыбыз жеткирип, душмандын кезектеги атакасын бирге тосмок эмес белек. Дагы канча мындай түндөрдү бирге болуу менен өткөрүп, өзүбүз баштачу чабулдардын таңын бирге тосмокпуз. Азыр эле бизге баш-көз болуп келаткан старшийибиз бизден эбак бөлүнүп кеткен, анын көкүрөгүнөн ылдый жагын мина жулуп кетиштир. Көздөрү жанагы жексур самолетту тиктеген калыбында жумулбай, кектүү тиктеп турат...

Агам түксүйгөн каштарын кере күрсүйтүп алды: – Көрсө «кукурузник» бизди алдаган экен. Ал душмандын эле самолету болуп чыкты, болгондо да чалгынчы самолет. Көзүбүздү боёптур, жалгандан эле ары-бери учкан болуп. Ошол талкаланууда төртөөбүз аман калып, алтообуз ажал алып кетти. Кырк экинчи жылдан күзүндөсү болгон окуя бул... – И-и, ырас эле.. Эми даана эстедим, бул окуя Октябрь майрамыныны алдында болгону үчүн да

жакшы эстейм. Алытчы ноябрь болучу. Эмне үчүн дегенде мен майрамга карата лозунга жазгамын, Кашин досум лозунганын эмеректерин адаттагы бүйрө тутунган каадасы менен тыкан кылып, сыздап берген. Мыкчыгер уста эмес беле ал, көптөн карагай жыкканбыз. Кашин ортосунан тилип, кадимки балтасы менен эле сыдыргы салагандай, тегиздеп, жоон эки карагайдын ортосуна жеткидей кылып кыркып, жыгачтын өзүнөн мык чыгарып тактайды карагайга кадап берген. Анын жанда жок усталыгына машырканып, мен майрамдык лозунга жазгамын.

Дегеле Кашин жасаган ишке аябагандай канаат алчумун мен. Канча-канча көпүрөлөр салганда, өткөөлдөр жасаганда Кашин устасыз иш бүтчү эмес. Кадимки тынчтык күндүн имаратын салып аткансып, кынтыксыз бекем да, дайыма уруна турган ыңгайлуу да кылып иш бүтүрчү ал. Кашинди эстегенимде негедир Сибирдик куралдош досум Карнауховду, Калининдик жоокер Мешерковду кошо эстейм. Согуштун бардык машакатын булар менен кошо тартым. Жеңишти кошо эңсештим. Апыл-тапыл шашылышта болсун, мандай жаркыткан кубанычта болсун, алар өзүлөрүнүн иш билгиликтери адамдык каадасынан жазбаган сезимтал пенде экендиктери менен көкүрөгүмдө калган...

Согушта ар бирибиздин өмүр-тагдырыбыз өзүнчө быяылган окшобойбу – ушинтип ойлогонумда мен кайра Кашин досум жөнүндө абыгер тартып, санаага бата эстээримди жашыра албайм... Шауляй багытынан барып, 2-Москвалык пулеметтук окуу жайда окуп жүргөнүмдө эшиттим. Кашин душмандын снарядынан мурт кетиптир. Ай-яй, өмүрүң кыска бычылган беле, кайран досум! Баягында жумуру карагайдын өзүнөн мык чыгарып, балталап, тактай жасап, аны карагайга бекемдеп кадаганыңда эле өмүр-сууңун чексиз түгөнбөстүгүнүн, көрөр күнүң менен сүрөр доорундун такаатсыз молдугуна кымын-

дай күмөндөр болбодум эле да!? Өмүр-суундун серпилсе бөксөрдөс, усталык колуңдан аспиеттелип жасалган буюмдардай жаны бекем болушуна кадиксиз ишенген элем го чиркин дүйнө!

Аны «каадасынан жазбас, бөтөнчө такыба киши» – деп, атабадым беле, сыягы ошонусу да, себепкер болгон го, жарыктык досумдун. Жоокердик ыпыскыны бөлүп аткан экен Кашин, адаттагы усталыгы менен чымчымын-чымчымга, граммын-гарммга алдастабай ажыратып, баарысынын көөнүнө жагао эпчил-үнөмчүлдүгү менен күлдүрүп олтурганында талаа ырыскысын эми ооздоруна алып-ала элегинде ортого снаряд жарылыптыр...

Чылым тутандыргысы келди. Күл түшүргүчүн жоктоп, ага ажат кылып алганын, азыр көк чөптүн үстүндө олтурганыбызды аңдап, бекер эле түйшүккө түшө жаздаганын эстеп, ыңгайсызданганынан күлүмсүрөй түшүп, кайра аңгемесине кирди. Кантсе да, бүгүн агамдын ырабдайы жакшы. Сүйлөөгө кумар кишиче сөз учугун улап, майданда баскан кадамдарын көз элегинен, баам-назырынан өткөрүп жатты. Бул балким, айыл четинде адамдарга адаттагыдай көп учурабай аста куса чеге баштаганынанбы, же Ороктун жан сергиткен салкын абасы ден-соолугуна оң таасир этип, көңүлү чайыттанып турганынабы, же балким мекендин өзү төрөлгөн жана азыр жашап жаткан дал ушул чекитинен, дал ушул Ороктун бийиктигинен туруп алып, өткөнүн эстөө кызыкпы, айтор мен үчүн кубанычтуу эле...

– Өй, киши! Ата, кулагы укпас муз кулак болуп калганбы? – Жеңем сүйлөнүп калат, – о, киши деп атам! Мына бунуңдун текчелерин чыгарыпсың, үчтү жабылабы, же айдан ачык тура береби, жамгыр жааса, эзилип түшкөндөй болуп?

– Эмне деп турат өзү үстү жабылам деп турабы? Белгилеп, жип тартып койдум го, ошо нукта ылай жаткыза

бергиле! – Кыңая айтканынан мага бурулуп, сөз баштады: – Өсөр аке мен жолукканыбыз кызык болгон. Билесиңби, биздеги чабан Жолдошев Өсөр. Өсөр палман деп койчу-буз. Бир күнү баласы келиптир атайылап, «Фрунзеге генерал Үсөнбековго алып барып келейин!» – деп шаштымды алды. Өсөр аке тирүү болгондо да «ээрчитип барабер!» – деп, жолго салат элем. Анан калсам, «атамын эрдигин айтып бересиз!» – дейт балаң түшүр. Маакул айтып берейин, анан эмне? Бизге окшогондордун канчасынын өмүр баяндары жатат генералдын алдында. Эрдикти жалаң эле биз жасаганыбыз жок да? Эл – өзүлөрү жасашты. Керек болсо, издеп таап алышат. «Барбайт экенсиз!» – деп таарынган бойдон кетти. Атасындай палван болчудай. Анын ою боюнча согушка катышкандарды эч ким эске албай жатыптыр.

Кырк үчүнчү жылдын жайы эле. Биздин 8-гвардиялык дивизия тыныгып жаткан. Токойдун ичиндебиз. Жоокерлер өтүп калды. Арыган-талыганы жүдөңкү тартканы жүздөрүнөн байкалып, алыстан жол карытып келип аткан. Бирден санагансып, көздөн өткөрүп турдук.

– Те-е, келаткан кишини көрдүңбү? – деп калдым Абдубаегтен, – ошол Өсөр аке!

– Кйочу, кантип эле: – Ишенбегендей айтат, – ал эмне кылсын биерде.

– Карап тур, ишенбесең. Унчукпагын, баса бизди көрөр бекен?

Аңдачудай эмес, өзү менен өзү алек болуп, эч жакты карабай өтүп кеткени калды. Шылынып арыктап кетиптир.

– Өсөр аке! – дедим жакындап кыйкырып.

Токтоп калды. Алактап, дагы эле аңдабай жатат. «Кайсыл кыргыз?» – деди окшойт уккан кулагына ишенбей. Дагы кыйкырдым.

Жанында эле экенибизди көрүп ишене албай маң.

– О-о, көзгө сүрткөндөй болгон айланайындарым, эсенсиңерби? – Кучактап алып, өпкүлөп атат, –эсен-амансыңарбы? Ишенсеңер үйүмө барып келгендей болуп турам, азыр... Такыр ойлогон эмесмин, ушерде кыргыз үнүн угам деп! А, эми согушка салса башкача болуп кирмекмин.

– Эмне, күчүңүзгө кирип кеттиңизби? – Абдубает тамашалап коёт.

– Күчүмө кирдим силерди көрүп, ананчы!

Ушу тушта командир Шапшаев келип калды, дароо эле кепке аралашып, бакылдай сурайт. – Бу кайсыл кыргыз тааныш малдын көзүндөй болгон?

– Жердешибиз, биз айылданбыз! Эми келатышыптыр.

– А-а, жердеш турбайбызбы! – Таанышып атып Өсөр акенин турпаиына назар сала кетти, – жарай тургандан окшойт?

– Жарай тургандан. Бирок, жол жүрүп акебиздин азып калганын көрүп турасыз.

– Эчтеке эмес тыныгып алышат. ПТРди берсек кантет буга?

– Таап айттыңыз. Көрүп алса, «ПТРди» да, ыраазы кылат, өзү да ыраазы болот сөөгү тазарып.

Шапшаевди жандай басып, шыбырап айттым: – Жолдош командир, бу киши асили палман жоокерчилик турмушта тамактан кыйналып калыптыр. Тоодо эркин өскөн адам эле.

– Байкап турам, таптап алабыз. Кошумча порс бердиртем, экиден порс берүүгө дайындайм!

Ошондон баштап, Өсөр Жолдошев биздин дивизиянын намысын коргоп, ПТРи менен урушка кирип жүрдү. Көнүгүп алып, аябагандай жакшы иш көрсөттү. Ден-соолугу да оңолуп, толуп алды. ПТРи ага жарашат, ал ПТРине бап, мунбай көтөрүп алып, канча жол жүргөнүн да байкабай кете берет. «Жакшы тандалган экенбиз» – деп, командир

сүйүнөт, жолукканда далысынан таптап, шердентип коёт. Өзүбүзчө тамашалап күлүп калабыз: «Палван ПТРди кезиктирбей, арыктап жүргөн экен!» – деп...

Ал да мулундап коёт: – Башта эле силерге жолукпай, кыйналып жүрүпмүн! – дейт жан сырын жашырбай, «ПТРИ» меен эрдик көрсөткөндүгү үчүн «Кызыл жылдыз» ордени менен сыйланды көп өтпөй. Согуш бүткөнчө айныбас ПТРИнен ажырабай, жөө аскердин арасында айрымаланып, немецтердин адебин берип жүрдү. Балбан адамга айла жок эмеспи!

Ал жеңиш күндөрүнөн кийин ПТРИн чабандык таякка алмаштырып, өзүбүздүн совхоздо ак эмгегинин терин шыпырып, бейпил жашоонун гвардиячысы катары жашоо кечирип, жакынкы жылдарда өз ажалынан кайтыш болду... Артында жетилген уулдары калды. Бирөөсү маданият тармагында иштеп жүргөнүн уккам. Жакшыдан – жакшы, жамандан – жаан! – делинет эмеспи!...

* * *

– Ошол уруштарда Богомоловдун ыкчылдыгы, душманды кыйрата согууда анын берген буйругу улам өсүп олтургандай болду. Кээде ал минометторду аспиеттеп орнотууга кеңеш берүүчү эмес сыры шашылышта белгилүү болуп калды качып бараткан немецтерди, же каптап келаткан душмандардын кутургандай селин оккок тутууда мунун өзүнчө сырын биз да байкап калгандай болдук. Анткени, атуу учурунда минометтун таканчыгы күчүркөнгөндөн жерге матырыла берип, өзүнчө орун-очок алып, натыйжада өлчөөр өзүнөн өзү жылып олтурат, ок бир эле жерди сабай бербей, жайылып тийип, ойдогудай максат аткарат. Демек, мунун өзүнчө маанилүү функция аткарганын биз иш үстүндө аңдап, муну да, Богомоловдук ыкма катарында түшүнчүбүз...

Минометтук батереянын бирдиктүү аракетке келишинде да, комротанын айкын салымы боло турган. Айталы биринчи расцветту он саржындай алдыга, экинчисин он санжырдай кийин дагы кийинкисин он саржындай илгери, кийинкисин дагы он саржындай кийин, айтор ушул тогуз расцвет тең ушул тартипте жайгаштырылып, анан Богомоллов «Вейер! командасын берер эле. Ушул ыкмада жайгашып, ок аткан тогуз расцветтун көзөмөлүнөн качып бараткан, же селдей каптап келаткан душмандар минометтордун огуна тытындысында калып, алардын эч кимиси тирүү калбай турганы бештен белгилүү болучу...

Мындайда өлчөөрдү бир аз өзгөртүп атсак эле көздөгөн алкактар минометтун огуна ишеничтүү эленип, душман өзүнөн өзү жексен боло бере турган.

– Сиз эмнегедир Богомолловду көп эстейсиз? – Агамдын өзүндөй сабыркап сурайм. Анда ал канааттангандай жүз буруп, аста кобурай берет: – Мен али Богомолловдун белги туурасында айта элекмин. Ооба комротанын белеги менде алиги сакталуу жүрөт эмеспи алтын кездик сабындай болуп... – Эми эстегендей этиеттене калат, жогорто айтпадымбы, биз Кыргызстандан тынымсыз кат-кабар, посылка, белек-бечек алып турганбыз, кийим-кечек, нарысы кол жоолукка чейин. «Элдик көрсөткөн жоокерге!» – деген кештелген жоолуктарды алар элек. Бир боор Кыргызстандын өкүлдөрү, артисттердин тобу майдандын өзүнө келип, оюн коюшканда тууган жердин демин жакындан сезип, кумарланып, төбөбүз көккө жеткендей кубанып калчубуз. Эсимде... Асипа Исмаилова деген икарман кыздардын тобу өскөн жерден майданга концерт көрсөткөнү келип, биздин дивизияда калып калышкан. Алар канаттуу ырлар, шайры жаштыгы менен душманга ок болуп атылып, жоокерге бел болшкан. Кан жыттанган окоптордун өзүндө шаңшытып ыр ырдап, бий бийлешчү.

Кийин курбулары менен калып, майданда жоокер-

дик кызмат өтөгөн. Өнөрпоз А. Исмаилова көп өтпөй эле «Күжүрмөндүүлүгү үчүн» медалы менен сыйланганын билемин. Ушундай күндөрдүн биринде Богомоллов мени чакырып калды:

– Кыргызстандан белектер келди! – деди кубанганын жашырбай, болгондо да кандай, билесиңби? – Комротанын жайына ээрчитип келип, көрсөтө баштады. Сонун тигилген өтүктөр экен, жулуулугун айтпа!

– Өзүм кийип алайын десем, көзүм кыйбайт. Анүстүнө мага чак келбей калды. Бир жагы менин өтүгүм жаңы эле бойдон. Сага ыраа көрүп турам. Кийип көрчү, сага саз келет окшобойбу – Мулундап сүйүнүп турат мага жарашканын көрүп, – катушкаңды көтөрүп, алдыңкы позицияга бара берип, бутундагыны да жырттып алыпсың.

– Рахмат! – дедим кубанганымды жашырбай, – комротанын бергени – кудайдын бергени эмей. Эми кана ашыкча буйрук берсең, кыйылчу мен эмес...

– Ар ким өз калпаныны алдында жарашып көрүнөт. Бул анык сага өлчөп тигилген экен. Бул менден белек, комсоставдын белеги деп түшүн!

– Ананчы, Богомолловдун белеги катары кийин жүрөмүн, – рахмат! – Агам салмактанып, ойлуу боло калды, – Ошол Богомолловдун өтүгү мени менен согуштан бирге кайтты. Кийбей сактап койдум. Алиге сактап жүрөм куралдаш досумдун белеги. Эскирсе да, Шераалинин чокоюндай болуп, жоголбогонун айтпа. Айтмакчы, Шераалинин чокою менен бул өтүктүн айрымасы асман меен жердей баркы бар эмеспи. Кантип эле Шераалинин чокоюна теңейин? Аныкы бийликтин мийзамы үчүн, өткөн күнүн унутпай, аны хан көтөргөндөрдүн эмгегин унут калтырбас үчүн берилбеди беле. Анүстүнө дээринде жок, мажирөө неме ансыз деле хандыкты кор тутпасын үчүн чарыгын маңдайына илип беришсе да, баары бир пастыгына барып, бийликтин ойронун чыгарбадыбы, кайра өзүн көтөргөндөрдү өлүмгө байлап берип...

«Өткөн күнүң унутпа, кам чарыгың курутпа!» – деп, ошондон айтылып калган накыл сөз бар эмеспи! А меники кан майдандын, досум Богомолловдун урматтуу белеги. Ошондуктан, аны көргөн сайын досумду көрүп, анын мен үчүн жан үрөгөн жүрөгүнүн түрсүлдөгүн уккансып, баарысын кайра элестетип, башкача ырабдайга чулгана түшөм...

Богомолловдун мен үчүн көргөн камкордугун согуштан кийин дагы бир ирет көрүп, анын алыстан көдөй алган достугуна дагы бир ирет кайыл болуп, териме башпай ыраазыланганым бар... Камбыл досум миң тогуз жүз кырк алтынчы жылы үйгө кайтканымда, жайдан-жайдан экенин билбейм, уруш учурунда унут калтырган сактык китепчемди таап, үйгө атайылап салып жибериптир. Олдо, куралдаш досумдун мага жасаган камкордугу ай!...

ГҮЛДЕСТЕ АЛДЫНДАГЫ ЖАЗУУЛАР

(Аңгеме)

Абдыкеримдин адам таң кала турган мүнөзү, туткан адаты бар эле. Арзыбаган педанттыгы менен кээде кишинин көңүлүнө кир кетирсе, заматта жаркып, күнөөсүз наристедей маанайы, эзели адам тапкыс сөздөрү аркылуу бат эле капа кылгандарын кайра жандырып коюучу. Мүмкүн, Касиет жеңе Абдыкеримдин ушунусуна кармыгып, ачуусун тизе бүкпөс нардай чыдап көтөрүп, таттуусуна алаксып жашап келгендир. 40тын кырын ашпай узун чачтарын бубак басып, сөөктүү тулку тарашадай катып, эшикке чыгып эркек, үйгө кирип аял болгон күндөрүнө бир муңбай согуштан көпкө кайтпаган күйөөсүн күтүп, бүт ой-максатын ошого багыштагандыр. Турмуштун түйшүгүнөн жем түшкөн аттай аксап, ал жазыгы үчүн агын сууга таң ашырыла каңтарыла байланып, төрт буту эле эмес, тула бою какшап, түгү чыгып... Ошентсе да, ага чыдап, айыгып, соо ат болгон сыңары, Касиет жеңе да, Абдыкеримдин катаал мүнөзүнөн апси жеп, жакын арадагы төркүнүнө каттоону унутуп, нукура өжөрдүгү менен турмуш куруп келгендир... Кантсе да сулуулуктун айгинеси сыяктуу сезилген коюу кашы менен кош каттуу төгөрөк көзүнүн ортосунан, ишке эпчил жоон билегинен али көп табышмактардын учугун жандырууга болоор эле..

* * *

«Н» шаарында иштей баштаган мезгилимдин дал үчүнчү айында көчө кезип, издеп жүрүп кош терезеси чыгышты караган квартирага туш келдим. Айнектери жан жакка ачылып тургандыктан, анын бош экендигин дароо эле байкоого боло эле.

Короонун кандай экендигине да, сарасап салууга үлгүрбөй, эки көзүм ошол кварирадан өттү. Жаш колуктума, өзүмө-өзүм жакшы мүнөздөмө берүүгө батынып, эптеп квартирант кылып алууларын кайра-кайра өтүнө бердим. Ыгы келсе азыр эле ташынып келүүгө даяр экенимди билдирүүдөн да тартынбадым. Бала-чакасыз эки баш квартиранттарды алууга чечкиндүүлүгүн, бул күйөөсүнүн да, ою экендигин айтты. Ансайын аялдын мунайым жүзү бүдөмүктөнүп, «күйөөм келсин» деген сөздү улам кайталап, ыргылжың тарта берди. «Күйөөсү келсе, бербей коёбу» деп ого бетер жармаша баштадым.

– Сиздерде кандай деги? – дедим баятан момунсунган кейпимен ачыктыкка өтүп, – акыры сиздин бир сөзүңүздү эки дебес... Анан калса, азыр аялдардын сөзү сөз го, ар үйдө эле. Маакул дей берсеңиз, көчүп келе берейли.

– Жо-ок, Үкөм, күйөө-беш пай пир – дейт бизде. Келсин. Келип өзү бир ооз бирдеме дебесе... – Аялдын олуттуу өңү эми кесе айткандыгын ырастап, баары бир кожоюңу күтүү керектиги ачык болду.

Көчүп баргандардын эртеси сыртка чыгып турсам, хозайка күйөөсүнө мени ишаарат кылып көрсөтүп, сүйлөшүп турушуптур. Обочодон баш ийкештик. Аялына карап турган калыбынан мойнун буруп, таманчмдан төбөмө чейин сыдырып карап өттү. Эмнегедир үбөлөнүп барып, көрүшүүнү ашыкча көрдүм. Анткени, адам чыныгы ички сыпайыгерчилиги, таза жүрөгү менен гана бири-биринин купулуна толуп, ишенимге ээ болгону жакшы эмеспи.

Күндө үй ээсинин шарпасынан ойгоном. Ал короого чыгары менен асманга, эккен-тиккендерине көз жүгүртүп, ийненин учундай да, чөп-чарды койбой тазалап жүргөнү жүргөн. Дарактардын бүчүрлөрүнө чейин үңүлө карап, назар салып чыгат. А кокоус короого нандын ушагы түшүп калсачы! Анда аялын жеп бүркүп жиберчүдөй карап, жоон үнү менен зекип калат:

Наадан! Көзүң аккыр! – дейт ал, – нан үчүн үч бүктөлгөнүбүздү билбейсиңби?...

Үй ээси мындай күнү кабагын көпкө ачпайт. Жамандыгын алса, андан бетер. Бара турган жактарына барбай, куйкасы курушуп, бүтүрөр иштерине да, жыйыштырып коёт. Ырбаса, андан бетер опурталдуу...

Үй ээсинин мындай мүнөздөрү мага жакпай жүрдү. «Аялга казап, артыкча киришчээк, эпсиз сараң» деп таптым өзүмчө. Бул менин жаңы үйлөнүп, аялга кароолугумдандыр, турмуштан али кагылып, согулбагандыгымдандыр – мкнк айталбайм...

Көпкө арт салышып жүрдүк. Бет маңдай келе калганыбызда гана коомай беришип коёбуз.

Ал өзү маакул таап, аябай кайыл келген сөздөргө гана ийнин кагып күлүп калат. Анан дароо токтойт да, сөөмөйүн чормойто көтөрүп:

– Во, көрдүңүзбү! – деп калат. Өзүнүн мамилесин билдирип, сүйлөп кирет. Бардык нерсеге өзүнчө ой жүгүртөт. Көз карашы бар.

Ал жанда жок баамчыл, ары сезгич адам экен. Чачын тасырайта кырдырып, сакал-мурутун баш бактырбаган адаты бар. Бой-башына кир жугузбай, кадимки үйлөнөр жаш жигиттин сыңары жуунуп, тазаланып жүрөт. Эртең менен кайсыл убакта турбасын (көбүнчө ал таң заарда турат) аялы сөзсүз бир стакан сууну жылытып коюшу керек. Кожоюн муну меен тишин жууйт. Буга өзү да, аялы да башынан көнгөн. Бул үйдүн башынан шартталган бекем салты. Кокус жазып-тайып суу даяр болбой калган болсо, бу күнкү жагымсыз иш дал ушундан башталат. Ошондуктан, тамак даярдоого үлгүрбөсө да, суу жылытып коюуну аялы түшүндө көрүп, түйшөлүп чыгат...

Ашык кеми жок күнүнө үч маал тамак кылат.

Режим катары ал тамактанууларын өз убагында жүргүзүүгө көнгөн. Кайсыл бир тарыхый мамлекет баш-

чысынын кечигип тамактангандыктан, канча жыл да эрте мурт кеткендигин тамшанып айтып жүрөт.

Тамактанганда дүйүм даамдын түрлөрүн дасторконго жайнатып, нандын бүдүр ушагын да, койбой жечү адаты бар. Ачырканып, бөтөнчө кумардык менен оокаттанат.

Аш-тойлорго басып барбайт. Жазып тайып, катышып калган болсо, тилденип кейип келет. Ысырапкерчиликке, кээ бир кишилердин жүрүм-турумуна, орунсуз сөздөргө жаны кашайып, ал жадынан көтөрүлмөйүнчө, ирең-башы жайына келбей, кыжаалатта жүрөт. Ошол үчүнбү, опур-топур, шаан-шөкөттөн өзүн оолак турат.

Айлап гана өз кыртышы каалаган пенсионерлер менен сайдын боюндагы чайханада чер жазганын айтып калат.

– Адамдын башы – алданын ташы! – Үй ээси муңкана сүйлөйт. Эми а кезгилерден эсептелүү гана адам калдык, бу аймактан.

Улуу жеңиш майрамында адаттагысындай таза кийинип алып, короодо ары-бери басып жүрдү.

– Сардалбек! – деди ал, – бери келиң эле...

Суу сээп шыпырылган алманын түбү. Биликтей суу жылжып агып турат.

– Ичесизби? – Үй ээси жазы маңдайын кашкайтып, жүзүндө – канаттануу.

– Көп эмес. Билесиз го менин ичпесимди...

Менден жооп күтпөй, байбичесине дабыш кылды. Узун моюн жалтыраган кагаздар жабыштырылган кооз бөтөлкөдөн жүз граммдык стаканга куюп жатып тамшанды:

– Югославский коньяк!... Билесизби, мен ичимдиктин бул түрүнөн башканы иче албайм...

Ууртап тамшанды. Туруп турган калыбында кылт жутуп, кайра тамшанды. Бети башын тырыштырып, закуска туткан да жок.

Мага сунду. Тартып жибердим.

– Кандай экен? Даамын сездиңби?

Мен, мага бардык ичимдиктин йрымасыз экендигин айттым.

Ийнин кагып күлдү. Оңтойсуздандым.

– Жок, Сардалбек, – деди үй ээси, – мунун бөтөнчө даамы бар. Көрсө, биз пенделер мас болуу үчүн гана ичип көнүп алган турбайбызбы? Бул туура эмес. – Ал бөтөлкөнүн оозун бекитти.

– Мен Югославияны бошотууга катышканмын. Мүмкүн бир жагы ошондондур. Тирүүлүктүн – жашоонун даамыдыр, мүмкүн... – Үй ээсинин кабагы кескин чыгыла түшүп, анан жаадырады. Коюу кашынын учу жогору жыйрылды.

– Горкомдон келдим. Бизди – согуштун катышуучуларын жеңиш менен куттукташты. Аттиң-ай, карып баратабыз... Адам кыялынан да, алга учкан заман болду...

Эмнегедир үй ээсинин кыска, бирок, өтө так, ныктап уккулуктуу сүйлөгөнүн байкадым. Ныктап, бүт тулку, мүлдө маанайы менен берилип сүйлөгөнү көңүлүмдө калды.

Биз жытышып кеттик. Үй ээси кечкисин кыраакы сакчыдай бир топко дейре басып жүрөт. Тунжурап, ойго тунуп, алда неме окуяларды элестеткен калыбында уюуйт. Ал жаңылык эмес. Эреже катарында дайыма кайталанат.

Бир күнү кызамттан келсем келинчегим үрпөйүп алыптыр.

– Койчу! – дедим ишенбей.

– Койбой-нетпей эле... Баары эле жашында жакшы, сизиң-бизиң, а карыганда ач арыстандай алышып, жырткыч болуп калабы?

Үй ээсинин байбичеси качып кетиптир. Аны ал өлөрчө сабап, акыры колдон чыгып кутулган имиш. Муну коңшулар да мурдатан билеби, айтор, эч кимиси арага түшпөй, көрбөгөн, билбеген болуп коюшуптур.

– Бечара байбиченин жаны иттин жанынан да бышык экен, – дейт колуктум. – Чал аны колу менен урганына каанаттанбай, урунган таяктар талкаланганча сабады. Оо, кудай, тирүү жан чыдап болбойт. Эшикти ичтен илип алып, жаным оозума кептелип турду. Бир жерине таң калдым, Сардалбек. Эже көзүнө бир да, жаш алган жок. Онтоп, кыйкырып жүрдү. Онтоп кыйкырып... Же, ыйлай берип, жашы катып калганбы? Оо, беттиң курсун чал, эми эмне болот десең ыя, Чардалбек!

Мен ойлонуп калдым. Бир бүтүмгө келип, оюмду айта албадым. «Эрлүү – катын урушат, эси кеткен болушат» эмне болмок эле» деген түкшөмөлдө болгонум менен көкүрөгүмдө кандайдыр бир кооптонуу калды. Кандайдыр бир аянычтуу сезим менен жашап жүрдүм.

Үй ээси бүк түшүп, сыртка чыкпас болду. Кокус бет маңдайлаша түшсөк, кол беришип өтүп кетебиз. Ал мурдагыдай эле ары-бери баскан болот да, кайра кирип кетет. Дулдуюп, өкүттө калган-калбаганын да билдирбейт. Таш алдында калган чөптөй ыраңы кер сары тартты...

Көп өтпөй, үй ээси ооруп калды. Наар албайт. Таң атканда кемпиринин кайра келип калганын көрдүк. Бечара, лыпылдап, кызмат кылып жүрөт.

Биздин турмушубузда деле үзүлүп сураар жаңылык болгон жок. Бар болгону бул короодогу ар башка тагдырлуу үй-бүлөөлөрдүн күндөрү өтөлүп жатты. Ал күндөр көбүрүп, анан баржактап, чыккан казандагы сүткө окшосо, кээде ошол сүтсүз кызуу какшыган казанга окшош эле... Бири-бирине окшобос, эзели коошпос табышмактуу күндөр эле...

Үй ээси кээде чечилип сүйлөп берет. Өмүрдөгү бурулуш жылдар туурасында айтканда үнү кубулуп, ээ-жаа бербей, кадимки Манасчы карыяны элестетчү. Согуштук ишмерлер, генералдар менен болгон күндөрдүн эскергенде сүрөт-каттарына чейин көтөрүп чыгып, өзүнчө өзүн бактылуу сезип кетээр эле...

Кийин мен күндүн кантип чыгаарын, үй ээсинин жүзүнөн билчү болдум. Айлар жаңыарда, аба-ырайынын кескин өзгөрөөрүндө үй ээси уктабай түйшөлүп, коородо ары-бери басып чыгат. Онтоп, бүт жер шарындагы жүктү өзү көтөрүп чыгардай азаптанып, жүзүн ал эмес, жайык бешекесине чейин тырыш басып, бир башкача карып кетээр эле. Тула бою сайгылашып, сөөктөрү какшап, ок көзөгөн жерлери зырпылдап, жан талашканын айтып калат. Ошондо анын көзү чөйчөктөлүп, кысылып, кирпичинин ирмелген-ирмелбегени да байкалбай, эгерде жумулуп кетсе эле ичер суу, жашар күнү бүтчүдөй сезилип, ошондой туюлуп жүрдү.

Мен да, келинчегим да, алардын бир нерсесине, өткөргөн окуясына калганбыз. Кийин анын жөндүүлүгүнө ынанып калгандыгыбыз менен эч бир унутууга эскере жүрбөөгө болбойт эле...

Согуш алардын ысык мамилесинен айрыды. Арзып алган жары аны сабылып күттү. «Жаштын тилегин кудайым бат берер экен. Бат кабыл кылаар экен» дегенди уккандан кийин ботодой боздоп, кудайдан ырайым сурады. Ар кандай ырым-жырымдарды жасоодон тартынбады. Ал үчүн күйөөсү эле жарк этип, келип калса болгону. Ата-энеси, туугандары жөлөп-таяп эмне кыла алат? Бешенесине жазганы – күйөөсү эсен келсе болду да. Ананчы...

Бакыт ага кечигип келди. Кечиксе да, келгенин айтпайсыңбы. Экөө тең кубангандан ыйлап көрүштү. А кубанычтын жашы адамды жашыртышы гана мүмкүн эмеспи!

Түндүн бир оокумунда күйөөсү койнунан атып турду.

– Фашист! Фашист! – Ал кутурандай кыйкырып, бүгүн эле дидарын жаңы көрүп жыргалга баткан аялын сабап жүрдү.

– Фашист! Ты-Фашист! – Аесуз токмоктоп, аялын көк чанач кылып таштады. Бүт денелери диртилдеп, чын эле

кутуруп кеткендей кейпи бар эле. Таш кеселери талкаланып, айнектер быркырады. Акыры экөө эки жерде сулап жатты...

Эртеси үй ээси бир сырын төгүп, согуштан ушул өнөкөт менен кайтканына башын мыкчып, өз жанын кечериңде аялы кармап калды.

– Баса, сен кантип ушинтмек элең? Башта чекеме чертчх эмес элең го. Оо, согушуң кургур! Фахисиң кургур! – деп өксүдү.

Кийин экөө эки башка жатчу болду. Ошого көнүгүштү...

Үй ээси бул жылы жазды аябай зарыгып күттү. Мунусун ал эч кимден жашырган да жок.

– Жазга жете алар бекем десең? Аябай кыйналып турам. Жаным, жаным көзүмө көрүнүп турат. Урушта таттуу учурабаган жан, буерде ширин болуп, кайра өзүмдү кыйнаганын карабайсыңбы! – деп калат. – Мынчалык кыйналчу эмес элек. Ох-ох, жаным-ай! Күндүн өтүшү тозок, – концлагер, а жазга чейин алдыда жанды калчай турган канча дарт козголчу мезгилдер бар. Анын добулунан өттүмбү да, өтпөдүмбү?!...

– Койсонузчу, жакшы кептеп сүйлөсөңүз...

Чын эле үй ээсинин жаны жай таппай жүрдү. Шаардагы поликлиникаларга барып, врачтар, аптекарлар менен тополоңдошуп келет. Таасир бере албагандыгы үчүн даарыларды, а даарыны сунуш кылгандыгы үчүн врачтарды тилдөөдөн кайра тартпай, буркан-шаркан түшүп, жанын сеп алдыруунун аракетинде болду. Обдулуп, кантсе да дартына дабаа табуу үчүн кара жанын карч урду. Олдо жашоонун кумары-ай!

Үй ээсинин организмине даары таасир этпей калыптыр...

Көп өтпөй, ал каткан акчаларын белине түйүп алып, чоң шаарга учуп кетти.

* * *

Эмгек отпускасынан кайтканыбызда бизди үй ээсинин аялы алыстан эле ыйлап тосуп алды. Бул кубанычтын жашы эмес экен, көрсө...

– Жалган тагды-ыр! Жалга-ан! – деп кыйкырды ал. Буркурап ыйлады ал, – мен эми жалгыз калдым. Курук дубалда дубал болуп каламбы?!

Муунубуз бошоп, көңүл айтар кааданы да унутуп, ден-дароо болуп тура бериптирбиз.

Шаардын чет тарабындагы чоң көрүстөндөгү үй ээсинин мүрзөсүнө барып, таазим кылдык. Калактай туникелерге атын, туулган жылын жазып, мүрзөлөрдүн башына сайып койгон эскерткичтер сансыз быжырайт. Жоон, бийик темирдин учуна бүркүттүн тулку, тигинде күржүйгөн текенин башы, мүйүзү, бышык кыш менен урулуп чыгылып, кыла коюлуп ал баарынан сестүү. Кыязы, алардын артында калгандары пул-мүлккө карпынган адамдар окшобойбу...

Келинчегимдин стипендиясына сарпталып алынган гүлдестени колго кармап, солкулдап турдук. Мобунда көп тутунгандан түлөп бүткөн касиет эженин калың жоолугунун түсүнө окшоп, бозомук жалпак таш мелтейип жатат. Ал жакшы жашап, өткөн үй ээсинин мүрзөсүнүн баш тарабына коюлган. Барынан жупуну ал таштагы жаңы эле чегилген жазуулар биз койгон гүлдестенин алдында бадырайып турду: «Абдыкерим Ысманалиев. 1911–1962-жылдар. 1933-жылдан берки КПССтин мүчөсү. Улуу Ата Мекендик Согуштун катышуучусу. «Н» шаары. 1962-жыл. Жума».

Абдыкерим Ысманалиевдин өлүмү бизди да, зор жоготууга кириптер кылып кетти. Касиет эже короо-жайын сатып, төркүнүнө кетип жаткандыктан, башка отон таап алуу түйшүгү бизди күтүп турган эле...

1968-жыл, Март. Ош.

«Ашыгы алчы түшкөн адам»

– Эл айтымы

АБДРАСУЛ

Даректүү аңгеме

Мергенчи таштуу кырдан аша бергенде күн таптуу тийип, бүдүр кара топурактарды, таштарды тантыр отундай кызып турган эле... «Тоодо да, ушундай аптап күчү сезилеби? – деп, ойго чөктү ал. Алка-шалка түшүп тердеп, аңчылыктын ышкысына берилип, анда-мында бир аттап, ашыгып олтурду. Анан күтүүсүздөн мылтыгын алдыга кезеп туруп калды. Ашынган тажрыйбасы, мергенчилик туюму ушинет кирди. Каршысындагы бетте, өйүздө жоон, кара чаар жылан жанатан бери тооч болуп, түйүлүп жаткан калыбынан кулач бийиктикке көтөрүлүп, кудум буттун бармагындай башынан чарын чыгара жүрөк үшүтүн, дадил көз илешпес тилин жалмаңдатып, чачарга шылтоо таппай турган.

Абдрасул кароолго илинди.

– Сапар талашкан экенсиң го бетчагар! – деп, эрегишип калды, – сен да, кан жолго камынып, «Же чагам, же өлөмдү» пир тутуп, ант берип, мен да сага ашыгып келе жаткам экем да?..

Мергенчинин оюна атасы айтчу көп келе калды. «Жылан жолго тек чыкпайт. Же чагам, же өлөм дейт, жардар кылсаң – кегимди кууп жүрүп алам» – дейт. Бул эзелтеден берки алдына койгон касамы. А эр жигит аны өлтүрө албаса, жолу болбойт. Башына балее түшөт...»

Заматта чечилип, заматта бүтүүсү зарыл, ансыз суудай култ берип» чычкан мурду өталгыс черге кирип кетсе, таап атып ал!...

Ал жыландын кудум башын мээлеп, ирмемде тоону жаңыртып, атып калды.»Топ» тырс эте тоочтонгон ка-

лыбы бузулуп, жайыла берип, жолдо чубалжыды. Кан башынан атылып, дагы эле өжөрдүккө салып, тилин чыгар-чыкпас жалаңдатып, каршысына сойлоо жан талпез атырыла берди. Дагы «тарс» этти эле жолдун буруксуп, болор-болбос чаң уюлгуп калды.

Абдрасул өйүзгө шашпай өтүп барып, жашыл партаңдарга «олжосун» ороп алып, күбүрөнө кетти. «Жыландан түсү суук, тили заар, а өзү – даары...»

Ал шагдам алдыга жөнөп, кыр аша берди. Жашыл белестер, айбаттуу капчыгайлар, жүрөктү калтыраткан зоокаларда сапар чегип, жүрүп олтурду. Бийиктерде, кыялынын бийиктеринде өзү менен өзү сүйлөшүп, булутка жанаша жүргөнсүдү. Бир топтон кийин бозгулт булуттар менен көз талдырган боз мунарыкты ажыраталбай калды. Айран таң. «Ар жылы эле айлап, күндөп ааламды боз чалчу болду – неден аян? Бу бир жактарда да, кан төгүлгөн уруш жүрүп жаткандын кысасы го? – деп, ошол жагымсыздыкка төңкөп түшүндү, – аалам ыйлап атыр, башка кеп жок»...

Муздуу ащууга кептелди. Эми эки кадамдан аркасын дадил билип болбойт. Жүрөк үшүйт, жүрөк туйлайт.

Ал кылда чокуда турду. Кыт этсе эле бу шааниси күч жарыкчылык менен коштошуп, сөөгү сөпөт болуу кыйын эмес... Мындайда калтарыбай кадам шилтөө абзел. Кантсе да, ушул ашууну ашса эле текенин мекенине жетерин ойлоп, артка кайра тартпады. Чөйгөлөй калып, мылтыктын кундагы менен уюлданган музду чеге баштады. Бул машакат көпкө уланды. Аяр кадамдап олтуруп, акыры ашуу ашты. Анан куму эңилген зоокага туш келди. Борчук ташка көчүк коюп олтуруп, азга эс алды. Көк челген аскалар сыр сактап, көз кайкытат, аңгырайт.

Анан кокустан эле бет маңдайынан «шыр-р» эткен дабышты кулагы чалды. Кооптуу.. Айланасын шимший көз жиберип чыкты, мындайда ашыкча дем алуу да, ишти

кынтыганан жазарын жакшы билет. Асли мергенчинин көзү гана эмес, кулагы да, көзгө айланып кетүүсү зарыл.

Дагы «шыр-р» этти эле эшилген кум төмөнгө куюлуп кеткенин сезе калды. Илбрис! Чапчаң! Ыргууга белдене кан жтуп туру. О беттен бу бетке секиргени Абдрасулга көз кадап турат. Ал эмнегедир катуу чочубады. Артыкча чочулоо, коркуу багынуу экенин билет. Ушуну күткөндөй, кадыресе кармаша турган душманынан качкысы келбей, өзү да качууну ойлобой, сүрдүү каршы алды. Илбирске биринчи мерте кабылышы. Буга дейре айтымдарга гана анын чоо-жайын уга жүргөн. Таймаш! Жырткычтын шаасы менен адамдын курч көздөрү арбашып, бири-бирлерин качырбай, мезилдей тиктешип турат. Мындайда кирпичти ирмөө «Бүттү» дегендикке жатат. Арбашуу кыйлага созулду. Куралчан адам менен жырткыч жаныбардын шаасынын беттешүүсү! Секунданын ар бир үлүшү кымбатка турат. Кирпик какпай мадап кароо гана кызматка тете. Ар бир кирпич тигил комдоно турган жырткычка курал катарында сезилгени оң. Ушул ирмемдин, мелтейип тиктөөнүн өзүндө мылтыгын суна берди. Жырткыч да октоло калды. Кадимден бу илбирс үчүн тигил беттен бул бетке секирүү үчүн кандайдыр аралык, анын жакын дагы зарыл болучу. Эки шаа октолуп, арбашып, ирмем оңтойлуулукту күтүп жатты.

Илбирс дээринен кайтты. Кол салалбай, (кол салса эле кыйратарын билет) «Шашпа!» деген кек көкүрөгүнө катуу уюп, «булт» эте көздөн кайым болду.

Абдрасул тирин шыпырынды. Аста каниет кылып, тигил кайтпас жоонун изинен кайтканына шер байлап, мындан аркы сапарын улантты. Кеч кирүүгө аз калган. Өзү күткөн кайберегндердин тобун таң заардын күтүү зарылдыгын ойлоп, жатар жерине кайтты. «А жанагыл найсап, жыт искеп келбегей эле, ким билет? Айтор, анын биротоло качып кетпегени, жойлоп жүрүп дагы бет келип калышы ажеп эмес эле. Аярдык керек!

Абдрасул бул жалама зоолорго кайберендердин таңдайда калар этине куштарланганынан гана келген жок да? Табып эмеспи, асканын жашын сыдырат Сейрек өсүүчү ак чайырлардын желимин чогулутуп, тамырларын казат. Даары баштыгын толтуруп кайтат – башынан ушундай. Адам деген азиз жандын табылгыс даары чөптөрү ушул зоокаларда экени бештен белгилүү ага... Зыян кылчу жырткычтарды мээлеп атып, көз уялткан жылтыр терисин сыйрып кайтат. Райондун тери тапшырылчу кеңсасында аны күтүп алчу кызматкерлери белен.

Ал көз байлаганча аскалар арасында түйшүк тартты. Дары баштыгын толтурду. «Бийик жердин бийик касиети бар белем, кудай таалам бу жерлерге адамдарын – көр пенделерин ошон үчүн жашаттырбайт окшойт. Адам-заадага дары болчу чөптөрдү Кудайым ушинтип кастарлап койгонбу? Тебелеп, депсебесин деп, азиздегениби же? Ананчы!

Абдрасул кайрадан ойго тунду. «Ар нерсенин да кадыр-түйшүгү менен жаратпаса болобу? Антпесе, кам сүт эмген пендең, бир күнү эле көр пенделигин кылар экен. Куданын амири менен илгери кадимки эле ушул биздин ун асмандан мол жаап турчу экен кардын мисалында. Эшик-төргө батпай, нан белден болуп турган малда бир тулас зайып чекилик кылыптыр. Майлуу чабаты менен чычкактаган баласынын көтүн аарчыптыр. Көзүн май баскан зайыптын бу ишине Кудайып катуу кейиптир. «Унду кар кылды» деп унду кар кылып коюптур. Бар, эми эсебин таап ала бер дегени окшойт... Мына ошондон кийин унду жанагинтип күрөп албай, күрөшүп жүрүп, боор-эттен, пешене тер эмгектен жаратып коюптур. Акыры нан-жан эмеспи!».

Өзү менен өзү сүйлөшүп Абдрасул каш карарганда зооканын кемериндеги үңкүргө келди. Таш очокко ным-

дуу тезек калап коюп, кактанып олтурду. Мылтыгы – жанында, коомай коюлган.

Бычагы кынында. Серүүн, муздак аба ичиркентет. Не бир азем чөптөрдүн «Бур» эткен жагым жытын алып келет. Алдыда оттун табы, коңулдун оозунан эми тааныш болуп калган серүүндүк жагым жытка аралаш аны алдейлеп жатты. Мергенчи үргүлөп, сүкүт салып, бир жыргалдуу үргүлөп олтурду.

Түн ортолоп калды. Аскадан, бийиктиктерден «А-уу» деген ач кыйкырык жүрөк опколжуттуруп, кандайдыр зил-залладан кабар бергендей болуп кетти.

Ал үргүлөөдөн «Селт» эте мылтыгын коомай кармап ордунан козголду. «А-уулаган» дабыш коюуланып, аскарлар удаам жаңырып кетти. Кулак тундурган ачуу кыйкырыкты кандайдыр башка дабыш улап кеткендей болду. Абдрасул ал бир-бирине окшош эмес дабыштарды боолголоп таанунун амалында селейип аңдып турду. Асказоонун өйүз-бүйүзү үн улаша жаңырыктап, сүрдүү тартты. Таманынан төбөсүнө чыккан кыйкырыктар ичинде ал калкып жүргөндөй сизди өзүн. Келме келтирип ийгенине намыздангандай, эми ал ачуу үндүн кайдан, канча аралыктан чыгып жатканын аңдамакка акыл жүгүрттү. Үндөр кайра кулак тундурду. Бир эсе адаттагы бул үндөр ушул аска-зоолордун кадимден кайталанып турчу музыкасы өңдөндү. Айтор, адамдын кыйкырына окшоштура албады. «Баса, жети түндө менден башка кайсыл мергенчи болмок, Тойчу болсо, качан болсо да, энтелеп ушул үңкүргө келмек да?» – деп, ой токтотту. «Баса, баягыл найсап болуп жүрбөсүн?» – деп, ушунда бир жүрөксүп алды, – имерчиктеп кетпегенин кара!»

Аска-зоо кайрадан кош жаңырыкка батып кетти. Оболку ачуусу илбиристики, кийинкиси – чөө-бөрүнүкү! – деп билди ал, – чөөнүкү азыткыныкындай чыгат батчагардын деп, күбүрөнүп алды. Үн алыстан чыгып, бара-

бара жакындап келгендей болду. Кайрале жакындан кош жаңырыктап, алыстагандай сезилди. Ал октолуу мылтыгын коомай кармап, алдыга тутту.

Мергенчи кош жаңырыктардан чыңалды. «Не болсо да, адамзааданын барлыгын, жытын сезип атыр найсаптар! – деп, кыжынып алды. Көз төөнөлгөн караңгылыктан кандайдыр караандын жакындап келишин күттү. Октой атылып келчү жырткычтан кутулуунун бирден-бир айланы жан далбасалап болсо да, мээлеп атып калуу, андан аркысы – бычак менен бышуу – вассалом! Башка айласы табылбас. Алыстан айбат ыргыткан илбирстин бул жаалы согуш кезиндеги атайын жасалган артподготовканы эске салды. Эмкиси душман кутургандай чабуулга өтүүсү ыктымал болчу.

Бардыкка аяр Абдрасул калтаарыбады. Шерге шердей мамиле керек. Моюн сунуу – багынганың, а багынганың – өлгөнүң.

Убакыт өз өкүмүнөн жазбады. Таң кылайа баштады. Согуштан кийинки бейкуттукту жария кылгандай кургануларлар кыйкуулап жоош үн чыгарышып, канат кагышып, тиричилик шаанисин өтөп жатышты. Топ-тобу менен зоокадан зоокага калдактап учушуп, жакындакы адам караанын сезишкенде гана канат күүлөп жапырыла беришет. Жаратылыштын берешендигине, байлыгына канаатанган Абдрасул түнкү коркунучту элебегендей, ал бир болуп өтчү көрүнүштөй кабылданып, шагдам кадам шилтеп багытына жөнөй берди. Аңгыча күн нуру зоокаларды жайпай баштады.

Жеңил кадам коюп, элирип, түрүлгөн зоокаларды аша берди эле төмөнкү жайык көз алдына тартылды. шашпай, рахаттана назар салды кыялдуу. Те-е, аркы кырдын жайыгында гана караандар бириндегенсийт. Топ-тобу менен бөлүнгөн караандар, кайберендер...

– Бөлүнткөн экен найсап! – Түндөкү илбирстин ачуу айкырыгын эстеди, – найсаптын заар доошу болгондо бу

бечералар ушул эле чөлкөмдө болмок эле да? – Ал кайберендердин аждаарын тилдеп, кере-кере дем алды. – Эми алар жетип болбойт, тыркыратып ийиптир – деп кейинди. Болсо – уу, болбосо – суу! – деген ушул да, бул найсап жүргөн жерге чөп чыкпайт...

Ошол күнү ал үйүнө күүгүмдө келди. Жеңил көтөрүнчөгүн койгондо үйүндөгүлөр, бөтөнчө мергенчинин зайыбы Иминиса эже мергендин жолу анчейин болбогонун аңдады. «Тынч» келдиңизби? – деп минайым сурап койду.

– Шүгүрчүлүк! – деп, Абдрасул илгичке кийимдерин илип жатып, бир кыйла шалдырай түшкөнүн сизди. Анын мергенчилик бу сапарында эчен жылдардан бери шыпаа таппаган бейтаптар үчүн алып келинген табылгыс дары чөптөр боло турган...

* * *

...Анда жаамы журт дыргып, жабыла тоого качышкан. Эмкиси эл үрккөн жылдардагысынан башкача кырдаал эл башына түштү. «Уруш чыгыптыр» – деген кооганы Кожокеликтер башкача ырабдайда кабыл алышты. Айтор, курал көтөргөнгө жаралгандардын дээрлик баарысы сүрүлүп, согушка кетип жатышты. Айыл эркектерсиз аңгырап бош калгандай болду. Башканы билбейт, Абдрасул үчүн ушундайча туюлуп жатты. Ал башкача түйшүк тартты. Жараксыз эркек сымал, же кандайдыр бийликтерге жасакердик кылып, согуштан калып алган» – деген шооратты бөтөнчө тамекиде иштеп жүрчү келинкесектердин жүзүнөн окугандай болуп, өзүн оңтойсуз сезип жүрдү. «Эл жасабаганды жасай алсам, анан не мени чакыртпайт?» – деген собол жанын жай алдырбай, кемсинип, ары чүнчүп да кетчү болду. Дартын өзүнө гана айтып, өзү менен өзү купуя алышып жүрдү. Көзгө атар мерген согушта керек эмепи экен?»...

Акыры ал күткөн чакыруу кагазы да келди. Үйүнө күүлүү, жайдары келди. Иминиса эже «Не билгени бар?» – дегендей табышмактуу карап койду. Өзү эле чечилип, айтып атканына рахаттангандай кобурап олтурду.

– Элге берген куруттан, Эгем неге мени унуткан? – деп, жүрсөм, акыры мени да жоктогон экен, эй! – деди чакырууну зайыбынын алдына таштап, – көрсөң муну!

Ириде кем сөз, күйөөсүнүн дегени менен гана болуп, ошону ыйык тутунчу зайыбы кожоюнунун бул кылыгын, анан калса оголе жайдарылыгын түпөйүл кабылдады. «Нары-бери» – деп да, айтпаду, бирок зилинде жактырбай, чочулап, анысын айталбай кымсына берди. Буга неге шайдо-оттонуп жатасыз, же бизден тажадыңызбы? – дегиси бар. Аял да, дагы бир топту бежирер эле, бирок анте албады – башынан ага көнбөгөн. Тек гана күйөөсү не десе, ошону туура көрүп, ага каяша айтууну күнөө деп сезет. Андыктан, үндөбөй, мунга батып тим болду. Үй ээси кетсе жакшылыкпы? Бир жашы оңкулдап калбайбы, баарысын кыбыратып аткан, туз-тамекиден өксүтпөгөн ошол эмеспи эле катүгүн!... Кол арага жарап, жарай элек – Маматалиси, андан кичүүсү – Аванбусү, эми көрүнгөн эмчектеги Маматажиси... Устасы ушуларды таштап, эл агылган жакка, эл агылып жатат деп кете бермекпи? Ар кимдин таалайы өзүндө – эмине экен, калса-калар, анын эминеси жаман? Акыры бир колхозго бир уста керек, ошол даркер – муну не күнөөлөшмөк? А мунум болсо, элден кемминби? – деп урушка барууну аваса – көрүп, шерденип отурат. Кудая-Тооба, шумдугундан сакта, сактай көр!» – деп, жер менен жер болуп, бир паста көзү караңгылап, аңтар-теңтер дүйнөгө кабылды. Иминиса эже...

* * *

Эртеси. Ноокаттын Аскер комиссариатынын алдында чакырылгандар азан-казан. Купайкелеринин, не чапан, пальтолорунун (Пальтого жетинген да, бар, же-

тинбеген да бар) жакаларын ачып коюп, өрөпкүгөндөн өзүлөрүн чапчу аттай сезишип, алда нени, эмки буйрук-жаңылыктарды күтүп турушат.

«Буюрса эми кетип калармын, ушул опур-топур ырыстап эле мени үйүнө алабы, насибим чындап көтөрүлгөнбү акыры?» – деген арсарсуу Абдрасулдун, анын оюн ээлеп алган. Үйүнө үйдөй керек болгону менен элеттеги күбүр-шыбырлар жанга тийди. Керегинде «устам, табытым» – дешет да, пенде экен, анан эле лакыйтып көзгө карабай таштап коюшат. Баарынан да, өгүнкү мектепке бурулчу тал түбүндөгү аялдардын күңкүлү жанын кашайткан. Абдрасул башка чапкандай кудум таманы тызылдап кеткендей, не башына атып чыккандай көңүлү калбадыбы кер ооз сөздөргө. Болбосо, ал элге кан чачыптырбы, качан болсо, таңды таң дебей, кечти кеч дебей зарык чакыргандардын камында. Жанын коюшпай, андайда «Устам, көздүүм, сиз билесиз – сизден эчтеме качып кутулбайт» – дешип алыстан эле мактал сөз ыргытып келишет. Тим эле үйрүлүп үстүлөрүнө түшүшөт. Айкан кемпирдин кулуна болгон баласынын бутундагы шишигин ушул Абдрасул жарбадыбы наштари менен. Баланын тагдыры ийненин учунда экен, чыгырык калыбында ийилип, шишиги парсайып, майып болор алдында болучу.

– Колуң дарт көрбөсүн айнанайын, колундан айтсын саа! – деп, кемпир бечера ыйлап ийди.

– Шашпаң! – деди Абдрасул кадик көзү менен оорулууну тиктеп, – ийи жеткен экен, аш алып бүтүптүр, эми... – деп, наштаринин учун такымдагы кудум тамырдын үстүндөгү жаранын оозуна алып барды, кылт этсе, азгантай эле тайыса, тамыр кесилмек да, бала майып болуп калмак.

Абдрасул тамырын кеспей, оорутпай «Чым» дегизген. Кан аралаш ботала ириң атып кеткен. Табып күндө келип, таңуусун жаңыртып турган. Апта өтпөй бала кулун-

дай дыр коюп, ойлоно кеткен – анан кантип эсинен чыгарат эне байкуш. Мындай сооп иштердин санына жетип болбойт.

А жанагыл жанга тийген күңкүлдү айтсаң, ал дагы эле кулагында жаңырып турат. Тайманбай нетпей, угат дебей, «Укса, уксун» – дештиби, «балп» дедиртип коюшуп, басып кетишкен.

– Ботом, анаву устабыз 9 эркектин ордуна калыптыр. Ал үчүн 9 эркегибиз кетиптир урушка.

– Койчу, ырастанбы?

– Жомокту айтмак белем, оягын Муса раистен сура!

– Таң... Койчу...

– Таң-маң эмей эле, уканымды айтып атам. Ираса, мунун желөгөн жолборсу бар окшойт дедим...

Абдрасул селейген. Ордунда катып, ачуусу төбөсүнө атып чыккан. Бир эсе Муса раиске жини келген. «Элге ачыгын айтпайбы, бу кара аламандан нени жашырат» – деп, кыжыры кайнаган. Ушу азыр эле барып эчтеме дебей, эчтемени да албай, куру боюн алып, жолго түшкүсү келген. «Бар эми колхозунду кыймылдатып ал!» – дегиси келген. Антсе, битке өчөшүп, көйнөгүн отко салганга тете экенин ойлоп, башкармасы «Ушу сен да кызыксың Абдүрөсүл, осурак катындардын сөзү не да, сен ким? – деп, наспайын оозуна сала күлүп койсо, буга эмне демек, баса?...

Учур келди окшойт, мыкчыгер капитен кабагын түктүйтүп, чыгып, аттануучулардын узун тизмесин окуй баштады. Жоктоду. Тизмеде Абдрасул жок эле. «Мына сага, аттанып жатып кал эми. Бир эми барып, ошол алоолонгон өрт ичинде кимдин ким экендигин көрсөтүп, көкшүнүңдү суут!... – Ал осолу он пул болуп, өзүн-өзү кекекелеп жатты, табалады өзүн. – Жолдош... – Ачуусу чукул, кытмыйган капитандын алдын торой басты. – Капитан... Товарищ... – деп алды жүткүнө, – Мен

Калчаевмин! Мен имнеге тизмеден жокмун, имнеге калтырылам мен – деп удаасынан наалып ийди.

– Тизмеде жок болосоңуз... – Ал Абдрасулдун бойбашына, сулкуйган давердес тулкуна көз жүгүртүп жатып, өзү да эмнеге экендигине кызыга кетти, – демек, ал – калтырылганыңыз, анын эмнеси жаман? – дейин деди эле чакырылуучунун олуттуу теризин байкап, буга Аскер комиссар керек экендигин боолголой калды. Калган сөз комиссариатта уланды. Бир топтон кийин жалтыраган жука кончтуу өтүгүн черткилей, эңкейип атып, – так что, ушундай түшүнүңүз жолдош уста! – деп алды. Анан кайрылып – мен эмне үчүн согушка барган эмесмин, билесизби?

Уста – чакырылуучу ийинин күүшөдү.

– Во, кеп ушунда, Согушам мен, эми урушту ушерде силер менен бирге улантып жатамын! – Сөөмөйү менен аны серелеп, басам менен – Сен да согушуп жатасың билсең... Советтер Союзунун бардык алкагында ушундай тариздеги согуш жүрүп жатат – ушундай! Согушуш үчүн бирбаш бир муштум болуш керек, ошондо былчылдатабы. Эми барып согушту улантыңыз, бошсуз Сиз! – деп, сөздү бүттү дегендей кол бберип коштошту.

Коомайсып, шылкыны бош келатты Абдрасул. Аста күбүрөнүп, нараазыланып коёт. «Мен эле эстүүмүн десем... Менден эстүүлөр, менден миң эсе өйдөлөр бар тура? Баса, айткандарында калет жок. Согушуш үчүн кан майданга барып эле бырчылдашып, алмашып жатып калыш керекпи? Өлүп тынуу зарылбы? Өлүш кимге оңой эмес... Барыш эле керек болсо, анда баарыбыз, катын-калачтарыбыз менен ушу айылды, бүт Ноокатты таштап, сүрүлүп жөнөй берсек, тылдагы алоолонгон жумушту кимдер акырегине көтөрөт? Кимдер баса?... «–Ушинткенде гана жүрөк басты болуп, өзүн соорото калат.

Айылда эркектер кол менен саналат. А уста көзгө басар даары сыяктуу. Ноокаттын турмуш-тиричилик комбинатында алар үчөө иштеп жатышты. Экөөлөп арабанын огун салып, ырастаган соң, Абдрасулду жандарына чакырышты: Рахаттана чылым орогон шериги: –Эй, кыргыз, ну болду, жетишет бүгүнкүгө, дем алуу керек нерсе. – Сергей дегени бак-бак этти. Үндөрүнөн бу иштемчил немени аягындык сезилип турду. Кыйладан бери бирге иштешип, көнүп калышпады беле.

– Жан да, керек. Эртең да жан керек! – Беркиси коштоп койду. – Сен, мен баарыбыз керекпиз – деди. Бир колун таяна кантая чалкалай берип, ала-телек булуттуу асманга түтүн үйлөп, ойлуу эле алар...

– За то, биз жасаган бул арабалар согушка барышат. Душманга ок атат, ок ташыйт. Жоокерлерге нан-азык ташыйт. Көрчү, биздин биерде кылган өнөрүбүздү – биз кандай адамдарбыз! Ушу тылда туруп, душман менен кармаша алабыз – ордубуз ушундай биздин...

Бул сөздөр согушка бара албай калганына тымызын ар тутуп жүргөн Абдрасулдун көңүлү үчүн айтылдыбы, же чын эле алардын кылып жаткан, жасаган иштери чынында согуш үчүн зарылдын зарылыбы, канткени менен да, Абдрасул буга маарып, отура койбоду. Отурган менен аларчылап, чекпейт да, анан эмне түтүнгө ышталып калмакпы. «Чегип алгыла силер! – деп, сыпаа айтып, экинчи арабанын огун эки колдоп кучактап келип, ыгында кармап туруп сала койду. ийини аралаштыра кысып туруп, ныктап итерди, бурамаларын салып бекитти. Тандалган жыгачтын катуулугуна аста канаттанып койду – асили ушундай жыгач жарабаса, беркилери көпкө чыдабас. Боргулданып, тердеп алган. Мындайда кара-күрөң өңү жалтырап, мойнунан кең көкүрөгүнө салаалап куюлган, ымшыган терден билинер-билинбес буу көтөрүлгөнсүйт.

Ал арабанын огунан кандай салынганын дагы бир ирет текшерип, дөңгөлөктөрүн айлантып, жылдырып көргөндөн кийин эми көңүлү жайлангандай тиги жолдошторуна үн катты. Түнөргөн жылмаюу конду.

– А бул карыздын колунан чыккан арабачы? – дейт, – согушта алат бекен?

– А-а, жанагы сөзгө жооп кылып аткан турбайсыңбы! – Сергей «Беломор каналдын» калдыгын ыргыта берип, – согушпагандачы, дал өзүңө окшоп, тыным албай согушат. «Мал ээсин тартпаса, арам өлөт дейби – силерде?» – ошондой, буюм-тайымдар, эмеректер да, жасаган ээсин тартышы турган кеп...

– Туура айттың, орусум, кээде эле ушинтип макалдатып иймей адат таптың да? – Хацимжан «Х-ха» лай далысынан таптай, – сага да ушу Абдүрөсүлдүн жукмайы жуккан. Болбосо, сен орусум, бул макалды кайдан билмек эле?...

– А как же?.. – Сергейи жасалгандарга сарп салып, – элиң ууру болсо, ууру, тууру болсо тууру болосуң! Мен силерге үйрөтүп, силерден үйрөнүп жатам. – «Ха-ха» лаша күлүшүп, бири-бирлеринин далыларын тапташып, оозу кыймылдагандын колу кыймылдайт болуп, тынбай иштеп жатышты...

* * *

Кырманчылардын атын айдаган баланын колу сынганы, анын айласын табуу керектиги жөнүндө таң заардагы кабарды эшитип, сыныкты жайынан жылдырбай көрүү керектиги, жайы келсе, ошорде эле шакшактап таңуу зарылдыгын ойлоп эртелеп үйүнөн чыккан Абдра-сулду улуу шашкеде дагы бир чакыруу күтүп турган эле. Коңшулаш Сталин колхозунун бээлеринин бирөөсү кечээ тууттан өлүп, экинчиси кулуну тескери келип, өлүм алдында жатыптыр. Ал эми азыр, ушу күндө ар бир кол-

хоз согушка жарамдуу ат берүү ташпишинде чечекейле-ри чеч болуп турган кезде тубар бээлердин аман туушун эки көздөрү төрт болуп күтүп атканында чыгымга учуроо чарба үчүн кандай оор?

Абдрасул тезинен жетип баруунун аргасын издеди. Кабар алып келген өспүрүмдүн атын минди. Барса, колхоз башкармасы эпсиз эле күйпөлөктөп, дасыккан мал доктурлары – Петка, Патых көзгө көрүнбөй, алаптын таппай жүрүптүр. Сягы алар кыларын кылып, айласын таппаган окшойт, Абдпасул барганда эле четке чыга беришти...

– Аргабыз калбай ат чаптырдык! – деди башкарма, – колуңздун учунда эм бар эле, уста, жан үрөп бериңиз, ажеп эмес ишибиз ирбажи таап калар. Беркилерге карап, мсуна сүйлөдү, – а буларым болсо, мал болбойт дешип... Чарчап да бүтүштү. Райкомдун өгүнкү бүйрөөсүндө бээ эмес, кулун өлгөнчө, өзүң өл дегенин өз кулактары менен угуп турушкан, не кыла алабыз эми?...

Сулап жаткан бээнин төрт буту өзүнө баш бербей төрт жакка тырая кетип, бүт дарт-муңун жария айткан сымал бечара бээ аянычтуу онтоп жатыры.

Желегин чечип ырыгытып, бээнин абалын көздөп өткөрдү. Карап туруу – кыянаттык эмеспи, кардын, колтук жагын колдорун жүгүртө сыйпалаппы, не массаждаппы, айтор көз-чотуна салып чыкты. «–Кулун туйлап атат» – деди, – өлбөптүр.

Беркилерге кеп таштады адатынча жарыя. Бул «кулак сырга» өңдүү экенин алар таназарга ала беришпеди. «Билбесең – билип ал, укпасаң – угуп ал» – дегени устанын... Оозун сомдоп-сомдоп туруп: – А, раис! – деди, – бу догдурларың «мал болбойт» дешсе, мен «Мал болот» десем, а майли мал болсун дейли. Кийин-соңгу кырт нараазы болбос бекен? Дакүмүтсүз туруп алып, биздин алдыбызга өтүп кетти, дубалап ийдиби? – деп... көңүлүнө кир сактабас бекен?...

– Кантип устаке? Жардамга келип атпайсызбы. Ачыгы... Муруттарын бултуйткан Патых теңтушу эмеспи – жарыла берди.

– Ачыгы! – деди ал, – би-из – документүү догдурбуз, сиз – документсиз догдурсуз, анын эмнеси бар экен, эмнесин жашырабыз анын? – Ха-Халап күлүп калышты, – Бээ тирик калса, биздин пайда эмей, а Петька эмне дейсиң?

– Албетте! – деп, Петкасы да, камчы менен өтүгүнүн кончун чаап койду. Саягы, ишинер анча ичи чыга бербеген көрүнөт...

– Ушундайбы? А боптур андай болсо. Ичиңер имерилбесе эле болду... – Абдрасул жеңин карусуна чейин түрө салып, ишке киришти. Ичинен: «Бисмиллаир-Рохмаанир-рахим... – деп, шыбырана кетти, – Камбар-Ата пири колдосун!...

Тигилер бакылдап атышты: – Тескери келип калыптыр жаныбардын кулуну.

Курсагын жаралы десек – бээ өлөт, жарбайлы десек – кулун өлөт. Иши кылып... Өлөттөн башыбыз чыкпай калды устаке... – Ушинтип атып, алар Абдрасулдан сөз күтүштү.

– Экөөнү тең өлтүрбөшүбүз керек.

– Анын айласы жок! – дешти экөө бир ооздон.

– Айласын табыш керек.

– Анын айласы жок эми.

– Айласын тапса болот! – деди Абдрасул, – кулунду оңгоруу керек!

– Оңгорууга болбойт!

– Болот!

– Кантип?

– Карап турасыз, ушинтип эле...

– Кудай жалгасын анда...

Анын шадылуу колдору, шапалагы кичиргенсип, манжалары узаргансып, калактай жазылана түшкөндөй

көрүнүп... колдору шыпылдай, эптүү кыймылдай, бээнин тияк-биягына өтүп, ийкемдүү кыймылдап атты..

– Тууттун тозогуна туш келген экенсиң жаныбарым, не күнөө сенде... – Дале шыбырай айтып, бээни ары оодарып, бери оодарып, жогору баштантып жаткырды. Мал докторлор кол-кабыщ кылып турушту.

Кулундун арткы кош шыйрагы колуна урунары менен узун манжаларынын учуна бириктире арылантып, көлбөтүп... Көз илешпей, бээнин дардайган кардын сыртынан экинчи колу менен массажадап тургансыды, бирде ичтен, анан сырттан аракет жасаганы көзгө илешпегендей ирмемдер... Устанын маңдай терлери... Бээнин адам сыңары онтогону... Мал докторлордун баш чайкай турушканы... Ушундай саамдар жүз берди...

Абдрасул мончоктогон терин аарчууга чамасы жок кызып калган тейинде белинде катар-катар жүрчү белбактарынын, ички ак даки түспөлүн алып, алаканына төшөп, башпагып келаткан алдыңкы кош шыйракты колуна илинте ычкынып тартты. Чиренди бээ, онтоп ийди жаныбар. «Шалак» эле кулун түшкөндө бээ башын чулгуп алды көздөрүн жумган кербезинде...

– Баракелде – а! – деди раис, – Баракелде! – Беркилер жаалап куттуктап ишти. Жымыйып, эчтеме дебей, тим болду устасы...

Сталин колхозунун башкармасы берген белекти белине түйүп алып, Абдрасул кезектеги чакыруудан – ажат ачуудан келатты...

* * *

Асманды сыдыра тиктеген Абдрасул күндүн эртеңки таризин байкамакчы эле, шамалдын кайдан, кантип согуп жатканын андаганча, эртеңки ууга барар-барбасын билалбай ойлуу турганында дарбазасы такылдап, «Кире бер» – деген дооштон соң, чилеңдеп, Эрмат кодоо кирди.

– Э, бар экенсиз уста, үйдө бекен, үйдө эмеспи экен деп... оозун таптап бүткөнчө Абдрасул: – Үйү баары үйдө болот да! – деп күлүп койду. – Келипсиз?

Эрмат кодоо кудум көчөдө тургансып лаңылдаган доошу менен: – Мынаву десеңиз, мынтыгым кысталак, аззали түз тийбес болду.

– Мынтыгыңыз түз тийбейби, же огубу?

– Мынтыгым, мынтыгым! – Ал эчтекени капар албай, мылтыгын таптап көрсөттү.

– Мылтык атат, ок тиет а, ушундай эмеспи?!

– Ушундай немне мынтыгым түз тийбейт дейсиз? Мылтыгымдын огу дебейсизби, а бою бийигим!...

– Ушундай, ушундай... – Экөө тең күлүп калышты.

Уста мылтыкты кармалап көрүп, кароолун шыкаалаганча: – Айыбы эле түз тийбейт дең, өзү сиз ата аласызбы, бою бийигим? – Жылмайып карады. – Улар-пулар, ит-пит атып көрдүңүзбү эле?

– Э, Абдүрөсүл аке, билбейсизби, өзү мен Кожекеде сизден кийинкиле мергенмин да, билбейсизби!

– Нелбейм – билбепмин дегенинче мынтыгын балкасы менен төпөштөй салып, өзүнө карматты, – мына эми атып жатыңыз. Улар эмес, тоок эле эмес, эми чычкан атсаңыз да жаза атпайсыз!

Атып көрүп, Эрмат кодоо сагызганча шакылыктап ийди: – Бар экенсиз го устаке, рахмат а! Эми сизге пиче атаганымы бербесем болбойт.

– Э, назир бересизби, тек эле койбой... – Абдрасул анын пулуна карабай эле коюнуна уруп койду.

Эрмат кодоо чунаңдап, тек калбай: – Э, устаке, ушунчагале... «Так-тук» дегизип коюп эле ушунча аласызбы? – дебеспи. Дээрин байкаган Абдрасул дароо коюнуна коомай сала турган пулун кармата салып, тигил сайрап айткандай, кайра дагы «Так-тук» дегизип туруп, кармата салды, – мына эми атып жат, мурункусуна алып келип койдум...

– Коюң, коюң устаке, мен жөнеле азилдешип кой-бодумбу! – деп жалбара берди. Асты-үстүнө түшүп, үч бүктөлө үйрүлүп атып, ишин бүтүрдү.

Абдрасул: –Азил болсо да, андап сүйлө бою бийигим, берген болсоң устанын кылганына эмес, анын өнөрүнө бересиз – муну билиң! –деди азил чындан нары олуттуу – ушундай...

1943-жылы Ноокет районундагы Муса Матибаев жектеген оболку Ворошоилов атындагы колхоздун жамааты мурда болуп көрбөгөн түшүмгө ээ болушту. Согуштан жараат алып кайткандар активдүү жардамга келишти. Сыйлангандар арбын эле...

СССР Жогорку Советинин указы менен уста Абдрасул Калчаев «Ардак белгиси» ордени менен сыйланган болучу...

1965, 2001-жылдар

ГЕНЕРАЛ ТАККАН ОРДЕН

1943-жылдын жайында Курский аймагында согуш аябагандай тажаалданган темтен тайбай жүрүп, «Безымянный» дөбөсүн ээлөө, аерден чабуулду жаны кырынан жүргүзүү эки тараптын тен кызартып турган. Батыш фронтунун 682-аткычтар полкунун (220-аткычтар дивизиясы) минометтук взводунун командири, старший лейтенант Кармышак Көчүбаевге адаттагы күжүрмөн тапшырма берилди. Дөбөгө жетип барып жайгашуу, андагы байкоочу пунктунан кырдаалы кабарлап туруу, эгер ыңгай мүмкүндүк берсе, өзүнчө аракет кылуу милдети бар эле.

Үч жыл бою согушта жүрүп, көзү каныккан офицер алдындагы жоокердик парзын айкын түшүндү. «Безымянный» дөбөсүндөгү жөө аскерлерге аралашып, абалды полкко кабарлай алды. Дөбөдөгү көрүнөө кыймыл не-

мецтерге да, көрүнүп тургандыктан, кезек-кезек атышуу улантылып, биздикилердин алдында абай ыкма керектиги күтүлүп жаткан. Дөбөнүн чуңкурчаларында жашынган жоокерлердин саны жетимиштей экендигин андады ал, офицерлери да бар экен. Немецтердин замбиректеринен атылган снаряддар бирде булардан ашып жарылса, бирде капталдай өтүп, анчалык зыян кыла алган жок.

Окуя күндүзгү үч чендеринде башталды. Дөбөнүн айланасындагы адам бою өскөн буудайлар ок-дарынын исине гана ууланбастан, жайкы аптаптын абырына да, турмуштук бере албагансып, ныксырап, кере карыш саректер баш-баштарында калтырап турду.

Мүлдө кооптуу ырабдай жүзү берди. Кара таандай жайылып, душмандын 11 танкасы буудайларды жер менен жер кыла жапырып, жылып келатты. Ок атым аралыктан оң-солго бөлүштү да, дөбөнү шашпай курчоого алды. Маңдайдагы эки танканын люктарынан баштарын чыгарышып, беркиси беймарал тура калып, орусча чала сүйлөгөн тейде өкүм кыйкыра баштады:

– Эй, орустар, багынып бергиле! Каршылык көрсөтүү акылсыздык! Багынбагыла!

Дөбө сырдуу дымып, үн кайтарылбады. Буга өчөшк-н «согушчандар» тажаалданып, замбиректеринен, анын танкасындагы ири калибрдеги пулемотторунан ок жаадырышып, буларды кый-сыпырга түшүрдү. Тиштенген. Ызаланган минеметчу Кармышак Көчүбаев окко тутуларына карабай сойлоп жөнөдү, мындан элүү метрдей аралыкта немецтерге каралып коюлган 45 метрлүү танка атуучу пушка турган. Рассчет кыйроого учураган, экөөсү гана араңжан тейде кыңкыстаган үн берип, аянычтуу эле.

Ал жетип барып, ачылуу турган ящиктеги снаряддарга кол созуп, замбиректи кандайча октогонун, кандайча удаам-удаам атып жибергенин билбей калды. Маңдай жак карара сапырылып, алиги ажал бүрккүдөй көрүнгөн кош танка жалбыракттап, күйө баштады.

Калган танктар караандарын көрсөтпөй, бурулуп жөнөй берди..

– Мекендештер! – деди ал, – биз курчоодо калдык. Бир гана ыңгайлуу жол бар – жарып өтүп, өзүбүздүкүлөргө кошуулуубуз керек. Дөбөдө калуу максатсыз!

Баары аелуу турушту: Баса кызылдай окко тике баруу – кимдерге кызык? Бир паска болсо да, жан арга кылышканы оңбу?

Чечкиндүүлүккө баргандар бар экен: ондон ашуун жоокерлер Кармышактын оюна кошулушту. Атышып, жылып олтурушту. Жиреп кетип баратышты. Жер солкулдап, кулакты тундурган замбиректердин үндөрү каршы-терши жарылган снаряддардын чачырандылары өмүр жалмап, эки тарап өчүгүшүп, салгылашып жатышкан.

Кармышактар эсен-соо курчоону жарып өтүп, чыгып кетишти. Бул бир уккан адамдар ишенгис кайталангыс сыноо учуру болду анын өмүрүндө...

Дөбөдө калгандарды немецтер колго түшүрүшүп, кулак уккус, көз көргүс жапайылык менен жазалашкан: Маңдайларына, боор-этине жылдыздын сүрөтүн салып, муундарын жанчып, деги кумарлары канганча жырткычтык кылышкан...

Мындайда туңгуюктан жол тапкан кыргыз жигитинин эрдиги көмүскөдө калмакпы, душмандын танкаларынын мизин кайтарып, курчоодон, аман чыккан жалтанбас жоокер катарында кийин кыргыз жигитинин «Безымянныйдагы» эрдиги дивизиялык газетада аңыз катары даңкталып жазылды...

Шаарыбыздагы азык-түлүк соодасынын 1971-жылдан берки партиялык комитетинин секретары болуп иштеген Кармышак Көчүбаев «Безымянныйдагы» эрдиги мындайча эскертет:

«Аердегилер бардыгы комсомолдор, отборный жаш балдар-жигиттер. Мен ошондо 23 жашта элем. Анан эми

«атабыз-качабыз» – деп, чуркаганда эле он бирибиз кете бердик. Калгандары калды. Чуркап буудайлардын арасына кирип кеткенче танкалардын пулемотунан аткан октор тим эле жамгырдай жаадырылып турду.

Мен ошондо бери жакка келип карасам, он бир жериме көзөп өтүштүр. Шинелимин этектериме, батинкемин кээ бир жерине, чыканактарыма, он бир жериме ок тийиптир, кудай жалгап кийимдеримек тийгени...»

Душмандар колго түшкөндөрдүн манжаларын, муундарын кескен. Ошонун ушуягын караң: Ошо дөңгө Москвадан медицинский суд экспертизадан келишип, ошо дөдөгү солдаттардын кандайча жазаланганын көрдү. Биздин командирлер айткан экен. Кийин ошо Нюнбергский процессте ошо дөңдөгү болгон солдаттарга болгон немецтердин катаал-айбандык мамилеси айтылды. Муундарын, буттарын, колдорун кескендиги, денеге жылдызча тарткандыгы, адам чыдагыс жазалагандыгы...

Анан биз оерден наступат этип кеттик...

Эрдик бекинип жатабы, бат эле батальондон кабар болуп калды, «Көүбаевди сыйлыкка көрсөтүшүптүр» деген аңыз кеп.

Мунун чын-төгүнү далилденгенче, кайра сурап калышты. Көрсө, полктун командири ага лейтанатты өзүнө чакырып генералга жиберүүгө шашып туруптур.

Ал кездеги «Батыш» фронтунун командири К.К. Россосовский кандайча кезиккенин Кармышак аба мындайча ойго түшүрөт:

Мен айттым старший лейтенант Көчүбаев прибыл, меня послал командир полка. Здесь НП командующим хочу представится. Капитан кирип кетти. Кайра чыкты бир убакта. Пойдом! –деди, кирдик. Кирсек, анан ошо землянканын ичинде скамейкалар бар экен, жыгачтан, тактайдан коюп койгон. Анан ошону ичинде командующий, Рокоссовскийди мен сүрөтүнөн тааныйт элем. Анан

айтты: ты занеш меня деп? Мен айттым. – Знаю, вы же командующим фронтом – Рокоссовский десем, вот хорошо ты по должностям знаеш деп, жанында бир майор отуруптур, кара сумкасы бар экен колунда. Анан ал маерду айтып калды что эсть у тебя? деп калды эле ал маер сумкасын антарып, бир Кызыл жылдыз ордени бар экен, башка эчтекеси жок экен. Больше ничего нет что ли? – деди эле «Нет» деди. Ал ошол Кызыл жылдыз орденин маердун колунан алып, менин көкүрөгүмө, гимнастеркама кадап, «Улутуң ким болот? – деп сурады.

– Кыргызмын! – дедим.

– Кыргыздын баары сендей согушкан болсо, согушту эбак бүтүрөт элек. «Молодец!» – деп ошондой деди, желаем тебе дальнейшем успехов, поправляйтесь!

Комсомолдук курагын согуштун аппат жылдарына туш кылган, андан телчигип жетилген Алайлык улан Кармышак Көчүбаевдин андагы эрдиги, минтип фронттун командачысынан, чыгаан полководецтин өзү колунан орден алышы-чынында эле сыймыктануу туудурат. Ананчы, Ошондуктан да, андагы ага лейтенат, азыркы отставкадагы маер Кармышак Көчүбаевдин уруш жылдарында көптөгөн орден-меделдар менен сыйланышы – анын байсалдуу жоокердик жолун тастыктап турат.

Кармышак аба 17 медаль, Бир Кызыл-Туу ордени, Улуу Ата Мекендик согуштун 1-даражадагы бир, экинчи даражадагы – эки ордендери, эки Кызыл-Жылдыз ордендери, тынчтык күндөрүндөгү үзүрлүү иштери үчүн эки жолу Кыргыз СССР Жогорку Советинин Ардак Громотасы, бир жолу Кыргыз ССР Жогорку Советинин Грамотасы менен сыйланган. Шардык ардагерлер Кеңешинин төрагасынын орун басары болуп, коомдук иштерди өтөөгө коммунист катары өз мойнуна алган мыкты насаатчы.

Биз анын согуштагы бир үзүм окуясы жөнүндө гана учкай сөз кылдык, кеп али кыябынан тайбас деп ойлойбуз...

Мазмуну

Таңдайга атылган ок.....	6
Эпилог ордуна.....	66
Сыркердин сырдуу жолу.....	88
Гвардиячылар.....	164
Эсимде... Агам согуштан келген күндөрдөн тарта.....	164
Гүлдесте алдындагы жазуулар.....	229
Абдрасул.....	238
Генерал таккан орден.....	255

Абдимитал КАМАЛОВА

Таңдайга атылган ок

Редактору: *Фатима Абдалова*
Компьютердик калыпка салган:
Нургазы Жуманалиев
Мукабасын иштеген: *Мырзабек Кадыров*

Формат 60x84_{1/32}. Көлөмү 16,25 б.т.
Нускасы 500. Заказ № 1.

«Бийиктик» басмасы
720040, Бишкек ш.,
Ю. Абдырахманов көч, 170а.